

De spiegel van de Europese Unie

Een studie naar het European Heritage Label als voorbeeld van een Europese,
transnationale herinneringspolitiek

Thom Egberts

386290

Supervisor: Marijke Huisman

Vooraf

Het is een lange weg geweest. In januari leverde ik mijn eerste onderzoeksvoorstel in. Ik zou gaan schrijven over de Europese Monumentendagen, en over de receptie op nationaal niveau.

In februari bezocht ik de Stichting Open Monumentendagen. Vooraf hoopte ik dat mij onbeperkt toegang tot het ongetwijfeld meterslange archief kon worden toegezegd. Een archief was er echter niet – ik kreeg enkele folders mee, mijn eerste primaire bronnen. Ik kon daar maar weinig mee; een nieuw onderwerp was vereist. Nochtans is een dankwoord naar de directeur van de stichting, Edith den Hartigh, op zijn plaats. Ook bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed konden ze mij aanvankelijk niet helpen.

Toen ik de Rijksdienst voor de tweede keer bezocht keerde ik hoopvoller naar huis. Ik had inmiddels besloten dat het European Heritage Label mijn object van onderzoek zou worden. De ontvangst van Aart de Vries was hartelijk. Met een USB-stick vol materiaal stapte ik een uur later het gebouw uit. Ik kon nu echt aan de slag. Ook een woord van dank richting Kees Somer, werkzaam bij het Ministerie van OCW, die mij alle vereiste documenten toestuurde. De mensen bij het Haagse Vredespaleis zonden hun documenten ook gelijk toe. Bij Kamp Westerbork werd ik door Wendy Doorten zeer gastvrij ontvangen en kreeg ik stapels documenten mee.

De communicatie met buitenlandse ministeries en organisaties verliep moeizamer. Ik heb, na enig aandringen, echter alle documenten mogen ontvangen die ik nodig had. Ik ben dank verschuldigd aan Markus Wachter, Michael Neureiter (beiden uit Oostenrijk), de Denen Thomas Kjelfred (Carlsberg) en Michael Lauenborg (Deense Raad voor Cultuur), Alex Langini (Luxemburgse Cultuurministerie) en, tot slot, aan Inge Laurik-Teder, die mij uit Estland toestuurde wat ik nodig had.

Tot zover de steun op papier. Mijn een na laatste woord van dank gaat uit naar Marijke Huisman, mijn begeleider, die mijn werk altijd geduldig las, en het, elke keer weer, van zeer nuttige en opbouwende kritiek voorzag. Op alle tachtig pagina's van mijn conceptversie staan minstens tien, soms wel twintig adviezen – ik heb ze allemaal opgevolgd.

In de maanden juni en juli heb ik in totaal vijf weken onafgebroken kunnen schaven aan het eindresultaat. Ik verliet de stad en sloot mij af in de rust van de Achterhoek. Daarvoor ben ik mijn ouders zeer dankbaar. Het ouderlijk huis, waar ik vroeger zwoegde op wiskundesommen, is een inspirerende omgeving gebleken. Een behaaglijke plek voor de voltooiing van vier prachtige jaren van studie.

Doetinchem, 21-07-2014

Inhoudsopgave

1	Inleiding	5
1.1	Introductie	5
1.2	Theoretisch kader	7
1.2.1	<i>Identiteit, geschiedenis en herinneringspolitiek</i>	7
1.2.2	<i>Nationale en transnationale identifikatiekaders</i>	9
1.2.3	<i>Erfgoed</i>	12
1.2.4	<i>Conclusie en verantwoording</i>	16
1.3	Opzet, bronnen en methodiek	17
2	De Europese erfgoedpolitiek. De Europese integratie in historisch perspectief en de agendering van erfgoed op de Europese agenda	21
2.1	Het proces van Europese integratie	22
2.1.1	<i>Europese beweging en het Schumanplan</i>	22
2.1.2	<i>Economische versnelling</i>	24
2.1.3	<i>Naar de markt – en naar politieke unie?</i>	26
2.2.	Europese cultuur- en erfgoedpolitiek	28
2.2.1	<i>A cultural turn?</i>	27
2.2.2	<i>De Europese erfgoedpolitiek</i>	29
2.3	Conclusie	39

3	Van de Romeinen tot Carlsberg. Negen inzendingen voor het European Heritage Label	42
3.1	De selectieprocedure van de Europese Commissie	42
3.2	De aanvragers van het Label en de beoordeling van de Europese Commissie	44
3.2.1	<i>Het christendom</i>	44
3.2.2	<i>Handel en mobiliteit</i>	51
3.2.3	<i>Oorlog, vrede en recht</i>	56
3.3	Conclusie	62
4	Acht plaatsen van herinnering. De Nederlandse preselectie	65
4.1	De selectieprocedure van de Raad voor Cultuur	65
4.2	De aanvragers van het Label en de beoordeling van de Raad	68
4.2.1	<i>Tolerantie en recht</i>	68
4.2.2	<i>Mobiliteit en maakbaarheid</i>	74
4.2.3	<i>Cultuur en sport</i>	79
4.2.4	<i>Geld en koopmanschap</i>	81
4.3	Conclusie	83
5	Conclusie en aanbeveling	85
6	Bibliografie	89
7	Appendix	95

Hoofdstuk 1

Inleiding

1.1. Introductie

‘Als je de eurosceptici aller landen mag geloven, komt er niets goeds uit Europa; geloof, hoop en goede voorbeelden zouden we moeten putten uit de nationale cultuur en de nationale tradities, van het Aalster carnaval tot Zwarte Piet. Maar er is genoeg moois uit het continent dat grensoverschrijdend is, genoeg pan-Europees cultuurgoed waarop alle Europeanen trots kunnen zijn.’¹

Pieter Steinz, directeur van het Nationale Letterenfonds, heeft een belangrijk boek geschreven. In de aanloop naar de Europese verkiezingen kwam Steinz’ boek *Made in Europe* uit, waarin hij op zoek gaat naar het culturele DNA van ons continent. Of, zoals de ondertitel van het boek luidt: ‘de kunst die ons continent bindt.’ Het is een mozaïek, een culturele reisgids, waarin het nu eens niet gaat over begrotingsdiscipline, vrijhandel of bezuinigingen. Het gaat om de cultuur die Europa heeft voortgebracht, en waarmee de Europeaan zich kan identificeren.

Tegelijkertijd is het boek een respons op de hardnekkige euroscepsis, die, wanneer we kijken naar de afgelopen Europese verkiezingen, vrij wijdverspreid lijkt te zijn door geheel Europa. ‘De meeste mensen [denken] bij Europa aan iets anders [dan cultuur]. Aan problemen met de euro bijvoorbeeld. Aan bureaucratie in Brussel en overbodig gereis naar Straatsburg. Aan regelzucht en politieke onmacht.’² De eurosceptische consensus is dan dat de Europese integratie te ver gegaan is; dat de Europese Unie een onwenselijke uniformiteit heeft beoogd – en dat de euro daarvan de belichaming is. De munt maakte *politieke* integratie namelijk onontkoombaar. De overheveling van bevoegdheden van natiestaat naar Unie heeft bovendien de onzekerheid over het voortbestaan van nationale soevereiniteit geschraagd. Maar niet alleen over nationale soevereiniteit – ook over nationale *identiteit*.

De Unie is voor deze scepsis niet doof geweest. Zij heeft antwoorden proberen te vinden op de wijdverbreide twijfel over een *ever closer union*. Een statenverband met een gemeenschappelijke munt zou dan ook zoiets moeten kennen als een Europees volk: een gemeenschap die loyaliteit betoont aan het Europese project, dat, zonder steun van onderaf,

¹ Pieter Steinz, *Made in Europe* (Amsterdam 2014) 11.

² Steinz, *Made in Europe*, 11.

weinig kans van slagen zou hebben. De Unie is, eind jaren tachtig, een cultuuroffensief gestart, om de economische en politieke integratie van een cultureel fundament te voorzien. Denk aan de vlag, een uniform paspoort, een *volkslied*. De EU voert een *herinneringspolitiek* – zij zet gedeelde herinneringen in voor hedendaagse, politieke doeleinden. Die doeleinden laten zich raden: meer verbondenheid en solidariteit binnen de Europese ruimte, zodat het project steun krijgt van betrokken burgers – en niet slechts van Brusselse bureaucraten. Zo zou Europees burgerschap ontstaan.

De initiatieven die de Europese Gemeenschap, en na 1992 de Europese Unie daartoe heeft ontplooid zijn legio. Ik ga in op één onderdeel van die Europese cultuur: erfgoed. Het European Heritage Label staat in mijn thesis centraal. Het is het meest recente initiatief geweest dat de Europese Unie op het gebied van erfgoed heeft genomen. Het Label wordt toegekend aan erfgoed dat een wezenlijke rol heeft gespeeld in het Europese integratieproces, de Europese geschiedenis of de Europese cultuur in bredere zin.³ In 2013 stuurden Nederland, Luxemburg, Denemarken, Polen, Estland en Oostenrijk aanvragen in. In de meeste landen, Luxemburg uitgezonderd, vond nog een preselectie plaats. Hier bepaalde een nationale coördinator, in Nederland de Raad voor Cultuur, welke sites naar Brussel werden gestuurd – en welke niet. In dit proces spelen, naast Europese, ook *nationale* motieven een rol: welk beeld van het eigen land brengt de Raad over naar Brussel? De Commissie, initiator van dit project, wil zo met het EHL de betrokkenheid van de Europese burgers bij het Europese project vergroten, door zichtbaar te maken wat die burgers met elkaar delen. Zij wil benadrukken dat aan erfgoed vaak ook een Europees verhaal zit, dat symbool staat voor een hoofdstuk uit de Europese geschiedenis. Dus niet per se ‘kunst’ die het continent bindt, in de woorden van Steinz, maar ‘erfgoed’. Maar meer dan dat alleen – want achter alle Labels schuilt weer een verhaal. Een narratief dat de Commissie construeert en overbrengt.

Hoe ziet dat verhaal eruit, en wat zegt dat over het beeld van de Europese Unie dat de Commissie wil articuleren? Mijn hoofdvraag luidt: *Wat zegt de toekenning van het European Heritage Label over de aard van het Europese identiteitsverhaal dat de Europese Commissie in 2013 heeft geconstrueerd?*

Die vraag valt in drie vragen uiteen – zij krijgen elk een eigen hoofdstuk. Ten eerste: hoe is het Europese integratieproces verlopen en welke rol heeft erfgoed in dat proces gespeeld? Ten tweede: welke erfgoedlocaties waren kandidaat voor het Label, welke selecteerde de

³ Europees Parlement en Europese Raad, ‘Establishing a European Union action for the European Heritage Label’, *Official Journal of the European Union* 303 (Brussel 2011).

Europese Commissie – en op welke gronden? De derde deelvraag gaat over de Nederlandse preselectie: wat zegt de selectie van de Raad voor Cultuur over de Nederlandse bijdrage aan het Europese identiteitsverhaal?

1.2 Theoretisch kader

Ik schakel over naar de stand van zaken in de literatuur, het theoretisch kader. Ik zet hier uiteen welke academische concepten centraal staan in mijn thesis, of er wetenschappelijke consensus bestaat, waar de verschillen zitten en, belangrijker, de lacunes, die door mij zijn op te vullen. Ik deel dit debat op in drie thematische delen.

In het eerste deel analyseer ik het concept ‘herinneringspolitiek’ en het verband tussen identiteit en geschiedenis. Op welke manier ontlenen mensen hun identiteit aan geschiedenis en hoe kunnen machthebbers dat proces beïnvloeden?

In deel twee analyseer ik die machthebbers, die ‘herinneringsproducenten’. Ik stel hier ten eerste scherp op de dominante rol die de natiestaat vanaf de negentiende eeuw in dat proces heeft gespeeld. Daarna ga ik in op het proces van transnationalisering – en analyseer ik de herinneringspolitiek die de Europese Unie vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw heeft gevoerd. Er verscheen een tweede herinneringsproducent op het toneel: een Europese, naast de al bestaande nationale.

In deel drie onderzoek ik de rol die erfgoed binnen dergelijke *memory politics* speelt – op zowel nationaal als Europees niveau. Wat is erfgoed eigenlijk, en hoe wordt het door nationale en Europese actoren ingezet in hun herinneringspolitiek?

1.2.1 Identiteit, geschiedenis en herinneringspolitiek

Zelden zullen curricula in de geschiedwetenschap voorbijgaan aan het boek *Invention of tradition* (1983), geschreven en bewerkt door Eric Hobsbawm en Terence Ranger. Het boek is een mozaïek, een aaneenschakeling van voorbeelden van uitgevonden tradities, die continuïteit met het verleden suggereren.⁴ In de introductie wordt bijvoorbeeld het Britse parlamentsgebouw genoemd. Dit werd in de negentiende eeuw herbouwd in gotische stijl; zo werd een continuïteit met het verleden gesuggereerd. Het bestuderen van deze tradities is relevant: ‘they are highly relevant to that comparatively recent historical innovation, the ‘nation’, with its associated phenomena: nationalism, the nation-state, national symbols,

⁴ Eric Hobsbawm en Terence Ranger, *Invention of tradition* (Cambridge 1983) 1.

histories and the rest.’⁵ De continuïteit die wordt gesuggereerd kan als smeermiddel dienen voor een maatschappij – de leden daarvan horen bij elkaar want kennen dezelfde tradities. Die tradities vormen een collectief geheugen, waaraan de leden hun identiteit ontlene.

James Wertsch schreef in 1997 het artikel ‘Narrative tools of history and identity’. Het is het voorwoord van het tijdschrift *Culture & Psychology*. Wertsch’ centrale stellingname is dat geschiedenis een cruciaal ‘ingrediënt’ is binnen de formatie van identiteiten.⁶ We kunnen niet weten wie wij zijn zonder te weten wie wij waren, stelt Wertsch letterlijk.⁷ Dat kan op individueel niveau zijn – mensen ontlene hun identiteit in de regel aan hun ‘vroegere ik’, maar zeker ook op sociaal, collectief niveau. Zo krijgt geschiedenis een sociaal karakter: een groep gebruikt een gezamenlijk verleden voor het smeden van een collectieve identiteit.⁸

Het boek *Time maps* (2003) van Eviatar Zerubavel staat eveneens in het teken van de productie van een collectief geheugen, van de constructie van collectieve herinneringen. De ondertitel van dat boek luidt ‘collective memory and the social shape of the past’; Zerubavel ziet de vorming van een collectief geheugen als een sociaal proces. Het verleden wordt zo achteraf *geconstrueerd* door *mnemonic communities*, letterlijk ‘herinneringsgemeenschappen’, die gedeelde herinneringen koesteren. Deze kunnen zich uiten in bijvoorbeeld feestdagen, wanneer groepen *dezelfde* gebeurtenis herdenken – *op hetzelfde moment*. Mensen ontlene zo hun identiteit aan het verleden. Zij kneden hun herinneringen tot een coherent en begrijpelijk geheel, beschouwen dat op het oog logisch georganiseerde geheugen als hun geschiedenis en articuleren daarmee ‘wie zij zijn’.⁹ Maar niet alleen wie zij zelf zijn – ook met wie zij zich verbonden voelen. De vorming van de geschiedenis is aldus een sociaal proces.

Maria Grever en Kees Ribbens stellen in hun werk *Nationale identiteit en meervoudig verleden* (2007) dat ‘identiteit onlosmakelijk verbonden is met de perceptie van het verleden op persoonlijk en collectief niveau.’¹⁰ Identiteiten worden ontleend aan het verleden – op zowel micro- meso- als macroniveau. Mensen formuleren wie ‘ze’ zijn aan de hand van hun geschiedenis. Maar niet alleen wie zij zijn: ook wie bij hen hoort – en wie *niet*.¹¹ Daarin sluiten zij zich aan bij Zerubavel. De groepen waarmee mensen zich verbonden voelen verschillen qua omvang en niveau: De vorming van identiteiten

⁵ Hobsbawm en Ranger, *Invention of tradition*, 14.

⁶ James Wertsch, ‘Narrative tools of history and identity’, *Culture & Psychology* 1 (1997) 5.

⁷ Wertsch, ‘Narrative tools’, 5.

⁸ Ibidem, 6.

⁹ Eviatar Zerubavel, *Time maps. Collective memory and the social shape of the past* (Chicago 2003) 12.

¹⁰ Maria Grever en Kees Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden* (Amsterdam 2007) 18.

¹¹ Grever en Ribbens, *Nationale identiteit*, 23.

geschiedt, volgens Grever en Ribbens, in verschillende groepen, die qua grootte, niveau en prioriteit niet gelijk zijn. Dit meerlagige proces kan zich tegelijkertijd voltrekken.¹² Identificatie is zo, in lijn met Zerubavel, een sociaal proces: mensen hebben wel een eigen persoonlijke achtergrond, maar hun geschiedenis is nagenoeg altijd verbonden met de gemeenschap waarin ze functioneren. Mensen hebben zo ‘een sociaal bemiddeld verleden dat vanaf de geboorte wordt opgebouwd, uitgebreid en aangepast.’¹³ Identificatie met diverse groepen wordt op deze manier mogelijk. Voorbeelden van groepen waarmee identificatie mogelijk is, zien Grever en Ribbens in de familie, de buurt, het dorp en het land; zij beschouwen die als belangrijke *identificatiekaders*, hoewel dat begrip niet concreet wordt uitgelegd. Die kaders zijn te beschouwen als groepen, gemeenschappen of instituties waaraan mensen hun identiteit ontlenen.

Die kaders kunnen ‘leden’ zelf construeren, ‘bottom-up’, al is er niet zelden sprake van een actor die dat proces versnelt, die identificatie stimuleert. Denk aan bijvoorbeeld de (gestrande) bouw van het Nationaal Historisch Museum, waar sprake was van een politieke macht – een Kamercommissie – die invloed wilde uitoefenen op de Nederlandse collectieve herinnering – en die daarmee een identificatiekader poogde te construeren. Dat is een voorbeeld van memory politics, herinneringspolitiek: een politieke actor doet een beroep op gedeelde herinneringen, op een collectief geheugen, om de loyaliteit binnen een herinneringsgemeenschap te stimuleren.

In het productieproces van een collectief geheugen is volgens Wulf Kansteiner, een prominent onderzoeker van het concept collectief geheugen, altijd sprake van een bemiddeling tussen bewuste manipulatie (van hogerop) en onbewuste absorptie (van onderaf) – publieke herinnering is het resultaat van samenspel tussen producers en consumers. Dat gaat ook voor mijn onderwerp op: de herinneringsproducent is in mijn geval de actor ‘Europa’, geconcretiseerd in de Europese Commissie en de Raad van Europa. Zij proberen invloed uit te oefenen op de productie van een Europees collectief geheugen, en kunnen daartoe diverse ‘media’ inzetten. Dit kunnen allerlei historische boodschappen zijn, zoals herdenkingen of gebouwen.¹⁴ Om die gebouwen, concreter: erfgoed, gaat het in mijn thesis. Erfgoed is de infrastructuur die door Europese instanties ingezet wordt voor de productie van een collectief geheugen.

¹² Grever en Ribbens, *Nationale identiteit*, 18.

¹³ Ibidem, 19-20.

¹⁴ Wulf Kansteiner, ‘Finding meaning in memory: A methodological critique of collective memory studies’, *History and theory* 2 (2002) 183.

1.2.2 Nationale en transnationale identifikatiekaders

We hebben kunnen vaststellen dat memory politics op verschillende niveaus kan worden bedreven. Men is in staat zich te identificeren met verschillende kaders, tegelijkertijd. Een van de meest dominante kaders is nog altijd de natiestaat – herinneringspolitiek op nationaal niveau. Sinds ongeveer de jaren tachtig van de vorige eeuw is daar een actor bij gekomen: de Europese Unie, die memory politics voert op *transnationaal* niveau.

Ten eerste de natiestaat. Een paradigmatisch boek over naties schreef de Britse antropoloog en politicoloog Benedict Anderson: *Imagined communities* (de eerste editie verscheen in 1983) Hij ziet naties als verbeelde gemeenschappen. Dat wil niet zeggen dat de natie niet bestaat. Het is weliswaar een sociaal construct maar is daarom niet minder *kenbaar*. Naties zijn verbeeld, omdat de meeste leden van ook maar de kleinste naties elkaar niet kennen, elkaar niet zullen kennen en zelfs waarschijnlijk nog nooit van elkaar hebben gehoord.¹⁵ Volgens Anderson bestaat de natie zolang dat door de leden zelf wordt geloofd: een natie is dus niet objectief kenbaar maar huist in het innerlijk van de leden.

De sterke identificatie van de inwoners met deze verbeelde gemeenschappen is onder andere het gevolg van de gevoerde memory politics van de natiestaat. Anderson werkt dit in zijn gehele werk uit. Zo stelt hij bijvoorbeeld dat herdenkingsmonumenten – ingesteld door de natiestaat – een typische uiting zijn van de moderne nationalistische cultuur.¹⁶ Net als Zerubavel en Hobsbawm en Ranger benadrukt ook Anderson de materiële resten van de geschiedenis, die de loyaliteit onder de verbeelde gemeenschap aanwakkeren – en daarmee de verbondenheid. Begraafplaatsen van overleden soldaten hebben een ongewone aantrekkingskracht op inwoners van natiestaten. Dit heeft alles te maken met de ‘ghostly national imaginings’.¹⁷

Kees Ribbens en Maria Grever onderkennen in het reeds besproken werk *Nationale identiteit en meervoudig verleden* dat de natiestaat sinds haar geboorte een belangrijke identificatiefactor is geweest voor mensen: Van mogelijke identiteiten is de nationale een zeer recente, maar toch een zeer sterke, gebleken. Dat is het gevolg van de tactiek van nationale overheden en machthebbers, die sinds de negentiende eeuw op grote schaal collectieve herinneringen hebben geproduceerd, waardoor, zo wordt betoogd, de *legitimiteit* van die staat, en van haar volk, wordt gegrondvest.¹⁸ Deze herinneringspolitiek, gevoerd

¹⁵ Benedict Anderson, *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism, new edition* (Londen 2006) 6.

¹⁶ Anderson, *Imagined Communities*, 9.

¹⁷ Ibidem, 24.

¹⁸ Grever en Ribbens, *Nationale identiteit*, 27-28.

door de natiestaat, heeft ervoor gezorgd dat mensen zich inderdaad met die natie identificeerden – en dat nog altijd doen.

Het alleenrecht op herinneringspolitiek hebben natiestaten nooit gehad. Er zijn altijd kleinere actoren actief geweest waarmee mensen zich eveneens identificeerden – stad, regio – en ook actoren die acteren boven de natie. Sinds ongeveer de jaren tachtig van de vorige eeuw voert ook de Europese Gemeenschap en, vanaf 1992, de Europese Unie een herinneringspolitiek; er is, zogezegd, een *herinneringsproducent* bij gekomen.

Radu Cinpoes stelde dat in 2008 vast: ‘The political elites of the European Union employ specific myths and values in order to rally support and to create a sense of belonging: there is a process of selection of these elements according to their potential to ‘resonate’ with people’s consciousness. The selection of a European flag, a European anthem and even a European Day are but some examples for the creation of a symbolic discourse that aims to convey a sense of unity within the European Union.’¹⁹ Dit zijn de memory politics die voor het grootste deel van de twintigste eeuw waren voorbehouden aan de natiestaten op het Europese toneel.

Chiara Bottici trekt eenzelfde conclusie als Cinpoes. Zij beweert dat de Europese Unie op haar website bewust ‘Europese symbolen’ benadrukt, zoals, stelt ook zij, de vlag, het volkslied en de Dag van Europa. Het is een cruciale verandering: de nadruk die de Unie volgens haar legt op deze symbolen duidt op een Brusselse zoektocht naar een Europese identiteit²⁰ De cultuurpolitiek is, zogezegd, een cruciaal onderdeel geworden in het programma van de Europese Unie.

Ook Ann Rigney stelt in haar artikel ‘Transforming memory and the European project’ (*New Literary History*, 2012) vast dat Europa zich in toenemende mate bezighoudt met een cultureel-politiek programma.²¹ Zij stelt dat in Brussel, van bovenaf dus, gerichte stappen worden genomen om de diversiteit aan herinneringen te integreren in een Europees geheel, waarin een eensluidend idee bestaat van het Europese verleden, heden en de toekomst. Europa, zo stelt Rigney, wordt voortdurend ‘narrativized’; vanuit Brussel wordt gepoogd het belang van Europa in een algemeen Europees narratief te gieten, waarmee de Europese burger zich kan identificeren. Rigney beweert dat er in Brussel een opvallend vertrouwen bestaat in ‘design en planning’; in de *maakbaarheid* van dat narratief.²² Rigney zelf is

¹⁹ Radu Cinpoes, ‘From national identity to European identity’, *Journal of Identity and Migration Studies* 2 (2008).

²⁰ Chiara Bottici, ‘European identity and the politics of remembrance’ in: K. Tilmans, F. van Vree en J. Winter (eds.), 2010), *Performing the past. Memory, history, and identity in modern Europe* (Amsterdam 2010) 336.

²¹ Ann Rigney, ‘Transforming memory and the European project.’ *New Literary History* 4 (2012) 607-628.

²² Rigney, ‘Transforming memory’, 608.

sceptisch over die aanpak. In haar conclusie toont zij zich voorstander van een dynamischer herinneringspolitiek die niet van bovenaf wordt gestuurd –en evenmin slechts *één kant* op gaat. Het is opvallend dat zij in de Europese herinneringspolitiek een parallel ontwaard met de tactieken die natiestaten voerden in de negentiende eeuw. Rigney betoogt dat in beide gevallen symbolen worden ingezet om tot een ‘master narrative’ te komen dat betrekking heeft op de gehele gemeenschap; van bovenaf wordt een verhaal geconstrueerd waarmee de gemeenschap in casu zich mee zou kunnen identificeren, een verhaal met een ondubbelzinnige ‘key message’, zodat een gevoel van loyaliteit en verbondenheid kan ontstaan.²³ In de bouw van het Europese huis van de Geschiedenis ziet Rigney het volgende narratief: ‘The overcoming, to a large extent, of nationalisms, dictatorship and war, coupled with, since the 1950s, a willingness to live together in Europe in peace and liberty, [in a] a supranational and civil union.’²⁴

Het project Europa blijft volgens Rigney echter een unieke case is om begrippen als identiteit te herdefiniëren (zij beveelt slechts een andere tactiek aan), omdat Europa een tussenpositie inneemt. Het staat op een hoger niveau dan de regio of de natie, tegelijkertijd bakent het ook af; het staat lager dan ‘de wereld’ als geheel.²⁵ Europa nodigt volgens Rigney uit om kritisch te reflecteren op een concept als ‘postnationaal burgerschap’ en op de toekomst van een collectief geheugen als een bron van identiteit. De vraag die, wanneer dat inderdaad wordt onderzocht, moet worden gesteld: ‘Can our historical understanding of the role of collective memory in nation building help us to understand what is now happening at European level?’²⁶ In deze notie schuilt het belang van mijn thesis. Ik analyseer hoe een betrekkelijk nieuwe actor op het toneel van herinneringsproducenten een transnationale herinneringspolitiek voert.

1.2.3 *Erfgoed*

Resumerend: herinneringspolitiek kan worden gevoerd door diverse actoren. In het voorgaande heb ik er twee besproken: de natiestaat en de Europese Unie. Hoe kan zo’n politiek nu concreet worden gevoerd? In de behandelde literatuur lag de nadruk op tradities (feestdagen, herdenkingen) symbolen (vlag, lied, munt), en, tot slot, erfgoed. Door te articuleren wat het gedeelde erfgoed is van bijvoorbeeld een natiestaat, en die voor dat nationale voetlicht te brengen, kan een gevoel van nationale verbondenheid worden gecreëerd. Daarover gaat het eerste deel van deze paragraaf: de relatie tussen natie en

²³ Rigney, ‘Transforming memory’, 615.

²⁴ Ibidem, 615.

²⁵ Ibidem, 609.

²⁶ Ibidem, 609.

erfgoed. In deel twee analyseer ik of er ook zoiets bestaat als *Europees* erfgoed, en waar we dat in kunnen zoeken.

Ten eerste de relatie tussen natie en erfgoed. Een concrete definitie geven Gregory Ashworth en Brian Graham in hun artikel 'Heritage, Identity and Europe' (1997) in het Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie. Zij definiëren erfgoed als 'contemporary uses of the past.'²⁷ Dat woord 'uses', gebruik, is cruciaal: erfgoed wordt *gebruikt*, vaak weer binnen natiestaten, zodat het onderdeel kan worden van de nationaal georiënteerde herinneringspolitiek. Erfgoed is dus niet een statisch gegeven, het wordt betekenis toegekend, men plakt er een verhaal op, of, letterlijk, een *label*.

In datzelfde artikel benadrukken Ashworth en Graham dat erfgoed doorgaans als een nationaal of zelfs regionaal concept gezien wordt.²⁸ Doordat erfgoed kan worden ingezet door machthebbers om hun herinneringspolitiek vorm te geven kan, zo betogen zijn, erfgoed eveneens een bron van *spanning* zijn. Er zijn diverse herinneringsproducenten die het concept gebruiken – en hun invulling van het begrip kan verschillen. Dat sluit naadloos aan bij de relevantie van mijn onderzoek, waarin centraal staat hoe erfgoed geëuropeaniseerd wordt.

Doordat erfgoed kan worden ingezet door de producenten van de herinnering, moet het worden gezien als een praktische uitwerking van de collectieve herinnering, stelt Zerubabel dan ook, wederom in *Time maps*. Erfgoed kan worden gebruikt om 'bruggen te slaan' met het verleden. 'Mnemonic bridging' noemt Zerubabel dit. Hij onderstreept dat dit fenomeen vaak op materiële restanten van het verleden gestoeld is: 'Despite the fact that mnemonic bridging is basically a mental act, we often try to ground it in some tangible reality [...] by establishing a connection that allows them to almost literally touch one another.'²⁹ Gemeenschappen hebben de drang om zich te identificeren met materiële resten van het verleden; die zijn 'echt' en verschaffen die groep 'a strong sense of sameness'.³⁰ Zerubabel benadrukt dat materiële 'stukken verleden' een levendig en tastbaar contact met het verleden mogelijk maken. Als voorbeelden van deze fysieke representaties van de geschiedenis noemt Zerubabel 'ruins and historic buildings, relics and memorabilia'.³¹ Zijn gehele boek staat in het teken van de *nationale* omgang met dit verschijnsel: het zijn de natiestaten die deze materiële restanten van het verleden inzetten in hun herinneringspolitiek.

²⁷ Brian Graham en Gregory Ashworth, 'Heritage, Identity and Europe', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geografie* 4 (1997) 381.

²⁸ Graham en Ashworth, 'Heritage, Identity and Europe', 382.

²⁹ Eviatar Zerubabel, *Time maps. Collective memory and the social shape of the past*, 51.

³⁰ Zerubabel, *Time maps*, 52.

³¹ Ibidem, 55.

Harsha Munasinghe schreef in 2005 het artikel ‘The politics of the past’, waarin ook hij stelt dat erfgoed een zeer geslaagd bindmiddel kan zijn binnen natiestaten. Wanneer erfgoed wordt beschermd laten politici zien dat zij groot belang hechten aan harmonie binnen de samenleving, en respect voor de omgeving waarin die samenleving zich bevindt.³² Volgens Munasinghe is erfgoed niet het verleden maar een *representatie* of hernieuwde interpretatie van een verleden. ‘The pattern of proclaiming heritage could ensure protection by increasing awareness, broadening the value community and emphasising the new uses of heritage.’³³ Munasinghe benadrukt hier het sociale aspect van erfgoed: erfgoed verbindt mensen in een samenleving en creëert harmonie alsook een historisch bewustzijn, dat weer in directe verbinding staat met identiteit. Hij sluit zich aan bij Zerubavel, die eveneens betoogde dat de constructie van een nationale herinnering een intrinsiek *sociaal* proces is – en dat die constructie voornamelijk op nationaal niveau geschiedt.

Ook Maria Grever, Pieter de Bruijn en Carla van Boxtel onderschrijven dat in het artikel ‘Negotiating historical distance’: Zij bespreken hier de relatie tussen ‘mnemonic communities’ en erfgoed. Zij spreken van ‘heritagization’ van de Westerse maatschappij: in toenemende mate dringt het besef door dat inwoners van de natie hun eigen erfgoed zouden moeten kennen – om zo te beseffen wat gedeeld wordt met de andere ‘leden’ van de natie.³⁴ Zij stellen een nationale fascinatie met erfgoed vast. Het idee is dan dat er zoiets bestaat als authentiek erfgoed dat het pure van de natie illustreert. Een nationale identiteit is tastbaar door de erkenning van dat erfgoed, dat zonder kleerscheuren de tand des tijds heeft doorstaan. Een beter historisch bewustzijn kan zo worden verkregen.

De strekking van het theoretisch kader is dat erfgoed een voornamelijk nationale identiteit heeft. We hebben echter ook kunnen zien dat het proces van transnationalisering geleid heeft tot een herinneringspolitiek op *Europees* niveau. De vraag die daaruit volgt: bestaat er dan ook zoiets als Europees erfgoed?

In ‘Identity and Europe’ (1997) buigen A.J. Ashworth en Brian Graham zich over dit concept. ‘The manufacture of heritage, defined quite simply here as the contemporary uses of the past, is an activity of growing importance throughout the countries of Europe and beyond.’³⁵ Zij stellen een toenemende aandacht vast voor dit concept – ook binnen transnationale instituties. De Europese integratie – na 1992 hevig verdiept – was voor Graham en Ashworth aanleiding voor het schrijven van het artikel. Zij stellen zichzelf de

³² Harsha Munasinghe, ‘The politics of the past: constructing a national identity through heritage conservation’, *International Journal of Heritage Studies* 12 (2005) 258.

³³ Munasinghe, ‘The politics of the past’, 253.

³⁴ Karen van Boxtel, Maria Grever en Pieter de Bruijn, ‘Negotiating historical distance.’ *Paedagogica Historica* (2012) 873-887.

³⁵ Graham en Ashworth, ‘Heritage, Identity and Europe’, 381.

vraag we erfgoed ook als iets *Europees* kunnen beschouwen.

Dat gaat niet zonder moeilijkheden. Ashworth en Graham beweren dat er spanningen ontstaan wanneer heritage ‘geëuropeaniseerd’ wordt. – juist omdat erfgoed een intrinsiek nationaal – en meestal zelfs regionaal – concept is.³⁶ Het bestaat immers uit sterk *nationale* symboliek. Nochtans wordt toegegeven dat ‘europeanisering’ van erfgoed welhaast onvermijdelijk is: ‘Identity is becoming more diverse, no longer directly congruent with region or state, creating multiple layers of identity, each of which – including the idea of Europe itself - requires an intersecting and ultimately reconcilable heritage.’³⁷ Zoals identificatie met de natiestaat lang vanzelfsprekend is geweest, gaat dat nu geleidelijk het geval zijn op Europees niveau. De natiestaat was nu eenmaal lang de voornaamste *verstrekker* van erfgoed, door de gevoerde herinneringspolitiek. Nu is er een actor bijgekomen – op *transnationaal* gebied. Identiteit staat daardoor niet langer noodzakelijk synoniem voor de nationale volksgemeenschap waarmee iemand zich verbonden voelt, maar ook voor de regionale of de Europese. Beide niveaus vereisen dan weer een erfgoedpolitiek, zodat fysieke identificatie mogelijk wordt. Met welk *Europees* erfgoed kan de Europeaan zich dan identificeren?

Ashworth en Graham doen een voorstel. Ze geven twee voorbeelden van Europees erfgoed, twee richtingen. De eerste is ‘The heritage of the idea of European unity’. Hiermee wordt vooral de modernistische architectuur uit Brussel, Frankfurt en Straatsburg genoemd – volgens hen niet echt sprankelende voorbeelden van een gedeelde geschiedenis.³⁸ ‘A unity of European ideas’ is een tweede mogelijke oplossing, maar dan gaat het meer om immateriële zaken: ideeën zoals democratie en burgerrechten.³⁹ De uiteindelijke conclusie van het stuk is dat dat spanningsveld tussen het nationale en Europese vermoedelijk zal blijven bestaan, maar dat het zaak is om competitie en diversiteit dan maar als *positieve* kenmerken van Europa te zien.⁴⁰ In verscheidenheid verenigd, luidt het Brusselse motto dan – en daarmee ontwaar ik een overeenkomst met Rigney.

Dat spanningsveld en het blijvende belang van de natiestaat in de productie én conservatie van heritage wordt ook onderkend door David Lowenthal. Hij stelt in ‘Heritage and history: Rivals and partners in Europe’ (2005) dat heritage vroeger, in het tijdperk van vijandige natiestaten, een *uitsluitend, exclusief* fenomeen was; de definitie van het eigen erfgoed betekende tegelijkertijd uitsluiting van het andere. Heritage ‘is not any old past, let alone what objective history tells us what was the past; it is the past through whose lens we

³⁶ Graham en Ashworth, ‘Heritage, Identity and Europe’, 382.

³⁷ Ibidem, 383.

³⁸ Ibidem, 383.

³⁹ Ibidem, 384.

⁴⁰ Ibidem, 387.

construct our present identity, the past that defines us to ourselves and presents us to others.’⁴¹ Dat ‘segregerende karakter’ van erfgoed ‘impliceert dat het problematisch is een transnationale identiteit aan erfgoed toe te kennen. Lowenthal ziet echter kansen om ook *Europees* erfgoed te definiëren. Wanneer er sprake is van Europese verbondenheid – in dit geval: economische vervlechting – kan dat zorgen voor ‘an understanding of the hybrid essence of both history and heritage that reduces heritage strife, turning rivals into partners.’⁴² Dat is een opvallende overeenkomst tussen Lowenthal en Ashworth en Graham. Onderkend wordt dat erfgoed in de regel wordt gebruikt voor nationale doeleinden. Ook dat is maar een constructie, lijken zij te beweren: toen in de negentiende eeuw nationale volken werden gedefinieerd, werd daar passend erfgoed ‘bij gezocht’. Wanneer Europese integratie inderdaad toeneemt – en dat is vanaf de jaren al vijftig ontegenzeggelijk gebeurd – kan er evengoed Europees erfgoed worden gedefinieerd.

1.2.4. Conclusie en verantwoording

Uit het academisch debat concludeer ik drie dingen.

Ten eerste sluit ik mij aan bij Rigney: Europa vormt een unieke case om een nieuwe, *transnationale* herinneringspolitiek te analyseren. Lange tijd hebben voornamelijk natiestaten dergelijke politiek gevoerd, nu is er een Europese actor bijgekomen. Het is een unieke kans om onderzoek te doen naar een uniek project: een bovenstatelijke herinneringsproducent, die enerzijds boven de natie opereert maar tegelijkertijd beoogt de diversiteit van Europa in stand te houden. Het is zoeken naar een balans. Dat is precies waar het in mijn onderzoek om draait: hoe vinden Europese actoren die balans?

Ten tweede stel ik vast dat er in de historiografie veel aandacht is voor het concept ‘erfgoed’, en dat er een zekere mate van consensus bestaat over het regionale en nationale karakter daarvan. De verschenen artikelen over Europees erfgoed duiden tegelijkertijd op een behoefte aan een definiëring van *Europees* erfgoed. Lowenthal en Ashworth en Graham deden al een voorzichtige poging om dat te definiëren. We hebben kunnen zien dat zij daar op moeilijkheden stuitten. Moet, bijvoorbeeld, alleen moderne Brusselse architectuur tot dat erfgoed worden gerekend, omdat die symbool staat voor de Europese integratie? Kan erfgoed ook Europees zijn wanneer het geen direct aandeel heeft gehad in dat naoorlogse project? En kunnen immateriële *waarden* ook tot dat Europese erfgoed worden gerekend? Op die vragen geeft de Europese Commissie antwoord wanneer zij bepaalt welke sites het

⁴¹ D. Lowenthal, ‘Heritage and history: Rivals and partners in Europe’, in Rob van der Laarse, ed. *Bezeten van vroeger: Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam: Het Spinhuis, 2005), 29.

⁴² Lowenthal, ‘Heritage and history’, 37.

Europees erfgoedlabel krijgen – en welke niet. De Unie bouwt zo voort op een belangrijke vraag die in de historiografie gesteld wordt en die in het wetenschappelijke debat nog niet afdoende is beantwoord, de simpele vraag wat Europees erfgoed nu precies is.

Wat we ten derde uit de historiografie kunnen concluderen is dat er een spanning bestaat tussen twee ‘identiteiten’, twee uiterlijke verschijningen van erfgoed, te weten de nationale en de transnationale. Doordat natiestaten vanaf de negentiende eeuw een gerichte erfgoedpolitiek hebben gevoerd leek de communis opinio te zijn ingetreden dat erfgoed voor alles een *nationaal* karakter heeft. Door het proces van transnationalisering – concreter: europeanisering – is, in de wetenschap en daarbuiten, in toenemende mate de vraag gesteld of er ook zoiets bestaat als *Europees* erfgoed. Een onvermijdelijk gevolg van deze vraagstelling is dat aanvankelijk nationaal gekleurd erfgoed wordt *geëuropeaniseerd*. Het krijgt een nieuwe identiteit. Dat levert zonder twijfel spanningen op. Hoe wordt in de toekenning van het European Heritage Label omgegaan met die spanning? Wat is de rol van nationale actoren, die, op nationaal niveau, diverse sites *preselecteren* – hoe komt die spanning in de preselectie naar voren? Dat zijn belangrijke vragen die in de historiografie niet naar tevredenheid zijn beantwoord.

1.3 Opzet, bronnen en methodiek

Ik ga als volgt te werk. De drie deelvragen worden ondergebracht in evenzoveel hoofdstukken. Die hoofdstukken introduceer ik hier, evenals mijn bronnenmateriaal en methodiek, gerangschikt per hoofdstuk.

In hoofdstuk 2 – deelvraag: hoe is het Europese integratieproces verlopen en welke rol heeft erfgoed in dat proces gespeeld? – geef ik eerst een puntig overzicht van de geschiedenis van de Europese integratie. Hier bedien ik mij van zowel secundaire literatuur – boekenkasten vol zijn geschreven over dit onderwerp, door vooral politieke historici en politicologen – als primair bronmateriaal: verdragsteksten van de Europese Economische Gemeenschap, later de Europese Unie. Deze verdragsteksten zijn in te zien op het internet. Aan het einde van dit eerste deel stel ik vast dat er vanuit de EEG, en later de EU, in de jaren tachtig in toenemende mate ruimte kwam voor een *cultureel* beleid. In deel twee analyseer ik dan een deel van die cultuurpolitiek, namelijk erfgoed, en stel ik de vraag hoe de Europese erfgoedpolitiek volgt uit het in deel een besproken Europese integratieproject. Deze sectie is, met uitzondering van een paar boeken, in zijn geheel gebaseerd op primair bronmateriaal. Ook hier worden beleidsstukken uit Brussel gebruikt. Ik baseer mij in deze paragraaf voornamelijk op conventies die de Raad van Europa heeft opgesteld. De Raad was de eerste Europese actor die erfgoed in zijn politiek opnam. Op haar website zijn deze

integraal gedocumenteerd.⁴³ Ik onderwerp ze aan een grondige tekstanalyse. Ik heb moeten vaststellen dat, wanneer dergelijke beleidstaal wordt onderzocht – ‘tussen de regels door lezen’ cruciaal is. De taal die in de regel gehanteerd wordt in de beleidsstukken uit Brussel, mag dan niet bekend staan als ‘vlot’, er is meer uit te halen wanneer tegendraads, ‘interpretatief’ gelezen wordt. Aan het slot van deze paragraaf introduceer ik kort het European Heritage Label, als het meest recente initiatief in de Europese erfgoedpolitiek. Hier is de Europese *Commissie* actor. Ik analyseer hier het document waarin de oprichting van het Label ter sprake komt. Ook dit is online in te zien.

Dan hoofdstuk 3, waarin mijn hoofdvraag is: welke erfgoedlocaties waren kandidaat voor het Label, welke selecteerde de Europese Commissie – en op welke gronden deed zij dat? Die vraag valt in principe uiteen in drie delen. Ten eerste analyseer ik de selectieprocedure van de Europese Commissie. Ik onderzoek hier wat de vereisten zijn voor een site om in aanmerking te komen voor het Label. Op die manier wordt duidelijk hoe die selectie verloopt, en waar ik de aanvragen in deel twee op analyseer. In deel twee analyseer ik de aanvragen van de sites én direct na elke site de beoordeling van de Commissie (oorspronkelijk de derde deelvraag van het hoofdstuk). Voorbeeld: ik analyseer ten eerste de aanvraag van het Oostenrijkse archeologische park Carnuntum, en bespreek *direct* daarna de beoordeling van de Commissie – en niet pas pagina’s later, wanneer de aanvraag van Carnuntum is weggezaakt. Mijn voornaamste bronmateriaal bestaat, ten eerste, uit de aanvraagformulieren die de sites allen hebben ingevuld. Deze formulieren zijn opgesteld door de Europese Commissie – ik heb het standaardformulier als appendix bijgevoegd. Tot zover zijn deze bronnen nog niet gebruikt voor wetenschappelijk onderzoek. Op dit gebied is mijn thesis vernieuwend. De aanvragers van de sites, vaak historici, studenten of beleidsmedewerkers, zetten hier uiteen wat het belang van hun site is geweest voor de Europese integratie, de Europese geschiedenis of de Europese cultuur. Ook worden zij geacht een project in te dienen waarin dat belang wordt overgebracht op, vooral, jongere bezoekers.

Die aanvraagformulieren zijn niet openbaar in te zien. Daarin schuilt een zekere ironie. De Commissie wil immers het belang van de Unie overbrengen op jongere generaties – en daarbij is enige mate van transparantie toch gewenst. De Commissie verwees mij door naar de sites zelf. De Nederlandse sites, kamp Westerbork en het Haagse Vredespaleis, stuurden mij hun aanvraagformulieren gelijk toe. Het contact met de zeven andere sites verliep moeizamer. Soms, in het geval van Schengen (Luxemburg) verliep dat via het Ministerie van Cultuur; in het geval van twee Deense aanvragen (Dybbol Hill, Løgumkloster) via de Deense

⁴³ Hier is de gehele lijst te vinden:

<http://www.conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeTraites.asp?CM=8&CL=ENG>

Raad voor Cultuur. Contact met de vier andere sites verliep wel direct. In Oostenrijk meldde een medewerker van het Ministerie van Cultuur dat het daar verboden is om de aanvraagformulieren door te sturen – ik moest bij de aanvragers zelf zijn. Ook daar sprak ik vaak niet gelijk met de juiste personen, maar alle sites zijn mij uiteindelijk van dienst geweest. Niet zonder aarzeling overigens; de Estse Great Guild Hall in Tallinn bijvoorbeeld benadrukte met klem dat het niet de bedoeling was het formulier door te sturen aan derden.

Het is ook hier van groot belang gebleken om tegendraads te lezen. Niet zelden worden de formulieren retorisch aangedikt. Er zijn aanvragen die hun sites in het centrum van de Europese cultuur plaatsen. Het is niet aan mij om dat als ‘juist’ of ‘onjuist’ te beoordelen; eerder moet ik daaruit concluderen wat dat over de aanvraag zegt – waarin zien *zij* het Europese belang, en hoe zien zij Europa überhaupt? Het is zaak die formulieren dermate grondig te analyseren dat ik zelf een antwoord op die vragen kan verschaffen. Zo is er meer te halen uit die formulieren dan er eigenlijk staat.

Naast de aanvraagformulieren van de sites gebruik ik, ten tweede, het beoordelingsformulier van de Europese Commissie. Deze hebben alle sites van de EC ontvangen. Toen ik Kamp Westerbork bezocht en een rondleiding kreeg, kreeg ik dat document mee. Het Haagse Vredespaleis heeft mij dit eveneens gemaïld. Ook bij dit document is het van belang tussen de regels door te lezen. Zo is de beoordeling van de Commissie per aanvraag meestal niet meer dan 400 woorden. Het is, wederom, zaak dermate analytisch te werk te gaan dat er meer te concluderen is dan wat de Commissie letterlijk uiteenzet.

Tot slot hoofdstuk 4. Ik heb dan de Europese selectie geanalyseerd en ga in het vierde hoofdstuk in op een case van de *nationale* preselectie: de Nederlandse. Ik heb in de historiografie moeten vaststellen dat er spanningen kunnen bestaan tussen nationaal en Europees erfgoed. Ik heb in hoofdstuk 3 de *europeanisering* van erfgoed geanalyseerd; in hoofdstuk 4 onderzoek ik hoe de Nederlandse preselectie in zijn werk is gegaan – en op welke manier de aanvragers én de Raad pogen (een deel van) de nationale identiteit van erfgoed te behouden wanneer daar eveneens een Europees narratief aan wordt verbonden. Hierin beantwoord ik de laatste deelvraag: wat zegt de selectie van de Raad voor Cultuur in 2013 over de Nederlandse bijdrage aan het Europese identiteitsverhaal? Deze vraag valt, gelijk hoofdstuk 3, uiteen in drie delen. Ten eerste zet ik de procedure van de Raad voor Cultuur uiteen. Zij bepaalt welke sites worden voorgedragen aan de Commissie. Ik stel de vraag: Welke rol speelt de Raad in de nationale selectieprocedure voor het European Heritage Label? Ik heb beleidsstukken opgevraagd bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, evenals correspondentie met Halbe Zijlstra, staatssecretaris van OCW toen de Raad voor Cultuur de Nederlandse selectie bekend maakte. De Rijksdienst handelt in

opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) en correspondeert met de aspirant-aanvragers. Dan vraag twee: Op welke manier plaatsen de aanvragers zich in een Europees én Nederlands narratief? Net als in het voorgaande hoofdstuk gebruik ik hier de aanvraagformulieren van alle aanvragers. Ook deze waren op te vragen bij de Rijksdienst. Zoals de deelvraag al suggereert toets ik de formulieren op twee zaken. Ten eerste analyseer ik de manier hoe de aanvragers zich in een Europees narratief schrijven. Ten tweede stel ik vast of er ook een nationale identiteit volgt uit de aanvraag. De derde vraag die ik stel, tot slot, gaat over de beoordeling van de Raad voor Cultuur: welke sites stuurde zij door naar de Commissie en wat zegt dat over de balans tussen de nationale en Europese belangen van de Raad? Net als in het voorgaande hoofdstuk beantwoord ik de tweede en derde vraag per aanvraag, direct na elkaar. Zo waarborg ik het overzicht. Voorbeeld: ik analyseer eerst de aanvraag van Huis Doorn, en onderzoek direct daarna de beoordeling van de Raad.

Hoofdstuk 2

De Europese erfgoedpolitiek. De Europese integratie in historisch perspectief en de agendering van erfgoed op de Europese agenda

'L'Europe n'a pas été faite, nous avons eu la guerre.'⁴⁴

(Daar Europa niet tot stand gekomen is, hebben wij oorlog gekend.)

- Robert Schuman

Robert Schuman was de Franse minister van Buitenlandse zaken van 1948 tot 1953. Samen met Jean Monnet construeerde hij de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS). De verdragstekst daarvan, het Verdrag van Parijs, ondertekend op 18 april 1951, wordt doorgaans als prelude beschouwd van de huidige Europese Unie. Een Unie die voortbouwt op de beginselen van de mijnbouwgemeenschap, maar er tegelijkertijd compleet anders uitziet. Een Unie die, inmiddels, een erfgoedpolitiek heeft ontwikkeld, terwijl erfgoed in de jaren vijftig nog nauwelijks op de Europese agenda stond. Daaruit volgt mijn deelvraag die ik in dit hoofdstuk beantwoord: Hoe is het Europese integratieproces verlopen en welke rol heeft erfgoed in dat proces gespeeld?

Die vraag valt logischerwijs uiteen in twee delen. In het eerste deel van dit hoofdstuk schets ik een overzicht van het Europese integratieproces. Hier gaat het nog om politieke en economische eenwording; dit is de achtergrondinformatie die vereist is om de daaruit volgende erfgoedpolitiek te begrijpen.

Dan, ten tweede (2.2), gaat het om cultuur en erfgoed. Ik analyseer hier, ten eerste (2.2.1) het Europese cultuuroffensief van de jaren tachtig: cultuur kwam toen op de Europese agenda te staan, terwijl het project aanvankelijk louter economisch was. Waarom kwam cultuur vanaf de jaren tachtig en negentig op de politieke agenda, en welke motieven droegen de Europese beleidsmakers hiervoor aan? Een fundamenteel onderdeel van die Europese cultuurpolitiek is het Europese erfgoedbeleid geweest. Dat is deel twee van de paragraaf – en staat centraal in dit hoofdstuk. Ik analyseer hier hoe, onder leiding van de Raad van Europa, de Europese erfgoedpolitiek zich vanaf de jaren vijftig van de twintigste eeuw heeft ontwikkeld. In het slot van die paragraaf introduceer ik, tot slot, het European Heritage Label. Ik onderzoek wat het Label beoogt en hoe het volgt uit de Europese

⁴⁴ Robert Schuman, *Declaration du 9 mai* (Parijs 1950), 1.

integratie en de Europese erfgoedpolitiek.

2.1. Het proces van Europese integratie.

2.1.1 Europese beweging en het Schuman-plan

Vergezichten over een federaal, verenigd Europa ontstonden niet pas na de Tweede Wereldoorlog. Het ideaal van Schuman en Monnet kende enkele voorlopers. Zo opende Victor Hugo het Vredescongres van 21 augustus 1849 in Parijs als volgt: ‘A day will come when you France, you Russia, you Italy, you England, you Germany, you all, nations of the continent, without losing your distinct qualities and your glorious individuality, will be merged closely within a superior unit and you will form the European brotherhood.’⁴⁵ Precies honderd jaar later gingen er soortgelijke stemmen op, toen in Den Haag het Congres van Europa gehouden werd. Bijna duizend mensen kwamen daar op af. De consensus was dat er Europese integratie zou moeten plaatsvinden. Op welke manier, daarover lagen de meningen uiteen. Er bestond wel iets van een federaal idee, maar dit kreeg nog geen institutioneel gestalte.

Dat veranderde op 9 mei 1950, toen in de Salon d’Horloge, in het Franse ministerie van Buitenlandse Zaken, haastig een persconferentie werd georganiseerd. De betrekkingen tussen Frankrijk en Duitsland waren onderwerp van intens debat. Dé vraag van na de oorlog was hoe die twee landen weer bij elkaar moesten worden gebracht. En dat was geen sinecure. Decennia lang hadden de twee Europese grootmachten elkaar dwars gezeten. Drie hevige oorlogen waren gevoerd in tachtig jaar tijd. Het was een ongemakkelijk debat. De potentie van de Duitse economie moest ten volle worden benut. Europa had niets aan een zwak Duitsland; want ‘a weak Germany meant a weak Europe’.⁴⁶ Op een verzwakt Europa zaten ook de Verenigde Staten niet te wachten. De verhoudingen met de Sovjet-Unie waren danig verslechterd; een sterk, verenigd en, voor alles, anticommunistisch (west-) Europa was door de VS zeer gewenst. Dat idee had ook al de grondslag gevormd voor het Marshallplan (1948-1952), waarmee de Verenigde Staten de Europese economie uit het naoorlogse slop hadden weten te trekken.

Blind vertrouwen in Duitsland betekende dit nochtans niet. De herinneringen aan drie gruwelijke oorlogen lagen nog vers in het geheugen – vooral in dat van de Fransen. De vraag wat er met Duitsland moest gebeuren was dan ook niet per se *The German question*, eerder

⁴⁵ Victor Hugo, *Opening Address to the Peace Congress* (Parijs, 21 augustus 1849) in te zien op: <http://www.ellopos.net/politics/hugo-addresses-europe.asp>

⁴⁶ Desmond Dinan, *Europe recast. A history of European Union* (New York 2004) 29.

The French question, redeneert Desmond Dinan terecht.⁴⁷ Het was het Franse ongemak dat een Frans-Duitse verzoening aanvankelijk in de weg stond – de Franse grandeur was niet gebaat bij een voor vol aangezien Duitsland, zeker niet zo snel na de oorlog. ‘The French government, let alone most French people, was not inclined to ease up on Germany.’⁴⁸

Soepelere betrekkingen met Duitsland waren echter wel fundamenteel voor de toekomst van Europa. Robert Schuman en Jean Monnet beseften dit. Europa zou zich aan zijn tragische geschiedenis moeten ontworstelen. De Europese economieën moesten daardoor *stapsgewijs* worden geïntegreerd. Deze integratie zou echter niet moeten plaatsvinden door statelijke samenwerking in een los en vrijblijvend verband. De kern zat nu juist in de *supranationale* identiteit van de op handen zijnde samenwerking. ‘De EGKS moest de eerste cruciale stap zijn op weg naar een bovenstatelijke gemeenschappelijkheid.’⁴⁹ Dit was het tegengif dat noodzakelijk was tegenover al te fanatiek nationalisme, ‘dat allesoverheersend lag opgeslagen in die andere instituties (de natiestaten), en zich steeds opnieuw manifesteerde in een dynamiek van onderling wantrouwen, protectionisme en cynische machtspolitiek.’⁵⁰ Het onderlinge vertrouwen kon via bovenstatelijke (en stapsgewijze) samenwerking worden hersteld. Of, zoals Schuman het op 9 mei 1950 verwoordde:

‘L'Europe n'a pas été faite, nous avons eu la guerre. [...] L'Europe ne se fera pas d'un coup, ni dans une construction d'ensemble: elle se fera par des réalisations concrètes, créant d'abord une solidarité de fait. Le rassemblement des nations européennes exige que l'opposition séculaire de la France et de l'Allemagne soit éliminée : l'action entreprise doit toucher au premier chef la France et l'Allemagne. Dans ce but, le gouvernement français propose de porter immédiatement l'action sur un point limité, mais décisif :

Le Gouvernement français propose de placer l'ensemble de la production franco-allemande du charbon et d'acier sous une Haute Autorité commune, dans une organisation ouverte à la participation des autres pays d'Europe.’⁵¹

De twee oorlogssymbolen bij uitstek, kolen en staal, zouden worden ondergebracht bij een op te richten Hoge Autoriteit, een supranationaal orgaan. Zij zouden nu symbool gaan staan voor de naoorlogse Frans-Duitse verzoening. Want hoe onwaarschijnlijk

⁴⁷ Dinan, *Europe recast*, 29.

⁴⁸ Dinan, *Europe recast*, 34.

⁴⁹ Mathieu Segers, *Reis naar het continent. Nederland en de Europese integratie, 1950 tot heden.* (Amsterdam 2013) 72.

⁵⁰ Segers, *Reis naar het continent*, 72.

⁵¹ Schuman, *Declaration*, 1.

deze Franse zet direct na de oorlog ook zou zijn geweest, hij was onvermijdelijk. Frankrijk nam afstand van haar verbolgen sentimenten. Inderdaad, dit was een radicale omslag in de Europese politiek, die volgens de historicus Mathieu Segers tot dan toe was gericht op de ontmanteling van het Duitse potentieel. Zowel binnen Europa als in de Verenigde Staten werd al gauw onderkend dat een sterk Europa op deze manier niet zou worden bereikt – en op de manier die Monnet en Schuman voor ogen stond dus wél.⁵²

De Hoge Autoriteit stond open voor meer landen, zo is op te maken uit het slot van bovenstaand citaat: ‘une organisation ouverte à la participation des autres pays d’Europe.’ De supranationale samenwerking zou geen exclusief Frans-Duitse aangelegenheid worden. Vier landen sloten zich bij Schuman aan. En zo ondertekenden niet alleen West-Duitsland en Frankrijk, maar ook Italië, België, Luxemburg en Nederland op 18 april 1951 het Verdrag van Parijs. De mijnbouwgemeenschap was opgericht. Het Europa van de Zes was geboren.

2.1.2 Economische versnelling

In zijn proefschrift *De passage naar Europa. Geschiedenis van een begin* stelt Luuk van Middelaar dat in 1951 nog maar weinig duidelijk was. Schuman en Monnet lieten meermaals doorschemeren dat een federatie hun einddoel zou zijn. Deze term lieten zij echter buiten de verdragstekst.⁵³ Liever werd gesproken van ‘een steeds wijdere en hechtere gemeenschap’ – zonder expliciet einddoel, maar met de suggestie dat van een consequente eenwording sprake zou zijn.⁵⁴

Dit proces was echter geen vloeiende stroomversnelling, eerder een heuvellandschap met, letterlijk, ‘ups-and-downs’. Zo zagen de Europese regeringsleiders zich al in de jaren vijftig geconfronteerd met de eerste serieuze tegenslag, te weten het mislukken van de Europese Defensiegemeenschap (EDG) in 1954. De Zes stichtersstaten hadden dit verdrag ondertekend, maar door (met name) de Franse angst voor supranationalisme ging het parlement in Parijs niet over tot ratificatie. Er bestond een Franse huivering over het verdwijnen van het Franse leger, dat, zou het verdrag zijn geratificeerd, op zou lossen in een bovenstatelijk leger – waarin nota bene *met de Duitsers* zou worden gevochten.⁵⁵ Een Europese Politieke Gemeenschap kwam evenmin van de grond. Voor politieke integratie leek het nog te vroeg.

⁵² Segers, *Reis naar het continent*, 77.

⁵³ Luuk van Middelaar, *Passage naar Europa. Geschiedenis van een begin*. (Amsterdam 2006) 46.

⁵⁴ Schuman, *Declaration*, 1.

⁵⁵ Vgl. Dinan, *Europe recast*, 61 en Van Middelaar, *Passage naar Europa*, 133.

De ironie wil dat de *economische* integratie hierdoor in een stroomversnelling kwam, juist *dankzij* de onwil om op het gebied van politiek en defensie een gemeenschappelijk beleid te voeren. De economische grondslag van het project werd zo weer benadrukt. De politieke aspiraties konden in de ijskast worden gezet – er werden stappen gezet naar een nieuwe *economische* orde. En zo werd een nieuw project geïntroduceerd: het instellen van een gemeenschappelijke markt. Nederland had haar (geveinsde) enthousiasme voor de EDG als wisselgeld gebruikt voor een interne markt; van meet af aan was Nederland fervent voorstander geweest van economische integratie.⁵⁶ De economische aspiraties kregen in 1957 dan ook gestalte in de oprichting van de Europese Economische Gemeenschap. ‘Determined to lay the foundations of an ever-closer union among the peoples of Europe, [...] Resolved to ensure the economic and social progress of their countries by common action to eliminate the barriers which divide Europe.’⁵⁷ Het doel van de Gemeenschap liet zich als volgt samenvatten, zo is te lezen in het Verdrag van Rome:

‘The Community shall have as its task, by establishing a common market and progressively approximating the economic policies of Member States, to promote throughout the Community a harmonious development of economic activities, a continuous and balanced expansion, an increase in stability, an accelerated raising of the standard of living and closer relations between the States belonging to it.’⁵⁸

En zo werd de economische integratie geïntensiveerd. De oprichting van de EEG realiseerde een diepgaande economische gelijkschakeling; handelsbelemmeringen werden afgeschaft; binnen de EEG verdwenen de (economische) binnengrenzen en er ontstonden buitengrenzen voor derden.⁵⁹ Nieuwe beleidsterreinen werden op de tast verkend: zo werd de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie (EURATOM) opgericht.

Van een geleidelijk en vloeiend proces was echter nog altijd geen sprake. Zo werd Groot-Brittannië door de Franse president Charles de Gaulle hardhandig de deur gewezen en trok Frankrijk zich tijdelijk terug uit alle Europese instanties (de zogeheten ‘Crisis van de lege stoel, 1965). Ook hieraan lag weer een hardnekkige supranationale fobie ten grondslag; in Rome was immers besloten per 1 januari 1966 over te gaan tot stemming per gekwalificeerde meerderheid – en Frankrijk was bang haar stem te verliezen in (voornamelijk) het landbouwbeleid. De Zes kwamen tot een schikking. Opnieuw werd hier

⁵⁶ Dinan, *Europe recast*, 64.

⁵⁷ European Economic Community, *The Treaty of Rome* (25 maart 1957) 2.

Het verdrag is integraal in te zien op:

http://ec.europa.eu/archives/emu_history/documents/treaties/rometreaty2.pdf

⁵⁸ EEC, *The Treaty of Rome*, 3.

⁵⁹ Dinan, *Europe recast*, 77.

glashelder dat van een lineair integratieproces, met een geleidelijke ‘supranationalisering’ van het beleid, geen sprake kon zijn. Daarvoor was met name de Franse weerzin te groot, de angst voor het verlies van de nationale grandeur.

2.1.3 Naar de markt – en naar politieke unie?

In de jaren zeventig werd het Europa van de Zes het Europa van de Negen, met de toetreding van (na lang gesteggel) Groot-Brittannië, Ierland en Denemarken (allen in 1973), en werden geleidelijk plannen ontwikkeld voor een Economische en Monetaire Unie. Jacques Delors, net aangetreden als Commissievoorzitter, was daarin de drijvende kracht. ‘Vier ideeën stonden op zijn lijstje: een Europese defensie, een Europese munt, institutionele hervorming, een binnenmarkt.’⁶⁰ Alle lidstaten – tien inmiddels, ook Griekenland was in 1981 toegetreden – waren het eens over de noodzakelijke verbetering van de gemeenschappelijke markt. Die bestond wel (de jure), maar kende nog te veel belemmeringen en zou vergaand moeten worden geliberaliseerd. Deze ‘single market’ zou dan voltooid moeten zijn in 1992.⁶¹

Naast die voltooiing van de markt zijn er in de jaren tachtig en negentig nog drie belangrijke veranderingen aan te wijzen. Ten eerste werd in 1985 het Verdrag van Schengen gesloten. Dit verdrag hief de binnengrenzen binnen de lidstaten op, zodat burgers vanaf dat moment vrij konden reizen, zonder consequente controles. Deze paspoortunie illustreert dat de Gemeenschap zich in toenemende mate bekommerde om de rechten, om de *vrijheden* van haar burgers, die nu zonder oponthoud de grens over konden. Schengen vergemakkelijkte Europese uitwisseling – op allerlei gebieden. De Europese bevolking kon op deze manier in toenemende mate met elkaar in contact komen. Dat was het belang van Schengen: dat de belangen van *de burger* behartigd werden, in plaats van die van multinationals. Daar was daarvoor nauwelijks sprake van. De Britse antropoloog Cris Shore onderkent dat in *Building Europe*, een studie naar de culturele integratie van de Europese Unie, wanneer hij stelt dat tot de jaren tachtig steun van de bevolking geen prioriteit had voor de eurocraten.⁶² Hij citeert Pascal Lamy, een van Delors’ naaste adviseurs: ‘The people weren’t ready to agree to integration, so you had to get on without telling them too much about what was happening’.⁶³ Het Verdrag van Schengen zou de participatie van de Europese bevolking dan moeten doen toenemen.

De tweede belangrijke verandering volgde uit het Verdrag van Maastricht van 1992. De

⁶⁰ Van Middelaar, *Passage naar Europa*, 146.

⁶¹ Vgl Dinan, *Europe recast*, 216 en Van Middelaar, *Passage naar Europa*, 146.

⁶² Cris Shore, *Building Europe. The cultural politics of European integration* (Londen 2000) 18.

⁶³ Shore, *Building Europe*, 18.

Europese Economische Gemeenschap veranderde van naam: vanaf nu zou zij door het leven gaan als de Europese Unie. Die naam suggereert meer eenheid in beleid, en dat was precies wat er in het Verdrag werd geregeld. De markt was voltooid, plannen werden gemaakt voor een Economische en Monetaire Unie (EMU), met een gezamenlijke munt, de euro. Politieke bevoegdheden werden danig uitgebreid. Maastricht was gebouwd op een pijlersysteem, waarin justitiële zaken en een gezamenlijk buitenlandbeleid werden gehuisvest. De integratie kwam opnieuw in een versnelling terecht. En dan ging het niet louter om economische eenwording; die intensiverde elke keer wanneer een verdrag werd getekend, en daarin zat hem de noviteit niet. Het ging nu ook om *politieke* integratie – en dat was nieuw. Die politieke integratie was ook iets wat de op handen zijnde euro zou vereisen. Een gezamenlijke munt impliceert immers een uniform begrotingsbeleid, een gezamenlijke economische politiek, enzovoorts.

Uit de forse uitbreiding van de (nu ook politieke) bevoegdheden die Unie hier kreeg volgt de derde belangrijke verandering, of, nauwkeuriger, een vraag die de Unie zichzelf in toenemende mate zou stellen: Heeft een politiek geïntegreerd statenverband – het woord politieke unie lag gevoelig, een natiestaat was en is het niet, een federatie evenmin – een *volk* nodig? Hierover heeft tot dusver geen eensluidend Brussels antwoord bestaan. Dat spreekt vanzelf: de belangen van Frankrijk en Duitsland alleen al hebben gedurende het gehele proces van eenwording te veel verschillen gekend. Daarbij komt nog het politieke profiel op zich: de Unie wordt niet zelden beschouwd als een politieke organisatie *sui generis*; het is meer dan een los, vrijblijvend statenverband en tegelijkertijd heeft zij de uniformiteit van een natiestaat nog niet beoogd – laat staan *bereikt*. Besluitvorming verloopt dan weer intergouvernementeel, dan weer supranationaal. Nee, de natiestaten van de negentiende eeuw hadden beslist een eenduidiger taak. Zij definieerden hun volk – woonachtig binnen hun jurisdictie – en pasten hun beleid daarop aan. Zij creëerden een eigen munt, eigen rituelen, eigen tradities, een eigen taal. Luuk van Middelaar citeert in zijn proefschrift de Italiaanse parlementariër d’Azeglio, die in 1860 zei: ‘We hebben Italië gemaakt, nu moeten we Italianen maken.’ Eind jaren tachtig, begin jaren negentig, leek Europa met de voltooiing van de markt ‘af’. Europa was gemaakt. Op zoek naar de Europeaan.

2.2 Europese cultuur– en erfgoedpolitiek

2.2.1 *A cultural turn?*

Volgens Cris Shore heeft de Europese Gemeenschap in de jaren tachtig inderdaad die stap gezet – ja, zij is op zoek gegaan naar een Europees volk. Hij stelt dat er in dat decennium nadruk was komen te liggen op cultuur – en dat was nieuw. Zo kreeg Pietro Adonnino, een Italiaanse Europarlementariër, in 1985 de opdracht om vast te stellen hoe de identiteit van de Europese Gemeenschap beter voor het Europese voetlicht zou kunnen worden gebracht. Die was immers niet zichtbaar genoeg. Het was aan de Gemeenschap om de Europese samenwerking meer in de openbaarheid te laten plaatsvinden.⁶⁴ Adonnino kwam tot de volgende slotsom: ‘It is also through the action in the areas of culture and communication, which are essential to European identity and the Community’s image in the minds of its people, that support for the advancement of Europe can and must be sought.’⁶⁵ De redenering was dan dat steun van het Europese volk kon worden verkregen door het project van een culturele grondslag te voorzien. Het project van Europese integratie berustte niet langer op louter droge cijfers. Het ging niet meer alleen om ‘de markt’, ‘invoerrechten’, ‘monetaire stabiliteit’, ‘muntunie’ – nee, zaken als ‘cultuur’, ‘identiteit’, ‘verbeelding’ werden juist *onmisbaar* geacht voor het slagen van de markt. Dat werd door de Gemeenschap zelf nog eens bevestigd, drie jaar later, toen zij een tekst uitbracht met als titel ‘The European Community and Culture’. Daarin werd betoogd dat het culturele domein niet langer (!) buiten het proces van de interne marktvoltooiing kon worden gehouden: dat proces *vereiste*, in de woorden van de Gemeenschap, immers de schepping van een Europese culturele ruimte.⁶⁶ In die ruimte kon de Europese bevolking zich begeven, zodat identificatie met het Europese project mogelijk zou worden. Dit besef werd in Brussel breed gedragen. Het was nu zaak om elementen uit de Europese cultuur of de Europese geschiedenis te verwerken in een breed gedragen Europees narratief – voor het gehele Europese volk.⁶⁷

En zo werd in Brussel op 29 mei 1986 voor het eerst de Europese vlag gehesen. Twaalf sterren, tegen een azuurblauwe achtergrond. Dat was niet zomaar een getal. Het stond symbool voor perfectie, voor de apostelen, de zonen van Jacob, de twaalf tafelenwet van het Romeinse recht, de twaalf werken van Herakles, de uren van de dag, de maanden van het

⁶⁴ Pietro Adonnino, ‘A people’s Europe: reports from the Ad Hoc Committee’, *Bulletin of the European Communities*, Supplement 7/85 (Luxemburg 1985) 4.

⁶⁵ Adonnino, ‘A people’s Europe’, 21.

⁶⁶ Commissie van de Europese Gemeenschappen, ‘The European Community and Culture’, *European File* (Brussel 1988) 4.

⁶⁷ Shore, *Building Europe*, 70.

jaar, en, tot slot, voor de twaalf tekenen van Zodiac.⁶⁸ Paspoorten werden gestandaardiseerd, waardoor de paspoortunie van Schengen ook een fysieke uitstraling kreeg, Beethoven's 'Ode an die Freude' werd als Europees volkslied ingesteld. Ook de kalender werd geëuropeïsiëerd. Er kwam een Dag van Europa, op 9 mei, naar de datum van de Schumanverklaring.

Deze uitgevonden tradities zouden moeten leiden tot de vorming van Europees burgerschap. Die term werd in 1992, in het Verdrag van Maastricht, voor het eerst gebruikt. In de verdragstekst staat letterlijk: "This asserted wish to associate the peoples of Europe more closely with the process of European integration is reflected, in particular, in the creation of European citizenship ("citizenship of the Union is hereby established").⁶⁹ Dit is een fundamentele verandering geweest in het karakter van de Europese samenwerking en in de retoriek van de Europese instanties. Inderdaad gingen zij op zoek naar de Europeanen, nu de voorwaarden voor een staat waren geschapen. De Europese bevolking zou actief bij dit proces moeten worden betrokken, als *participierend burger* van de Unie. Nationaal burgerschap bestond al – vereisten daarvoor waren in de negentiende eeuw geformuleerd, en daarvoor, bijvoorbeeld door middeleeuwse stadstaten. 1992 markeerde een fundamentele omslag: de term burgerschap werd door een *supranationale* instantie gebruikt om territorium af te bakenen en een volk te definiëren. Maar niet alleen om dat te definiëren: ook om het actief bij de politieke besluitvorming te betrekken. Burgerschap impliceert namelijk ook *loyaliteit* of *betrokkenheid*. Met het introduceren van het Europees burgerschap werd dan ook beoogd de betrokkenheid van het Europese *demos* bij de politieke besluitvorming te vergroten. Dat vereiste een Europese publieke ruimte, met Europese kranten, televisiestations – een Europees *debat*. Naar die Europese publieke sfeer is de Europese Gemeenschap vanaf de jaren tachtig op zoek gegaan – de Unie heeft dat beleid na 1992 doorgezet.

2.2.2 De Europese erfgoedpolitiek

Ik heb vastgesteld dat de Europese samenwerking vanaf de jaren tachtig niet meer kon worden beschreven in louter economische termen, maar ook in culturele. De EEG en, later, de Unie, voerden vanaf dat moment een herinneringspolitiek; zij poogden invloed uit te

⁶⁸ Shore, *Building Europe*, 47.

⁶⁹ Commissie van de Europese Gemeenschappen, *Verdrag betreffende de Europese Unie* (Maastricht 1992) 15.

Het verdrag is in te zien op: http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/treaty_on_european_union/treaty_on_european_union_nl.pdf

oefenen op het Europees collectief geheugen. Uit het academisch debat is duidelijk geworden dat een dergelijk beleid meerdere gedaanten kan hebben: machthebbers kunnen musea oprichten, herdenkingen uitvinden. Zij kunnen zich ook bezighouden met de conservatie en promotie van *erfgoed*.

Erfgoed staat centraal in deze paragraaf. Ik analyseer, ten eerste, het historische verloop van de erfgoedpolitiek die de Raad van Europa vanaf de jaren vijftig gevoerd heeft. De Raad van Europa is relevant omdat zij de eerste Europese instantie was die zich *primair* inzette voor zaken als cultuur, Europese waarden én erfgoed; hiermee verschilt zij fundamenteel van de EGKS, omdat die gemeenschap een uitsluitend economisch fundament had. Het is belangrijk op te merken dat de Raad geen direct onderdeel vormt van de (huidige) Europese Unie; evenmin was zij verbonden aan de EGKS. De Raad heeft echter altijd samengewerkt met de EGKS, de EEG en later de EU. Hun doelen komen dan ook overeen: allen beogen zij Europa te integreren. De wegen naar die integratie zijn verschillend.

Ik toets de erfgoedpolitiek van de Raad van Europa aan de hand van de conventies die zij op het gebied van erfgoed heeft uitgebracht.⁷⁰ Ik analyseer drie zaken. Ten eerste de definitie van erfgoed: wat wordt onder erfgoed verstaan? Ten tweede kijk ik naar de doelen van erfgoed: welk hoger doel dient de conservatie en promotie van erfgoed eigenlijk? Tot slot kijk ik naar de definitie van *Europees* erfgoed; wat wordt daar precies onder verstaan? Aan het einde van deze paragraaf introduceer ik het European Heritage Label, initiatief van de Europese Commissie, en onderzoek ik hoe dat initiatief aansluiting vindt bij de daarvoor beschreven Europese erfgoedpolitiek.

Op 5 mei 1949 werd in Londen de Raad van Europa opgericht door de tien stichtende leden Frankrijk, Nederland, Luxemburg, België, Italië, Denemarken, Noorwegen, Zweden, het Verenigd Koninkrijk en Ierland. De eerste vijf landen zouden in 1951 eveneens het verdrag ter oprichting van de EGKS ondertekenen. West-Duitsland behoorde ook tot de zes maar was geen stichtend lid van de Raad. Zij sloot zich in 1950 aan. De Raad streefde, net als de EGKS, een Europese integratie na, een toenemende eenwording, al had deze een ander karakter. Het ging de Raad, in tegenstelling tot de EGKS, niet om economische vergezichten. Het ging juist om waarden als democratie en mensenrechten waarop de Raad gestoeld was: '[The ten reaffirm] their devotion to the spiritual and moral values which are the common heritage of their peoples and the true source of individual freedom, political

⁷⁰ De gehele lijst van de conventies van de Raad is in te zien op:
<http://www.conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeTraites.asp?CM=8&CL=ENG>

liberty and the rule of law, principles which form the basis of all genuine democracy.’⁷¹ ‘The aim of the Council of Europe is to achieve a greater unity between its members for the purpose of safeguarding and realising the ideals and principles which are their common heritage and facilitating their economic and social progress.’⁷² Beoogd werd aldus de eenheid tussen de tien stichtende leden te vergroten. Daartoe zou eerbied moeten worden getoond aan ‘Europese waarden’, zoals democratie, rechtsstaat en mensenrechten, dat volgens de Raad toebehoort aan het gemeenschappelijke erfgoed. Zo ligt het toezicht op de naleving van het Europees Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden (EVRM, 1950) bij de Raad. Al in de belangrijke Culturele Conventie van 1954 werd het begrip erfgoed gebruikt; vandaag de dag bemoeit de Raad zich nog steeds met Europees erfgoed.

Drie fasen zijn in die erfgoedpolitiek te onderscheiden. In fase 1, van 1954 tot 1969, werd erfgoed nog niet of nauwelijks concreet gedefinieerd. Erfgoed stond op de Europese agenda – er was politieke aandacht voor – maar het maakte nog geen onderdeel uit van een gesofisticeerde Europese erfgoedpolitiek. Van erfgoed werd wel gesproken, maar dan meer in de zin van ‘erfenis’, in plaats van concreet materieel erfgoed. In fase 2, van 1969 tot 1992, won het begrip aan urgentie, blijkens de toenemende drang die de Raad toen had om het begrip van een concrete definitie te voorzien. In fase 3 tenslotte, vanaf 1992 tot nu, veranderde vooral de *functie* van Europees erfgoed: erfgoed werd vanaf dat moment gezien als een zeer belangrijk onderdeel van een Europees *collectief geheugen*.

Fase 1: European heritage: de som van nationaal erfgoed?

Al in de verdragstekst van 1949 komt het woord ‘heritage’ voor: The aim of the Council of Europe is to achieve a greater unity between its members for the purpose of safeguarding and realising the ideals and principles which are their common heritage and facilitating their economic and social progress.’⁷³ Erfgoed komt in het statuut nog één keer voor, in nagenoeg hetzelfde verband. De definitie van erfgoed is hier nog weinig concreet: de conventie verwijst naast idealen en principes (die ze overigens niet nader toelicht) die behoren tot het collectieve erfgoed of, beter gezegd, *erfenis* van Europa. Erfenis, omdat nog niet wordt verwezen naar concreet, fysiek materiaal, maar naar een wat vagere nalatenschap die van toepassing is op alle leden van de Raad. We moeten vaststellen dat een concrete definitie ontbreekt, en dat de andere twee zaken die ik analyseer – de doelen van erfgoed en

⁷¹ Raad van Europa, ‘Statute of the Council of Europe’, *European Treaty Series* 1 (Londen, 5 mei 1949).1.

⁷² Raad van Europa, ‘Statute’, 1.

⁷³ Ibidem, 1.

de definitie van Europees erfgoed – evenmin aanwezig zijn.

In de Culturele Conventie (1954) wordt in vergelijking met 1949 erfgoed nog niet anders omschreven. Wel wordt nu van ‘cultureel erfgoed’ gesproken, al wordt niet duidelijk wat dat onderscheidt van het in de verdragstekst opgenomen ‘heritage’.⁷⁴

Wat betreft de functie: in de conventie wordt voorgesteld om in elke lidstaat het onderzoek naar taal en cultuur *van andere lidstaten* te bevorderen. Verkeer van personen én ‘objects of cultural value’ wordt bovendien gepropageerd – op die manier worden andere domeinen betreden en kan een beter begrip worden gevormd van de cultuur en gebruiken van andere lidstaten.⁷⁵ Dat zou dan een belangrijke functie van erfgoed moeten zijn; kennis van de gebruiken van ‘de ander’, om een toenemende Europese loyaliteit te realiseren.

Tot slot de definitie van *Europees* erfgoed; de conventie onderstreept dat er zoiets bestaat. ‘Each Contracting Party shall take appropriate measures to safeguard and to encourage the development of its national contribution to the common cultural heritage of Europe’.⁷⁶ Gesteld wordt dat de lidstaten samen zoiets bezitten als breed gedragen Europees cultureel erfgoed. Initiatief is vereist om dat erfgoed te beschermen en in stand te houden. Let wel: de *lidstaten* bezitten erfgoed dat *samen* Europees cultureel erfgoed vormt. Met andere woorden: Europees erfgoed is het product van het erfgoed van de leden – het is niet meer dan de som der delen. Dat is een belangrijke conclusie die uit de Culturele Conventie volgt: in 1954 werd al wel geprobeerd zoiets als Europees erfgoed te definiëren, maar dat erfgoed had voor alles nog een *nationaal* karakter. Wanneer al die ‘deeltjes’ nationaal erfgoed bij elkaar zouden worden opgeteld, ontstaat Europees erfgoed, maar van een *transnationale* betekenis was nog geen sprake.

Fase 2: Naar een definitie (1969-1992)

In 1969 publiceerde de Raad de volgende conventie met erfgoed als onderwerp: de ‘European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage’. Ook hier wordt geen concrete definitie aan het begrip gegeven.

De conventie moet echter wel als een breukvlak worden gezien. De Raad formuleert namelijk ondubbelzinnig wat de functies van erfgoed zijn:

‘Affirming that the archaeological heritage is essential to a knowledge of the history of civilisations; [...]Recognising that while the moral responsibility for protecting the

⁷⁴ Raad van Europa, ‘European Cultural Convention’, *European Treaty Series* 18 (Parijs, 19 december 1954) 2.

⁷⁵ Raad van Europa, ‘European Cultural Convention’, 2.

⁷⁶ *Ibidem*, 2.

European archaeological heritage, the earliest source of European history, which is seriously threatened with destruction, rests in the first instance with the State directly concerned, it is also the concern of European States jointly.⁷⁷

Erfgoed is volgens dit verdrag essentieel om een gedegen kennis te ontwikkelen van beschavingen die Europa in de loop der eeuwen rijk is geweest. De eerste overblijfselen van de Europese geschiedenis – let wel: *Europese* geschiedenis – worden volgens de conventie serieus bedreigd; het voortbestaan van die brokstukken historie ligt onder vuur. De redenen daarvoor worden in het verdrag niet in extenso behandeld, maar het lijkt duidelijk waar de Raad op doelt. De jaren vijftig en zestig – en misschien wel de gehele tweede helft van de twintigste eeuw – werden namelijk gekenmerkt door grootscheepse moderniseringsprojecten, waarin nauwelijks aandacht meer leek te bestaan voor ‘authentiek’ erfgoed, erfgoed dat blijkt geeft van een gekoesterde gedeelde geschiedenis. Integendeel zelfs. Onder de vlag ‘modernisering’ werden (grote delen van) steden vernieuwd. Het zou dan, volgens de Raad, wenselijk zijn vanuit Europees niveau deze problemen het hoofd te bieden ‘authentiek’ erfgoed te conserveren. Want, zo valt te lezen: ‘[...] While the moral responsibility for protecting the archaeological heritage [...] rests in the first instance with the State directly concerned, it is also the concern of European States jointly.⁷⁸ Alle overblijfselen, objecten en sporen van menselijk leven die verwijzen naar menselijke beschavingen – niet aan landsgrenzen gebonden – in vroegere eeuwen moeten worden gezien als ‘archeologische objecten.’⁷⁹ Daartoe dienen zij te worden beschermd. Plekken met veel archeologische potentie moeten worden gehandhaafd.

Het wordt nog niet met zoveel woorden gezegd, maar hier (1969) lijkt geleidelijk het besef te ontstaan dat geschiedenis niet louter bestaat binnen landsgrenzen. De eerste stappen op weg naar een transnationale geschiedschrijving lijkt de Raad te hebben gezet in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw. Ook de Culturele Conventie bepleitte namelijk al een betere kennis van de samenlevingen en talen van andere lidstaten – en daar hoort geschiedenis vanzelfsprekend bij.

In de jaren zeventig veranderde het beleid van de Raad ten aanzien van erfgoed niet wezenlijk; in dat decennium werden geen erfgoedconventies opgesteld. In 1985 werd in Granada de Convention for the ‘Protection of the Architectural Heritage of Europe’ ondertekend. Hier gaat het om architectural heritage, bouwkundig erfgoed. Hier is voor het eerst sprake van een concrete definitie, al gaat het niet om ‘erfgoed’ als geheel, maar om een

⁷⁷ Raad van Europa, ‘European Convention on the Protection of the Archeological Heritage’, *European Treaty Series* 66 (Londen, 6 mei 1969).1.

⁷⁸ Raad van Europa, ‘European Convention on the Protection of the Archeological Heritage’, 1.

⁷⁹ *Ibidem*, 1.

subcategorie, bouwkundig erfgoed. Het behelst volgens de Raad ten eerste monumenten: alle gebouwen en structuren van historisch, archeologisch, artistiek, wetenschappelijk, sociaal of technologisch belang.⁸⁰ Ook ‘groups of buildings’ moeten tot het bouwkundig erfgoed worden gerekend, wanneer zij eenzelfde belang hebben als monumenten. Deze groepen moeten dan wel topografisch duidelijk gedefinieerde eenheden zijn, oftewel: zij moeten een coherent geheel vormen. De afbakening moet duidelijk zijn. Ook ‘sites’ – de vertaling ‘plekken’ is wat schraal -, ‘combined works of man and nature’ behoren tot het gedeeld Europees erfgoed, mits ook die ‘topografisch definieerbaar’ zijn.

Het Europees erfgoed (let wel: *Europees* erfgoed wordt niet concreet gedefinieerd) moet worden geconserveerd. Staten hebben de plicht om maatregelen te treffen die het voortbestaan van het erfgoed garanderen. Vernieling en verloedering moeten te allen tijde worden voorkomen.⁸¹ Behoud en promotie van erfgoed moeten volgens de conventie gaan behoren tot de culturele politiek van de lidstaten. Dat impliceert dat erfgoed een hoger doel dient. Daarover wordt in het verdrag niet expliciet uitgeweid, maar wat herhaaldelijk wordt aangestipt is dat het belang van erfgoed huist in de verwijzing naar vroegere, Europese beschavingen. Het is, volgens de Raad, van groot belang om die sporen van vroegere samenlevingen intact te houden. In die zin sluit deze conventie aan bij die van 1969; ook daar werd immers benadrukt dat sporen van vroegere Europese beschavingen niet moeten worden uitgewist, maar juist gepresenteerd moeten worden aan het Europese publiek. We kunnen vaststellen dat in deze tweede fase van het erfgoedbeleid de Raad al voorzichtig op zoek ging naar Europese ‘voorvaderen’ – om de Europese samenleving van toen (fase twee) in historische context te plaatsen. De Raad voorzag die aarzelende stap in de jaren negentig van een concrete richting.

Fase 3: Erfgoed en collectief geheugen (1992-heden)

In 1992 werd een herziene versie van de ‘European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage’ (1966) ondertekend in Valletta. Qua definiëring bouwt het verdrag voort op het verdrag uit 1985. Onder archeologisch erfgoed wordt verstaan ‘all remains and objects and any other traces of mankind from past epochs’.⁸² Dit wordt daarna geconcretiseerd: ‘The archaeological heritage shall include structures, constructions, groups of buildings, developed sites, moveable objects, monuments of other kinds as well as their

⁸⁰ Raad van Europa, ‘Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe’, *European Treaty Series* 121 (Granada, 3 oktober 1985) 2.

⁸¹ Raad van Europa, ‘Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe’, 3.

⁸² Raad van Europa, ‘European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (revised)’, *European Treaty Series* 143 (Valletta, 16 januari 1992) 3.

context, whether situated on land or under water.’⁸³ Ook hier draagt ergoed een materiële connotatie.

Qua *functie* van erfgoed vormt het verdrag van 1992 ongetwijfeld een breuk met het verleden: ‘The aim of this (revised) Convention is to protect the archaeological heritage as a source of the European collective memory and as an instrument for historical and scientific study.’⁸⁴ Hier wordt voor het eerst het begrip *collective memory* – collectief geheugen – gebruikt. Erfgoed maakt een zeer wezenlijk onderdeel uit van het Europees collectief geheugen, afgaande op het verdrag. Dat is de eerste functie van erfgoed: het is een bron voor het Europese collectieve geheugen.

De tweede functie, *an instrument for historical and scientific study*, kan niet los worden gezien van de ‘memory boom’, de opmars van memory studies aan het einde van de vorige eeuw. Binnen de sociale – en geesteswetenschappen nam het onderzoek naar collectief geheugen in die tijd flink toe. Ook de Raad van Europa zag dat begrip dan ook als een belangrijk onderzoeksveld.

Het spreken van een Europees collectief geheugen was een novum. Volgens de Raad bestaat er dus zoiets als een collectief geheugen *op Europees niveau* – en waardering voor dat erfgoed kan zo als smeermiddel voor het Europese collectieve geheugen functioneren. De economische en politieke ontwikkelingen binnen Europa – en met name binnen de EU, waarin de eenwording begin jaren negentig versnelde – waren hiervoor verantwoordelijk. De economische integratie met de euro als slotstuk vereiste ook op cultureel-maatschappelijk vlak een toenemende verbondenheid. Ook hieruit blijkt weer dat de Raad toen, maar nu nog steeds, nauw samenwerkte met de Europese Unie. Binnen de Unie ontstond in de jaren negentig een toenemende drang om een Europees volk te definiëren – Europees *burgerschap* zelfs – en in dat proces is een collectief geheugen onontbeerlijk. De politiek van de Raad heeft zo altijd oog gehad voor maatschappelijke ontwikkelingen binnen het Europese integratieproject. Toen het proces van Europese eenwording nog vooral een elitaire aangelegenheid was – waarbij de burger nauwelijks werd betrokken – voelde de Raad weinig urgentie om erfgoed te linken aan een Europees *volk*; het onderkende de sociale functies van erfgoed wel maar was pas vanaf 1992 expliciet over de relatie tussen erfgoed en het collectief geheugen van het Europese volk. Ergo: toen de Europese burger meer bij het Europese project werd betrokken, veranderde ook de functie die de Raad aan erfgoed toekende. Dat volgt uit het verdrag van 1992.

De derde vraag die ik mijzelf bij elke conventie gesteld heb – wat is Europees erfgoed? – werd ook in 1992 nog niet concreet beantwoord.

⁸³ Raad van Europa, ‘European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage’, 3.

⁸⁴ *Ibidem*, 3.

In 2001 werd de definitie van erfgoed opgerekt. In de ‘European Convention for the Protection of the Audiovisual Heritage’ (2001) wordt betoogd dat ‘moving image’, bewegende beelden (films, televisieproducties), óók al een wezenlijk onderdeel uitmaken van het Europees erfgoed. De conventie spreekt van audiovisueel erfgoed, dat aan de basis zou staan van Europees historisch besef.⁸⁵ Werd aanvankelijk vooral van materiële zaken gesproken – monumenten, gebouwen, etc. – hier wordt ook *audiovisueel* erfgoed een belangrijk punt op de cultuuragenda. Om kennis op te doen van de Europese geschiedenis is dan ook enige interesse in en kennis van de Europese film- en televisiegeschiedenis vereist. Dat is althans de opvatting van de conventie.

In 2005 is weer een volgende stap te zien, in de ‘Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society’, ondertekend in Faro, Portugal. In de inleiding, opnieuw, aandacht voor het belang van *cultureel* erfgoed:

‘Cultural heritage is a group of resources inherited from the past which people identify, independently of ownership, as a reflection and expression of their constantly evolving values, beliefs, knowledge and traditions. It includes all aspects of the environment resulting from the interaction between people and places through time; a heritage community consists of people who value specific aspects of cultural heritage which they wish, within the framework of public action, to sustain and transmit to future generations.’⁸⁶

Cultureel erfgoed moet worden gezien als een spiegel: het reflecteert ‘waarden, overtuigingen, kennis en tradities’ van de mensen die zich met dat erfgoed identificeren. Deze mensen vormen zo een ‘heritage community’ – en dat is dan ook de functie van erfgoed. Een heritage community is een groep mensen waarin bepaalde aspecten van cultureel erfgoed worden benadrukt, behouden en overgegeven aan volgende generaties. Hier dringt de vergelijking met de door Eviatar Zerubavel gemunte term ‘mnemonic community’ zich op: herinneringsgemeenschappen, die zich kenmerken door een hoge mate van consensus over wat herinnerd moet worden, hoe, en waarom.⁸⁷ Het woord heritage community was door de Raad nog niet eerder gebruikt in haar verdragen. Deze conventie moet als een vervolg worden gezien op die van 1992: toen werd erfgoed fundamenteel geacht voor de creatie van een Europees collectief geheugen; nu krijgen de ‘bezitters’ van dat geheugen daadwerkelijk gestalte – in een Europese herinneringsgemeenschap. Ook dit duidt weer op een toenemende drang om een Europees volk te definiëren. Een Europees

⁸⁵ Raad van Europa, ‘European Convention for the Protection of the Audiovisual Heritage’, *European Treaty Series* 183 (Straatsburg, 8 november 2001) 2.

⁸⁶ Raad van Europa, ‘European Convention for the Protection of the Audiovisual Heritage’, 3.

⁸⁷ Zerubavel, *Time maps*, passim.

volk dat bestaat bij de gratie van een collectief geheugen.

De derde vraag: wat is *Europees* erfgoed? Het is de eerste keer dat de Raad zich daarover buigt. In voorgaande verdragen werd wel gesproken van ‘Europees erfgoed’, maar aan een heldere definitie ontbrak het voorsnog. In de conventie buigt de Raad zich over die vraag; zij definieert Europees erfgoed als volgt:

‘The Parties agree to promote an understanding of the common heritage of Europe, which consists of:

- a all forms of cultural heritage in Europe which together constitute a shared source of remembrance, understanding, identity, cohesion and creativity, and
- b the ideals, principles and values, derived from the experience gained through progress and past conflicts, which foster the development of a peaceful and stable society, founded on respect for human rights, democracy and the rule of law.’⁸⁸

Aan welke materiële restanten van het verleden wordt dan gedacht? De passage ‘the experience gained through progress and past conflicts’ kent de nodige symboliek. Met ‘progress’ wordt gerefereerd aan de geschiedenis van de Europese integratie, die pas kon ontstaan na ‘past conflicts’, waarvan de twee Wereldoorlogen vanzelfsprekend de meest voor de hand liggende zijn. Dan kan gedacht worden aan een concentratiekamp of het oude huis van europionier Robert Schuman, maar het verdrag noemt zelf nog geen concrete voorbeelden. Eerder bespreekt de conventie richtlijnen waaraan Europees erfgoed zou moeten voldoen.

Belangrijk om op te merken is ook hier de sociale functie van erfgoed en het verband met identiteit. Wanneer het cultureel erfgoed van Europa een gezamenlijk ‘herinneren en begrijpen’ – op Europees niveau dus – realiseert, mag het van een Europees ‘label’ worden voorzien, evenals wanneer het zorgt voor een gedeelde Europese identiteit. Ook punt b. is interessant. Gedeeld Europees erfgoed zou moeten bestaan uit idealen, principes en waarden die zijn ontstaan uit zowel conflicten als vooruitgang en die een stabiele en vredige samenleving kunnen realiseren, waarin mensenrechten, democratie en de rechtsstaat centraal staan. Ook hier geldt: de Raad schetst voorwaarden waaraan Europees erfgoed in de toekomst zou moeten voldoen, maar zij doet nog geen voorstel.

Het laatste verdrag dat ik bespreek in deze sectie verscheen op 18 januari 2011 en was getiteld ‘The Role of Culture and Cultural Heritage in Conflict Prevention, Transformation,

⁸⁸ Raad van Europa, ‘Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society’, *European Treaty Series* 199 (Faro, 27 mei 2005) 3.

Resolution and Post-Conflict Action: The Council of Europe Approach'. Het rekt af met de notie dat zaken als cultuur per se gebonden zijn aan naties, staten of natiestaten:

'There is no congruence between concepts such as culture and the state, state and nation or nation and culture. The diversity of and differences between cultural environments, languages, religions, histories and heritage constitute Europe's – and the world's – cultural richness. Destroying the cultural expressions and the heritage associated with a specific identity hampers those people who claim that identity from uniting and, in the long-term, prevents the group from expressing itself and from fulfilling its potential as European citizens.'⁸⁹

Het is dan ook de taak van de Raad om de Europese bevolking daarvan bewust te maken. Zij had zich bij haar oprichting immers ten doel gesteld de 'interculturele dialoog' levendig te houden, waarin waardering bestaat voor Europa's diversiteit. Op die manier kunnen conflicten het hoofd worden geboden: hier stel ik opnieuw een nieuwe functie van erfgoed vast, het voorkomen van conflicten door acceptatie van het erfgoed in Europa. Erfgoed en identiteit zijn nauw verweven met elkaar: 'cultural heritage and in particular monuments are deliberately targeted during a conflict, as it is seen as a symbol linking identity to a specific place. Heritage [can be] systematically destroyed to prevent a community from rebuilding its identity.'⁹⁰ Zo wordt erfgoed neergezet als iets wat simultaan in- en uitsluit. Dit erfgoed behoort tot ons land, dat erfgoed is van 'de ander'. In conflicten is, zo betoogt dit verdrag, erfgoed vaak doelwit, omdat het symbool staat voor de identiteit van de belegerde. Door de vernietiging van dat erfgoed wordt, zo wordt gesteld, een deel van de identiteit van de belegerde partij weggenomen. De Raad onderstreept hier dat erfgoed in de eerste plaats een nationale connotatie heeft. De conventie zou moeten zorgen voor een Europese invulling van het erfgoedbegrip, zodat de Europese bevolking beseft dat erfgoed van het buurland ook erfgoed van het eigen land impliceert – omdat het de natie overstijgt.

In het slot van deze paragraaf introduceer ik kort Het European Heritage Label, en betoog ik dat het initiatief past in de uitgevonden Europese 'burgerschapstraditie'.

Het Label was vijf jaar lang een intergouvernementele aangelegenheid. Het was geïnitieerd door de Franse Minister van Cultuur Renaud Donnedieu de Vabres. Achttien lidstaten waren daarbij betrokken. Een volwaardig, geïnstitutionaliseerd project was dit nog niet. De lidstaten spraken direct al de wens uit dat zij dit project in de toekomst wensten uit

⁸⁹ Raad van Europa, 'The Role of Culture and Cultural Heritage in Conflict Prevention, Transformation, Resolution and Post-Conflict Action: The Council of Europe Approach' (Brussel 2011) 2.

⁹⁰ Raad van Europa, 'The Role of Culture', 5.

te bouwen tot een EU-project met duidelijkere doelstellingen en criteria.⁹¹ Dat gebeurde in 2011, toen het Europees Parlement het verdrag ‘Establishing a European Union action for the European Heritage Label’ aannam. De Raad van Europa was hierbij niet betrokken. Toch stel ik vast de het initiatief van de Europese Commissie naadloos aansluit bij de traditie van de Raad, die, zoals ik in het voorgaande heb vastgesteld, erfgoed vanaf 1992 fundamenteel achtte voor de vorming van een Europees collectief geheugen. De erfgoedpolitiek van de Raad had zich in toenemende mate op de Europese burger gericht – kennis en waardering van Europees erfgoed zou, zo gezegd, een fundament moeten zijn onder de vorming van een Europees *burgerschap*.

Het leidmotief van het Label, zo formuleerde de Commissie in 2011, was dan ook ‘strengthening European citizens’ sense of belonging to the Union and stimulating intercultural dialogue.’⁹² De Europese burger het gevoel geven te behoren tot de Unie’, dat zou de ultieme taak van het Label moeten zijn.⁹³ En daarom: ‘For citizens to give their full support to European integration, greater emphasis should be placed on their common values, history and culture as key elements of their membership.’ Het begrip ‘citizens’ staat centraal; in de eerste drie inleidende pagina’s van de conventie komt dat woord acht keer voor. Zij worden als *leden* van de Unie gezien. De gemeenschappelijke waarden, de gedeelde cultuur en geschiedenis van Europa moeten (van bovenaf) worden benadrukt, zodat de burger zich daadwerkelijk *lid* voelt van de gemeenschap en hij, zo wordt letterlijk gesteld, door die herinneringspolitiek actieve steun verleent aan het proces van Europese integratie. Dit is een glashelder voorbeeld van memory politics: de Unie poogt steun te krijgen voor het Europese project en creëert daartoe een collectief geheugen, dat met behulp van het Label tot stand moet worden gebracht. In het volgende hoofdstuk onderzoek ik hoe de Commissie in dat proces van ‘transforming memory’ te werk gaat.

2.3 Conclusie

In het eerste deel van dit hoofdstuk heb ik een bondig overzicht gegeven van de Europese integratie. Ik heb vastgesteld dat het project voor de jaren tachtig een zuiver economische grondslag had; wanneer andere beleidsterreinen werden verkend (Politieke Gemeenschap, Defensiegemeenschap) werd al gauw teruggedeeind voor een overheveling van bevoegdheden van staat naar Gemeenschap. De economische identiteit van de eenwording

⁹¹ Europese Commissie, *Overeenstemming bereikt over Europees erfgoedlabel* (Brussel, 19 mei 2011): http://europa.eu/rapid/press-release_IP-11-613_nl.htm (geraadpleegd op 20-07-2014)

⁹² Europees Parlement en Europese Raad, ‘Establishing a European Union action for the European Heritage Label’, *Official Journal of the European Union* 303, 1.

⁹³ *Ibidem*, 3.

werd hierdoor benadrukt. Integratie op dit gebied nam daardoor snel toe. Er kwam een interne markt met een uniforme munt. In 1992 kreeg de (net opgerichte) Unie dan toch ook een fiks aantal *politieke* bevoegdheden. De voorwaarden voor een staat leken geschapen.

Dat was de reden waarom de EEG, en later de EU, op zoek is gegaan naar een Europees volk. Tot begin jaren tachtig was er voor ‘de burger’ nog maar weinig aandacht in dit project. Er vond een ‘cultural turn’ plaats: cultuur kreeg een prominente plek in de Europese politiek. Dat was het begin van het tweede deel van het hoofdstuk. Een Europese *herinneringspolitiek* werd ingesteld: vanuit Brussel werd gepoogd een Europees collectief geheugen in te stellen. Er kwam een vlag, een lied, een paspoort, een munt. Dat geheugen kon zo als smeermiddel dienen voor de Europese gemeenschap – voor het Europese *volk*.

Een belangrijk onderdeel van die herinneringspolitiek is erfgoed geweest. In het tweede deel van dit hoofdstuk heb ik onderzocht hoe die Europese erfgoedpolitiek zich heeft ontwikkeld. De Raad van Europa, opgericht in 1949, hield zich vanaf haar geboorte al bezig met erfgoed. Anders dan de EGKS en de EEG had zij direct culturele aspiraties. Aan de hand van acht conventies heb ik een historisch verloop van die erfgoedpolitiek geschetst. Ik toetste de conventies op drie aspecten: de definitie van erfgoed, de functies van erfgoed en de omschrijving van *Europees* erfgoed. Ik heb aangetoond dat, in fase 1, erfgoed nog niet concreet werd gedefinieerd en dat er nog geen sprake was van ‘overkoepelend’ Europees erfgoed; eerder werden lidstaten bewogen hun *nationale* erfgoed te beschermen – de som van dat erfgoed zou dan Europees erfgoed moeten zijn. In fase 2 is de Raad op zoek gegaan naar een concrete definitie van erfgoed. Van belang om vast te stellen is dat het begrip hier een materiële connotatie had. Ook wat betreft functies werd de Raad concreter: erfgoed verwijst naar vroegere beschavingen; kennis daarvan is een voorwaarde voor begrip voor de huidige Europese gemeenschap. Écht concreet werd de Raad hierover in 1992 (fase 3), toen werd betoogd dat erfgoed onlosmakelijk verbonden is met een Europees *collectief geheugen*. Die terminologie was nieuw. Deze kon niet los worden gezien van de ontwikkelingen binnen de Unie: haar politieke bevoegdheden breidden zich aanzienlijk uit, de voorwaarden voor een staat waren gecreëerd – nu werd op zoek gegaan naar de Europeaan, en werd een poging gedaan Europees burgerschap te creëren. De Raad volgde eenzelfde lijn en betoogde dat voor de vorming van een Europees collectief geheugen een begrip is vereist van het erfgoed dat Europa rijk is. Ook in de conventie van bijvoorbeeld 2001, waarin werd gesproken van ‘herinneringsgemeenschappen’, is deze tendens waar te nemen, een tendens waarin Europese instellingen de burger betrekken bij hun politiek – en hun beleid daarmee legitimeren. We moeten vaststellen dat de Raad de politieke lijn van de Unie volgde: toen zij op zoek ging naar burgerschap benadrukte ook de Raad dat thema, door het begrip ‘Europees collectief geheugen’ te introduceren. De Europese erfgoedpolitiek

heeft, zogezegd, een wezenlijke parallel vertoond met het Europese integratieproject. Daarin was voor de jaren tachtig weinig aandacht voor de burger. Uit de conventies van de Raad volgt eenzelfde beeld: pas in 1992, toen de ook de *politieke* bevoegdheden van de Unie zich hadden uitgebreid, ontstond de noodzaak de burger bij het project te betrekken. De term Europees burgerschap werd gemunt. Het European Heritage Label (2011) was het meest recente Europese initiatief op het gebied van erfgoed, en past ook weer in de (uitgevonden) traditie de burger bij het Europese beleid te betrekken, de burger zich onderdeel te laten voelen van de Unie en steun te verwerven voor het Europese project. We zijn getuige van een Europese herinneringspolitiek, waarin begrippen als geheugen en identiteit boven de natie uitstijgen. Dat is een uniek project, stel ik in navolging van Rigney. In het volgende hoofdstuk onderzoek ik dat in concreto.

Hoofdstuk 3

Van de Romeinen tot Carlsberg. Negen Europese inzendingen voor het European Heritage Label

De Europese Commissie behandelde in 2013 in totaal negen aanvragen. Alleen landen die niet participeerden toen het project nog op intergouvernementele basis verliep, dus vóór 2013, konden een aanvraag indienen. Vijf lidstaten stuurden een of meer aanvragen in: Nederland (2), Estland (1), Denemarken (3), Oostenrijk (2) en Luxemburg (1) – negen in totaal.

In dit hoofdstuk beantwoord ik de volgende deelvraag: welke erfgoedlocaties waren kandidaat voor het Label, welke selecteerde de Europese Commissie – en op welke gronden deed zij dat? Die vraag valt uiteen in drie delen. In 3.1 analyseer ik werkwijze van de Europese Commissie in de selectieprocedure. Ten tweede, in 3.2, bespreek ik de negen aanvraagformulieren van de negen kandidaten thematisch. Drie thema's zijn in de aanvragen te onderscheiden: het christendom, handel en mobiliteit en, tot slot, oorlog, vrede en recht. Het Oostenrijkse archeologische park Carnuntum, ondergebracht bij het thema christendom, de Estse Great Guild Hall (handel en mobiliteit) en de twee Nederlandse aanvragers, het Vredespaleis en Kamp Westerbork (oorlog, vrede en recht), hebben het Label ontvangen. Vijf landen werden afgewezen. Ik analyseer, ten derde, de beoordeling van de Europese Commissie. Ik behandel de beoordeling van de Commissie direct na elke aanvraag. Op basis van mijn analyse van de aanvraagformulieren én het document van de Commissie waarin zij haar commentaar bespreekt, stel ik vast hoe de Europese verhalen die de aanvragers vertellen eruitzien – en hoe de Europese Commissie die omsmelt tot een Europees narratief.

3.1 De selectieprocedure van de Europese Commissie

In het officiële EHL-document 'Establishing a European Union action for the European Heritage Label' legt de Commissie haar procedure uit.⁹⁴ Sites die een wezenlijke bijdrage geleverd hebben aan de Europese geschiedenis, de geschiedenis van de Europese integratie of de Europese cultuur als geheel kunnen een aanvraag indienen voor het European Heritage Label. Zij moeten het aanvraagformulier invullen dat ik als appendix heb bijgevoegd.

⁹⁴ Europees Parlement en Europese Raad, 'Establishing a European Union action'

Onder sites wordt verstaan ‘monuments, natural, underwater, archaeological, industrial or urban sites, cultural landscapes, places of remembrance, cultural goods and object and intangible heritage associated with a place, including contemporary heritage.’⁹⁵ Al deze typen erfgoedsites kunnen een aanvraag doen. Hun aanvraag wordt eerst nationaal voorgeselecteerd. Elk land heeft een *nationale* coördinator die dat proces voor zijn rekening neemt. Sites kunnen ook een gecombineerde aanvraag doen met een locatie uit een ander land, een zogenoemde ‘transnational site’. Een dergelijke aanvraag een thematisch karakter hebben.⁹⁶ *Binnen* een lidstaat kunnen er ook meerdere plekken zijn die een aanvraag doen – ook zij articuleren dan een bepaald thema dat relevantie zou hebben voor de Europese geschiedenis.

‘Kandidaat-sites’ moeten een symbolische Europese waarde hebben en moeten een significante rol hebben gespeeld in de geschiedenis en cultuur van Europa en/of de geschiedenis van de Unie.’⁹⁷ Ze moeten een van de volgende zaken aantonen:

‘their cross-border or pan-European nature: how their past and present influence and attraction go beyond the national borders of a Member State;

(ii) their place and role in European history and European integration, and their links with key European events, personalities or movements;

(iii) their place and role in the development and promotion of the common values that underpin European integration.’⁹⁸

Dit zijn de overwegingen die de Commissie maakt bij de beoordeling van een site.

Tot slot is het belangrijk om op te merken dat de Commissie ook kijkt naar de aanwezigheid van een project. Omdat in het European Heritage Label de jongeren centraal staan – om hun meer historisch Europees besef bij te brengen – moeten de aanvragers een project indienen dat de Europese dimensie van de site goed overbrengt. Dat project moet *alle* volgende zaken bevatten. Ten eerste het vergroten van de Europese dimensie van de site, door daarover veel informatie te verschaffen. Ook ‘signposting’ en ‘staff training’ zou hiertoe moeten behoren. Voorts moet een site educatieve activiteiten organiseren, die op een heldere manier de gemeenschappelijke geschiedenis van Europa uitleggen, en tegelijkertijd oog houden voor het diverse erfgoed dat Europa bezit. Dit zou de ‘sense of belonging to a common space’ moeten benadrukken. Ten derde moet meertaligheid worden

⁹⁵ Europees Parlement en Europese Raad, ‘Establishing a European Union action’, 3.

⁹⁶ *Ibidem*, 3.

⁹⁷ *Ibidem*, 4

⁹⁸ *Ibidem*, 4.

gerealiseerd, zodat mensen van diverse nationaliteiten de boodschap tot zich kunnen nemen. Ten vierde moet initiatief worden genomen om contact te houden met gelieerde sites, om zo ervaringen en kennis uit te wisselen. Tot slot moeten digitale media worden ingezet om de Europese boodschap te verspreiden. Al deze componenten moeten de aanvragers samenvoegen in een werkplan.⁹⁹

De sites worden zo inhoudelijk getoetst (de relevantie voor de Europese geschiedenis), alsook formeel. Wanneer een werkplan ontbreekt, en de site haar vermeende Europese belang volgens de Commissie niet ten uitvoer kan brengen, is de site ongeschikt voor het Label.

3.2 De aanvragers van het Label en de beoordeling van de Europese Commissie

De negen aanvragen heb ik thematisch ingedeeld: ik analyseer ten eerste de aanvragen van Carnuntum, Løgumkloster/Pelplin en 'Stille Nacht' binnen het thema christendom. Ten tweede zet ik mijn analyse uiteen van de aanvragen van de Great Guild Hall, Carlsberg en Schengen, hier is het thema 'handel en mobiliteit'. Het laatste thema is 'oorlog, vrede en recht; hier analyseer ik, tot slot, de aanvragen van het Deense Dybøll Hill en de twee Nederlandse aanvragen: het Vredespaleis en Kamp Westerbork.

3.2.1 *Christendom*

Drie aanvragen sluiten aan bij het thema christendom. Uit alle aanvragen volgt dat het huidige Europa op christelijke fundamenten gebouwd is. Ik bespreek de drie aanvragen in chronologische volgorde, en bespreek direct na elke aanvraag het oordeel van de Commissie. Achtereenvolgens analyseer ik het Oostenrijkse archeologische park Carnuntum – dat het Label ontving – de gecombineerde, transnationale aanvraag van het Deense dorpje Løgumkloster en het Poolse plaatsje Pelplin (beide plaatsen hebben een middeleeuwse abdij) en tot slot het (oorspronkelijk Oostenrijkse) kerstlied 'Stille nacht'.

Carnuntum

In Carnuntum maakt de bezoeker kennis met de overblijfselen van het Romeinse Rijk; Carnuntum was een belangrijke Romeinse stad. Ongeveer tien kilometer verderop is in 1996 een archeologisch park geopend, waar de oude stad (deels) is nagebouwd. Dr. Markus

⁹⁹ Europees Parlement en Europese Raad, 'Establishing a European Union action', 4.

Wachter, geograaf, heeft de aanvraag opgesteld; hij houdt zich bezig met de coördinatie van cultuurhistorische projecten. De stad Carnuntum dankte zijn belang aan zijn centrale ligging – waardoor het een belangrijke handelsplaats was – maar ook zeker vanwege een gebeurtenis die in 308 plaatsvond: de Keizersconferentie van Carnuntum. Deze was van belang vanwege vier redenen.

Ten eerste kreeg in die conferentie het Romeinse Rijk een nieuwe vorm. Constantijn de Grote werd tot nieuwe keizer benoemd van het West-Romeinse Rijk, en werd in staat gesteld om vanaf dat moment nieuwe wetten in te voeren.

Het tweede belang van de conferentie schuilt volgens de aanvragers in de erkenning van het christendom als volwaardige godsdienst: ‘Important steps towards the future development of Europe and the spread of Christianity were taken during the Emperors’ Conference in 308 AD.’¹⁰⁰ In Carnuntum werd door de drie keizers Diocletianus, Maximilianus en Galerius een flinke stap gezet richting volwaardige erkenning van het christendom. In 313 werd dit in Milaan tot staatsgodsdienst verheven. Op de website van Carnuntum staat bovendien: ‘The results of this Emperors’ Conference were partly responsible for the triumphal progress of Christianity and thus our western culture.’¹⁰¹ Het Christendom kende hier aldus een triomf: het zou volwaardig worden erkend. Of, zoals de aanvrager Wachter het formuleert: ‘This rapid development can be seen in everyday life by the increasingly popular Christograms, for practising Christians no longer feared repressions.’¹⁰² Hier wordt het christendom als fundament beschouwd van de westerse cultuur. Doordat het christendom vanaf 308 als volwaardig erkend werd, kon, zo redeneert Wachter dan, de westerse cultuur tot volle bloei komen. In de zin ‘[...] the triumphal progress of Christianity and thus our western culture’ is vooral het woord ‘thus’ cruciaal. De aanvraag stelt hier (de triomf van) het christendom *gelijk* aan (de overwinning van) onze westelijke cultuur. De slotsom die volgt uit de aanvraag: het huidige Europa heeft christelijke wortels, Carnuntum symboliseert waar die zijn ontstaan.

Het derde belang van die conferentie volgt uit die ‘triomf’ van dat christendom: tolerantie. De oude stad wordt door Wachter beschouwd als een toonbeeld van religieuze tolerantie. Archeologische overblijfselen duiden daarop. ‘The archaeological finds in Carnuntum are evidence of peaceful co-existence between very differing cultures and religions.’¹⁰³ Door zijn centrale ligging speelde Carnuntum dan ook een ‘bemiddelende’ rol

¹⁰⁰ Markus Wachter, *Application Form European Heritage Label* (Petronell-Carnuntum 2012) 2

¹⁰¹ *Carnuntum: reborn city of emperors*, geraadpleegd op 12-06-2014.
<http://www.carnuntum.co.at/park-en>.

¹⁰² Wachter, *Application Form*, 3.

¹⁰³ *Ibidem*, 4.

tussen diverse culturen.¹⁰⁴ ‘Typerend is dan ook ‘Carnuntum’s attitude of openness towards Oriental cults, in peaceful co-existence with Celtic culture and in close economic ties with the non-Roman North. Archaeological finds show that there was respect for minorities, a lack of prejudice towards differing lifestyles and towards other ways of thinking.’¹⁰⁵ Ergo: het belang van Carnuntum huist enerzijds in het christelijke karakter ervan, zij heeft het Europa van vandaag mede vormgegeven; anderzijds betekende dit geen vervolging van andersdenkenden – en ook dat typeert Europa, volgens de aanvraag althans.

De Keizersconferentie was om een vierde (en laatste) reden belangrijk: de aanwezigheid van de keizers. Niet voor niets wordt Carnuntum op haar eigen website ook wel de ‘reborn city of emperors’ genoemd – zij pronkt met die erfenis. In de aanvraag wordt gesteld: ‘Its prominence is demonstrated by the presence of several Roman emperors in Carnuntum, including philosopher-emperor Marcus Aurelius from 171 to 173 AD.’ En even later: ‘Great significance for Carnuntum and for modern Europe was when Emperor Marcus Aurelius resided here from 171 to 173 AD. He wrote one book of his famous ‘Meditations’ here, which even today expresses enlightened thought and was thus an important precursor towards creating a significant pathway for the European set of values.’¹⁰⁶ De keizerlijke traditie spreekt tot de verbeelding – ‘the Romans have never been so close!¹⁰⁷ – dat is wat volgt uit de aanvraag. De bezoekers van Carnuntum wordt zo ruimschoots de kans gegeven kennis te maken met de drie keizers die de conferentie op poten hadden gezet.

Het betoog van Wachter wordt door de Commissie geheel onderschreven. Ten eerste onderkent zij het belang van het Romeinse Rijk voor het huidige Europa, al hanteert zij in dezen een nogal ambigue zinsconstructie, namelijk de derde persoon meervoud. ‘The Roman Empire is considered *by some* (mijn nadruk) as a predecessor of Europe, combining different cultures, religions, and geographic areas under one administrative system.’¹⁰⁸ De redenering van de Commissie is dat in Carnuntum belangrijke beslissingen werden genomen ten aanzien van het Romeinse Rijk, die nog steeds van belang zijn voor het contemporaine Europese publiek. Door de vele toegankelijke tentoonstellingen krijgt zij daarvoor ruimschoots de kans. Zo is er de tentoonstelling ‘From Carnuntum to Christianity, to reach different target groups to enhance the awareness of Carnuntum’s importance on a broad basis.’¹⁰⁹ Op die manier kan het publiek kennis maken twee, volgens de aanvraag én de Commissie, belangrijke elementen van het Europese narratief: het christendom en het

¹⁰⁴ Wachter, *Application Form*, 3.

¹⁰⁵ Ibidem, 4.

¹⁰⁶ Ibidem, 4.

¹⁰⁷ *Carnuntum: Reborn city of emperors*: <http://www.carnuntum.co.at/park-en>

¹⁰⁸ Europese Commissie, *European Heritage Label 2013 Panel Report* (Brussel 2013) 7.

¹⁰⁹ Europese Commissie, *European Heritage Label 2013*, 7.

Romeinse Rijk, waarbij de Commissie dat laatste element van nadruk heeft voorzien.

'The first Europeans.' Løgumkloster en Pelplin

In zowel het Poolse plaatsje Pelplin als het Deense Løgumkloster werd, door de Cisterciënzers, in de middeleeuwen een klooster gesticht. In beide plaatsen herinnert een intact gebleven kerk aan die middeleeuwse geschiedenis. De aanvraag is opgesteld door het Klosterforum, dat zichzelf omschrijft als 'an association, consisting of representatives from the church committee, theological and cultural institutions in the precinct, and the local municipal authorities.'¹¹⁰ Het hoofd van het Klosterforum, Kirsten Moesgaard, is samen met de projectmanager Gertrud Yde Iversen het brein achter het Deense deel van de aanvraag. Zij kregen assistentie van Brian Patrick McGuire, professor in de middeleeuwse geschiedenis aan de Deense Roskilde Universiteit. Vanuit Polen is initiatief genomen door Wincenty Pytlik en Dr. Wojciech Weckowski, verbonden aan het museum van Pelplin.

Volgens de aanvragers ligt de waarde van de aanvraag besloten in het transnationale karakter ervan; betoogd wordt dat hier van een historische casus sprake is die niet aan landsgrenzen was gebonden. 'It would be a fitting manifestation of a new spirit of European unity that Denmark and Poland celebrated their greater understanding by giving expression to a common past in the redbrick architecture of the Baltic and the constitutional structure and spiritual unity of the Cistercian Order.'¹¹¹ Zo wordt de Europese dimensie versterkt: twee landen, met een verschillende geschiedenis, dienen samen een aanvraag in ter verkrijging van het Europese Erfgoedlabel.

De aanvragers zien in het transnationale kloosternetwerk van de Cisterciënzers een parallel met de huidige Unie. 'We are dealing with a heritage which reaches from ancient Europe into the European Union in the 21st century. In the Cistercian movement, hard work, a keen sense of architecture, devotion to contemplation, networking and sharing of knowledge transcend the past and live on in new forms. In this context we see a project that can help us understand and continue to build on the European Union of our time.'¹¹² De aanvraag suggereert zo een continuïteit met het verleden; zij ziet de beweging van de Cisterciënzers als een voorloper van de Europese integratie van de twintigste eeuw, omdat daar waarden werden gekoesterd die in de huidige Europese beweging van een vergelijkbaar belang zijn: hard werken, een verfijnde architectuur, een contemplatieve

¹¹⁰ Kirsten Moesgaard en Gertrud Yde-Iversen, *Application Form European Heritage Label (Løgumkloster 2012)* 12.

¹¹¹ Moesgaard en Yde-Eversen, *Application Form*, 3.

¹¹² Moesgaard en Yde-Eversen, *Application Form*, 3.

¹¹² Ibidem, 3.

leefstijl (moeizaam vertaald) en het delen van kennis. Volgens de aanvraag vormen deze waarden ‘a European set of values’.¹¹³ Pelplin en Løgumkloster brengen de leefstijl van die Cisterciënzers, ‘de eerste Europeanen’, zo worden zij door de aanvragers genoemd, voor het voetlicht. Dat doen zij bijvoorbeeld in de tentoonstelling ‘Cistercians, the first Europeans’, waarin die waarden worden benadrukt. Ik concludeer uit de aanvraag dat de waarden waarop de Unie gebouwd is, de ‘European set of values’ die ik net noemde, ook toepasbaar zijn op vroegere historische casussen. Anders gezegd: volgens de aanvragers bestond er tijdens de middeleeuwen al zoiets als Europese waarden – en daar bouwt de huidige Unie op voort.

Wat uit de gedachtegang van de aanvragers volgt is dat het ontstaan van Europese integratie en, breder, een Europese cultuur eerder gebeurde dan in de twintigste eeuw. Toen is de Unie dan wel geïnstitutionaliseerd, fundamenten daarvoor waren al vanaf de middeleeuwen gelegd – misschien nog wel eerder: ‘Together with the wide geographic spread achieved in the twelfth and thirteenth centuries the order was a powerful stimulus to European culture. [...] The Cistercians thereby paved the way for a common European culture.’¹¹⁴ Sterker, zij bouwden iets op wat volgens de aanvraag gezien moet worden als ‘de eerste Europese Unie’; het was namelijk de eerste transnationale organisatie naast de kerk zelf. Het kapittel, zo wordt betoogd, was daarin een belangrijk juridisch orgaan. De aanvragers brengen zo het verleden dichterbij – zij bedienen zich van ‘mnemonic bridging’, door de Europese gemeenschap als iets niet-noodzakelijkerwijs twintigste-eeuws voor te stellen, en door het schetsen van een welhaast lineair verloop van de middeleeuwen naar nu. Dat besef, dat de Europese integratie een geleidelijk proces is geweest dat niet pas in 1951 op gang kwam, maar al veel eerder, ‘[...] can contribute to the further development of European unity and identity and thus of the European Union.’¹¹⁵ Ergo: de aanvraag wil laten zien dat er al eerder dan de twintigste eeuw zoiets bestond als Europese integratie. De waarden waarop de huidige Unie gebouwd is stonden al in dat transnationale netwerk centraal. Impliciet stellen de aanvragers hiermee dat de *moderne* Europese integratie een product is van vroegere vormen daarvan – en in Pelplin en Løgumkloster is te zien hoe die reis is verlopen.

De Europese Commissie laat zich over dat laatste niet expliciet uit, maar trekt een ander aspect in twijfel: ‘neither Løgumkloster nor Pelplin can claim a significant historical role in the formation and development of the Cistercian movement, nor can they claim to be central representatives of the movement in present times. Furthermore, the significance of

¹¹³ Moesgaard en Yde-Eversen, *Application Form*, 7

¹¹⁴ *Ibidem*, 8.

¹¹⁵ *Ibidem*, 4.

each participating site, even within their own countries, is largely limited to local and regional levels.’¹¹⁶ Aldus koestert zij twee bezwaren. Ten eerste kan het belang van de twee kloosters in dat bredere Europese netwerk niet ondubbelzinnig worden aangetoond.¹¹⁷ Pelplin en Løgumkloster zijn niet *verantwoordelijk* voor het ontstaan van de kloosterorde. Evenmin heeft de tactiek van ‘mnemonic bridging’ de Commissie overtuigd: zij ziet in de kloosters niet noodzakelijk een voortzetting van de Cisterciënzer waarden, die volgens de aanvraag zo symbool zouden staan voor de gehele Europese gemeenschap. Hieruit maak ik op dat de Commissie het van belang acht dat een aanvraag origineel is, dat het een Europese beweging *op gang bracht* – in plaats van slechts onderdeel te zijn.

Het tweede bezwaar van de Commissie is dat de projecten die Pelplin en Løgumkloster aanbieden zich onvoldoende richten op een *Europees* publiek – zij richten zich vooral op de regio. Tentoonstellingen en andere projecten worden (vooralsnog) aangeboden in geen andere taal dan het Deens, Duits en Pools. De aanvragers zijn bereid dat te veranderen, maar zijn nu nog niet gebruiksvriendelijk voor de internationale bezoeker.

‘Stille Nacht’

Het wereldwijd beroemde kerstlied ‘Stille Nacht’ (Stille nacht, heilige nacht), werd in Mariapfarr, Oostenrijk, opgeschreven (1816), aanvankelijk als gedicht. De auteurs waren Joseph Mohr en Franz Xaver Gruber, die zelf uit Arnsdorf kwam. In Oberndorf, ten slotte, werd het lied voor het eerst ten gehore gebracht, in 1818.

Drie plaatsen zijn van belang. Mariapfarr, Arnsdorf en Oberndorf hebben de aanvraag dan ook gedrieën opgesteld, samen met enkele leden van het Stille Nacht-gezelschap, die zich inzet om het belang van het lied te verspreiden. Een Europees Erfgoedlabel hoort daar volgens de aanvragers bij. De materiële restanten van het lied zijn te vinden in de drie genoemde plaatsjes, met een fontein, een museum en enkele kerken.¹¹⁸

Het centrale argument van de aanvragers is dat het lied een christelijke grondslag heeft. Het is een kerstlied en formuleert christelijke waarden, met name de vredeswens en de barmhartigheid.¹¹⁹ Ook deze aanvraag stelt zo dat de Europese gemeenschap christelijke wortels heeft.

De vredeswens vloeit volgens de aanvraag voort uit het christelijke geloof. Die hang naar vrede is het hoofdargument dat de aanvragers gebruiken. Het lied werd voor het eerst gezongen in 1818, toen Europa net (weer) bevrijd was van oorlog. Het lied staat volgens de

¹¹⁶ Europese Commissie, *European Heritage Label 2013*, 14.

¹¹⁷ *Ibidem*, 14.

¹¹⁸ Eva Reinecker, *Application Form European Heritage Label* (Oberndorf 2012) 4.

¹¹⁹ Reinecker, *Application Form*, 8.

aanvragers dan ook symbol voor een ‘desire for peace in the turbulent times after the Napoleonic wars, change of governments and the changes after the Congress of Vienna.’¹²⁰ Dat is het belangrijkste aandeel dat het lied in de Europese cultuur heeft (gehad). Naast het christelijke motief alleen zijn de waarden die uit dat christendom volgen cruciaal gebleken voor de bekendheid van het lied: de wens voor vrede, rust, stabiliteit was kenmerkend voor de *Zeitgeist* van toen. ‘The song appeals to the new bourgeois image of the nuclear family in the 19th century, [with its] message of peace, tranquility and personal happiness.’¹²¹ De gehele Europese gemeenschap van begin negentiende eeuw zou zich zodoende kunnen vinden in het lied van Mohr en Gruber, vanwege de wijdverspreide oorlogsmoeheid. Een breed gedeelde vredeswens wordt door aanvragers zo niet alleen als christelijk voorgesteld, maar ook als iets Europees.

De hang naar vrede en barmhartigheid worden door de aanvragers als christelijk voorgesteld, maar in de aanvraag wordt betoogd dat het lied ook een grote aantrekkingskracht heeft (gehad) *buiten* de Europees-christelijke gemeenschap. Het lied is immers symbool geworden voor *wereldwijde* verbroedering – en in driehonderd talen vertaald.¹²² ‘[Silent night] has become the global Christmas song, reaching even beyond the confines of the Christian religion, which on the one hand sings the praises of the miracle of Christ’s birth yet also expresses a great desire of the people to embrace peace and comfort.’¹²³ De christelijke grondslag van het lied is dan wel van belang, dat betekent niet dat identificatie van niet-christenen met het lied direct onmogelijk wordt; ‘Stille Nacht’ overstijgt de christelijke én Europese grenzen.

Het oordeel van de Commissie valt uiteen in een inhoudelijk en formeel deel. Inhoudelijk wees de Commissie het Stille Nacht-verhaal af, omdat verhaal dat het lied vertelt te breed is – universeel, en dus niet exclusief Europees. ‘The song itself, the history of its creation and the sites which today represent the story of this globally known Christmas carol do not, however, explicitly refer to Europe or European history. The communication strategy of the three sites focuses on the general significance of the song as a globally known Christmas carol and as part of the intangible heritage of humanity.’¹²⁴ Met andere woorden: wanneer een historische casus betrekking heeft op de *gehele wereld*, wat is er dan nog zo Europees aan? Het Label moet, in de ogen van de Commissie, *onderscheidend* zijn. De plek in casu moet betrekking hebben op enerzijds een vrij brede – want Europese – gemeenschap; anderzijds moet zij ook weer niet te veel corresponderen met referentiekaders *buiten*

¹²⁰ Reinecker, *Application Form*, 8.

¹²¹ *Ibidem*, 8.

¹²² *Ibidem*, 7.

¹²³ *Ibidem*, 7.

¹²⁴ Europese Commissie, *European Heritage Label 2013*, 12.

Europa, die betrekking hebben op *de gehele mensheid*. Europees erfgoed zou zich dan ook moeten onderscheiden van *mondiaal* erfgoed, en dat is hier niet het geval: ‘The carol is part of the intangible heritage of humanity.’¹²⁵

Een praktisch bezwaar van de Commissie was nog dat voor het lied relevante plaatsen niet erg toegankelijk zijn (‘limited infrastructural substance’) of überhaupt niet meer bestaan. Zo is de St. Nicolaikerk, waar het lied voor het eerst werd gezongen (24 december 1818) een eeuw geleden verwoest. Wanneer plaatsen die de casus direct weerspiegelen slecht zichtbaar zijn, vertroebelt daarmee het narratief dat de aanvrager wil overbrengen.

3.2.2. Handel en mobiliteit

Europa als handelsgemeenschap – dat is voor velen de kern van Europese samenwerking. ‘Door handel tussen landen – zowel binnen als buiten Europa – te stimuleren, ontstaat er werkgelegenheid. En daar ligt de meerwaarde van de Europese samenwerking’, zei minister-president Mark Rutte in mei van dit jaar nog.¹²⁶ Vrije handel tussen landen, daarin schuilt volgens velen inderdaad de kracht van de Europese integratie. Zo is het Europese project in 1951 dan ook begonnen. In Rome, zes jaar later, bij het ontstaan van de Europese Economische Gemeenschap, werd het kernpunt van Europese samenwerking ondubbelzinnig geformuleerd: handelsbelemmeringen – op elk denkbaar gebied – zouden moeten worden weggenomen, opdat een florierende interne markt zou kunnen ontstaan. En dat is gebeurd.

De conclusie dat handel en mobiliteit een belangrijk thema vormt binnen het project van Europese integratie is gerechtvaardigd. In deze sectie zien we drie aanvragen die die thema’s belichamen: de Estse Great Guild Hall, waar al in de middeleeuwen Europese handel werd gedreven – zij ontving het Label – de Deense bierbrouwerij Carlsberg en het Luxemburgse plaatsje Schengen, bekend van het Schengenakkoord, de belichaming van de paspoortunie.

Great Guild Hall Tallinn

In de Great Guild Hall in Tallinn, opgericht in de veertiende eeuw, werd internationale handel gedreven. De hal maakt nu onderdeel uit van het Este Historisch Museum. Een werkgroep van dat museum heeft de aanvraag opgesteld.

¹²⁵ Europese Commissie, *European Heritage Label 2013*, 12.

¹²⁶ Variaties hierop in diverse interviews, dit citaat is letterlijk overgenomen van de website <http://www.boerderij.nl/Home/Nieuws/2014/5/Rutte-meer-inzet-op-handel-en-groei-EU-1520517W/>

De werkgroep benadrukt de Europese handel die in het gebouw werd gevoerd door de ‘Great Guild’, een Hanze-handelsassociatie die in 1410 werd opgericht. ‘Its members [van de Great Guild] consisted mainly of German merchants, but included foreign merchants from Turku, Lübeck, Visby, Danzig, Bremen and other towns as well. They were associated with the Hanseatic League of German trading towns, which played a leading role in the Baltic Sea and North Sea trade and trade relations with Novgorod, Russia in the 13th to the 16th centuries.’¹²⁷ De aanvragers zien dat als het belangrijkste kenmerk van de site: de Europese handel. ‘In mediaeval times, Tallinn’s Great Guild was one of the most important trading organizations in historical Livonia, and had relations with areas of the Hanseatic League such as cities in northern Germany, the Netherlands, Scandinavia and Livonia.’¹²⁸ De Hanzegemeenschap wordt hier dan gezien als een Europese vrijhandelsorganisatie, die zorgde voor economische vervlechting – en de Europese grootmachten niet tegen elkaar afzette. Veel projecten zijn ontplooid om jongeren van dat idee bewust te maken – zo kunnen zij in aanraking komen met een van de kernwaarden van het vroegere Tallinn, en van de huidige Unie. Ergo: het hoofdargument van de werkgroep is dat de Great Guild Hall vrijhandel symboliseert. Die vrijhandel is een van de belangrijke pijlers waar de huidige Unie op drijft. Handel wordt zo beschouwd als de kern van Europese samenwerking – en in de Great Guild Hall ziet de bezoeker dat dergelijke integratie al ver voor de twintigste eeuw plaatsvond.

De Europese Commissie onderschrijft dat. ‘The history of Tallinn’s Great Guild Hall is closely linked to the history of trade and cultural developments in mediaval northern Europe. The Great Guild of Tallinn merchants was the most important organization in the city for centuries. The Great Guild’s history of interactions with the Hanseatic League reveals the intriguing story of European “integration” in medieval times.’¹²⁹ Belangrijk: de Commissie beschouwt het handelsnarratief van Tallinn als een voorloper van Europese integratie. Met handel identificeert zij zich blijkbaar graag – zij grijpt een historisch verhaal aan en geeft de huidige Unie daarmee eveneens betekenis. Uit de beoordeling van de Commissie moeten twee zaken worden geconcludeerd. Ten eerste dat zij binnen de huidige eenwording een zeer wezenlijke rol ziet weggelegd voor handel; handel is een van de cruciale redenen waarom de Unie überhaupt bestaansrecht heeft; de tweede conclusie moet zijn dat zij al in de vijftiende eeuw een voorloper van Europese integratie ontwaart. In de aanvraag van Løgumkloster/Pelplin was zij door een soortgelijk argument niet overtuigd, de werkgroep uit Tallinn doet dat met haar handelsnarratief wel.

¹²⁷ Inge Laurik-Teder e.a., *Application Form European Heritage Label* (Tallinn 2012) 10.

¹²⁸ Laurik-Teder, *Application Form*, 4.

¹²⁹ Europese Commissie, *European Heritage Label 2013*, 6.

Carlsberg

Het Deense biermerk Carlsberg werd in 1847 in Kopenhagen opgericht door J.C. Jacobsen. In Kopenhagen staat de brouwerij van het Deense biermerk, dat volgens de aanvragers gerekend zou moeten worden tot Europees erfgoed. De aanvraag is opgesteld door zowel een interne werkgroep als externe onderzoekers, voornamelijk historici die verbonden zijn aan vooraanstaande Deense universiteiten.

De werkgroep geeft twee argumenten waarmee zij willen aantonen dat Carlsberg onderdeel is van de Europese geschiedenis. Ten eerste had Carlsberg sterke contacten met andere Europese brouwerijen. ‘The brewer participates in an axis of European brewers spanning Copenhagen, Hamburg, Munich, Strasbourg, Paris, Marseilles, Edinburgh and Burton on Trent. The brewers travel, visit each other and unselfishly exchange knowledge and techniques in order to jointly raise the quality of European beer’¹³⁰ De aanvragers zien zo een Europees biernetwerk ontstaan in de negentiende eeuw. Intensief werd samengewerkt door diverse Europese brouwerijen. Van concurrentie was zeer waarschijnlijk sprake, de aanvragers benadrukken echter vooral de coöperatie tussen de brouwerijen. Zij zien dan een belangrijke rol weggelegd voor Carlsberg: ‘Carlsberg has generated and shared knowledge since its establishment, to the benefit of the brewing trade and other industries, and hence of European integration and development.’¹³¹ Dat is de Europese handelsgeest die anno 2014 nog altijd geroemd wordt – zie Mark Rutte – maar die zijn voorloper, volgens de aanvragers dan, al kent vóór de twintigste eeuw, namelijk in de negentiende – en wellicht nog wel eerder, zie Tallinn.

Het tweede argument dat de werkgroep gebruikt is dat Carlsberg het voortouw nam in de industrialisatie van de negentiende eeuw, sterker: Carlsberg is hét symbool geworden voor die Europese industriële revolutie als geheel. Wat de aanvragers hiermee impliceren is dat de negentiende-eeuwse industrialisatie een voorbeeld is geweest van Europese integratie. De industriële vooruitgang wordt dan gezien als een pan-Europese ontwikkeling; een gebeurtenis kenmerkend voor het Europese continent. De aanvragers spreken dan ook van ‘the European industrialisation process’ – en binnen die beweging speelde Carlsberg dan weer een cruciale rol. De Europese handel kon hierdoor toenemen; de bedrijvigheid werd groter, nieuwe producten werden geproduceerd en verhandeld, ofwel: een belangrijke verklaring voor die Europese handelsgeest, die in de negentiende eeuw toenam onder aanvoering van Carlsberg – ‘Carlsberg’s industrialisation is thus an important part of the

¹³⁰ Lone Jonhson e.a., *Application Form European Heritage Label* (Kopenhagen 2012) 5.

¹³¹ Johnson, *Application Form*, 12.

European industrialisation process’ – is de Europese industrialisatie, daarmee grondlegger van de Europese gemeenschap.¹³²

De Europese Commissie onderkent het belang van brouwerijen binnen het proces van Europese industrialisatie: ‘Brewing is an ancient part of global as well as European culture; it has played an important part in European industrialisation’¹³³ Zij twijfelt echter aan de leidende rol die Carlsberg daarin heeft gespeeld: ‘this is not at a scale to be any more significant than other established breweries in Europe.’¹³⁴ Bovendien stelt de Commissie dat brouwerijen over het gehele continent bestaan, dat daarin de uniciteit niet schuilt. De aanvraag was sterker geweest wanneer Carlsberg deze met meerdere brouwerijen had opgesteld – dan zou het pan-Europese karakter van de casus meer aan de oppervlakte zijn gekomen. Ook hier blijkt – zoals ik bij de aanvraag van Løgumkloster/Pelplin ook al heb vastgesteld – dat de Europese Commissie een voorkeur heeft voor erfgoedlocaties die een Europese beweging *opstartten* – in plaats van er slechts onderdeel van uit te maken. De Commissie stelt immers dat zij niet overtuigd is dat Carlsberg een belangrijkere rol gespeeld heeft dan *andere brouwerijen*. Ik concludeer hieruit dat een kandidaat voor het Label geschikt is wanneer zij ofwel *verantwoordelijk* was voor een Europese historische casus, ofwel wanneer het narratief dat zij vertelt *uniek* is. Is dit niet het geval, is een aanvraag volgens de Commissie kansrijker wanneer deze wordt gecombineerd; in het geval van Carlsberg met andere brouwerijen.

Evenmin is de Commissie overtuigd van de rol die Carlsberg zou hebben gespeeld in de geschiedenis van Europa en/of de geschiedenis van de Unie. Nu is dat laatste niet mogelijk – Carlsberg ging aan de EU vooraf – maar dat is geen vereiste. Blijft over de geschiedenis van Europa als geheel. De Commissie stelt dat ook daarin Carlsbergs aandeel niet significant is geweest. Wie, met andere woorden, de brouwerij bezoekt, ziet zich volgens de Commissie dan ook niet geconfronteerd met een *Europees* geschiedverhaal, eerder met een van Carlsberg als zodanig. De Commissie acht het, zo stel ik vast, van groot belang dat het verhaal dat een site vertelt *breed* is. Bij Carlsberg is, volgens de Commissie, eerder sprake van een bedrijfsgeschiedenis dan van een breed verhaal, symbolisch voor de Europese gemeenschap. De bezoeker doet op die manier geen besef op van de Europese geschiedenis wanneer hij de brouwerij bezoekt, terwijl dat volgens de Commissie nu juist een vereiste is.

Schengen

¹³² Johnson, *Application Form*, 12.

¹³³ Europese Commissie, *European Heritage Label 2013*, 12.

¹³⁴ *Ibidem*, 12.

In hoofdstuk 2 heb ik uitgelegd wat het Verdrag van Schengen (1985) betekende voor de Europese gemeenschap: vrij reizen, de opheffing van binnengrenzen – meer *vrijheden* voor de burger. De aanvragers, afgevaardigden van de gemeente Schengen, formuleren het belang van de Schengenzone als volgt:

‘All over the world the Schengen Agreement and the name “Schengen” stand as a symbol for free movement inside the Schengen area (26 member states) [31 inmiddels]. The abolition of border controls is one of the main achievements in order to bring the inhabitants closer together. It is the condition to assure to more than 400 million people their right of free movement which is one of the founding freedoms described in the European treaties. Schengen is a sight of commemoration not only for European citizens but has also a strong symbolic value for people outside the European Union as a model how close and peaceful people can live together, The label would help even more that particularly our young generation appreciates the progress that has been made over the decades.’¹³⁵

Dit citaat benadrukt dat in Schengen drie rechten zijn gerealiseerd voor de Europese burger.

Het eerst recht is het recht op vrij verkeer, van zowel personen, goederen als diensten: deze zouden zich vrij over Europa (de Schengenzone) moeten kunnen bewegen. Hieruit spreekt een ideaal: een ideaal van vrij verkeer waardoor nationale grenzen geen belemmering vormen voor uitwisseling – op welke manier dan ook.

Uit dit recht op vrij verkeer volgt een tweede recht dat met Schengen werd gerealiseerd: iets wat ik het ‘recht op het kennen van de burens’ noem. Door de afschaffing van binnengrenzen kan de Europeaan zijn buurland zonder moeite bereiken – hij voelt minder afstand. De opheffing van paspoortcontroles zou het gevoel van vervreemding wegnemen: vanaf het Verdrag van Schengen zou een aanzienlijk deel van de Europeanen elkaar zonder grenswacht kunnen bereiken. ‘This lack of national border controls strengthens the common identity of all Europeans and gives them the possibility to get to know their neighbours.’¹³⁶ De afschaffing van binnengrenzen zou, volgens de aanvraag, de gemeenschappelijke Europese identiteit van de Europese burgers moeten versterken. De aanvragers betogen dat zo er een sterker gevoel van verbondenheid kan ontstaan.

Het derde recht dat spreekt uit het symbolische Verdrag van Schengen – en uit de aanvraag – is het recht op vrede.. ‘Europe has not always been a peaceful place to live in. It is a main achievement of the European Union that the population at last has the chance to live peacefully together’, zo stellen de aanvragers. In bovenstaand citaat werd al gesteld dat

¹³⁵ Martina Kneip, *Application Form European Heritage Label* (Schengen 2012) 2.

¹³⁶ Kneip, *Application Form*, 5.

[...] Schengen is a sight of commemoration not only for European citizens but also [has] a strong symbolic value for people outside the European Union as a model how close and peaceful people can live together'; Schengen symboliseert zo hoe een gemeenschap met diverse nationaliteiten vreedzaam samen kan leven. De redenering die volgt uit de aanvraag is dat wanneer Europeanen elkaar beter leren kennen (het tweede recht), ze het derde recht realiseren: het recht op vrede.

De Commissie gebruikt in haar beoordeling twee argumenten. Een inhoudelijk argument, dat pleit vóór de toekenning van het Label. Maar ook een formeel argument, dat juist níét pleit voor toekenning. Om met dat formele argument te beginnen: Schengen heeft geen nieuw project ontwikkeld, terwijl dat een vereiste was voor de deelnemers. Een aanvraag moet een nieuw initiatief bevatten waarmee de Europese dimensie beter kan worden uitgedragen – zodat de bezoeker op een aantrekkelijke manier het verhaal tot zich kan nemen. Dat is dan ook de reden dat Schengen het Label (nog) niet heeft ontvangen: 'In order to be succesful, the applicant must provide a robust project and work programme that meet the EHL criteria.'¹³⁷ *Inhoudelijk* staat de Commissie achter de aanvraag: 'Its strong symbolic value is such that this site should qualify for the European Heritage Label in the future.' Het verhaal dat Schengen vertelt is het waard om te worden verteld aan de Europese burger. Vanzelfsprekend: het plaatsje heeft een katalyserende rol gespeeld in het proces van Europese eenwording. Het Schengenakkoord bracht, zo wordt betoogd, de Europese burgers dichter bij elkaar door het afschaffen van binnengrenzen, waardoor de burgers recht kregen op vrij verkeer, een beter begrip konden opdoen van de buurlanden en, tot slot, zich terugvonden in een Unie die gebouwd was op vrede. In de toekomst, wanneer Schengen een gedegen project bij de aanvraag voegt, zal de Commissie het Label zeer waarschijnlijk toekennen. Zij erkent hiermee – zij het impliciet – de kernwaarden waar de Unie op gebouwd is. Vrije handel, vrij verkeer van personen, goederen en diensten, en, belangrijker nog: de rechten die daaruit voortvloeien: het recht om, zonder controles, andere Europese landen te bezoeken en het recht om in een Unie te leven die, volgens de Commissie, moet worden gezien als een vredesproject.

3.2.3 Oorlog, vrede en recht

Ook in het laatste thema betogen drie aanvragers dat het Europese project moet worden gezien als een vredesproject. Ten eerste Dybøll Hill: een Deens slagveld dat getuige was van twee negentiende-eeuwse oorlogen, al staan de *vredesonderhandelingen* centraal in hun

¹³⁷ Europese Commissie, *European Heritage Label 2013*, 14.

aanvraag. De aanvragers van het Haagse Vredespaleis zagen de Europese vrede al gestalte krijgen *voor* de Tweede Wereldoorlog; Kamp Westerbork herinnert aan een oorlog die, volgens de aanvraag dan, de twintigste-eeuwse Europese samenwerking legitimeerde.

Dybbøl Hill

In Denemarken werden in de negentiende eeuw twee oorlogen gevoerd die, volgens de aanvragers, belangrijk zouden zijn voor de Europese geschiedenis. De twee oorlogen waar het om gaat zijn de Eerste Duits-Deense Oorlog van 1848-1850 en de Tweede, (1864), toen daar de de Slag bij Dybbøl werd uitgevochten. Peter Dragsbo heeft de aanvraag, samen met een select groepje historici, opgesteld. Dragsbo is directeur van het museum in Sønderborg, dat dicht bij het oude slagveld ligt.

De twee oorlogen zijn het volgens de aanvragers waard om op Europees niveau te worden herdacht. Zij hadden namelijk Europese implicaties:

‘After the war and the cession of the Duchies of Schleswig and Holstein, Denmark became a nation state, whereas for Prussia, the 1864 Battle of Dybbøl was an important step towards the formation of the German Empire in 1871. In addition, solving the ‘Schleswig-Holstein Question’ involved many European countries, for example in connection with the peace negotiations of 1852 and 1864/66 and the 1848 revolution in Germany. The creation of Germany as a military superpower had had a decisive effect on European history, but those European events of the 20th century that have revealed the strength of peaceful civil society (for example, the construction of welfare states in Scandinavian countries) as well as the futility of military solutions (for example, the defeat of Germany in the two world wars), have paved the way for the creation of a European community. [It was about] conflicts involving several European states, nations and nascent nation states (Denmark, Schleswig-Holstein, Prussia and Austria). Moreover, 1864 marked a step towards the formation of a new European superpower – The German Empire. ¹³⁸

Dit citaat is een juiste afspiegeling van de gehele aanvraag. Ik stel twee dingen vast.

Ten eerste betogen de aanvragers dat de geboorte van de moderne Europese natie staat een belangrijke rol heeft gespeeld in de Europese geschiedenis. Gesteld wordt dat uit de oorlogen diverse Europese staten ontstonden. De aanvragers redeneren: een *bovenstatelijk* project – de Europese integratie – bestaat bij de gratie van moderne staten. Er moeten eerst staten *zijn* voordat een bovenstatelijk project kan worden gestart. Een van die nieuwe staten die volgens de aanvraag volgde uit de twee oorlogen was Duitsland. Dat is interessant,

¹³⁸ Peter Dragsbo, *Application Form European Heritage Label* (Sønderborg 2012) 3

omdat dat land uiteindelijk het geopolitieke verloop van de twintigste eeuw zou bepalen. De aanvragers betogen dat Duitsland al bij zijn unificatie – dus onder Bismarck – enige militaire aspiraties kende – en dat deze Duitse militaire supermacht een ‘decisive effect’ gehad heeft op de Europese geschiedenis. Niet alleen op de Europese geschiedenis: ook, specifiek, op de Europese integratie. Die startte immers na de capitulatie van Duitsland.

De aanvragers betogen ten tweede dat de staten die volgden uit de twee Duits-Deense oorlogen, zoals Denemarken, een gerede invloed hebben gehad op de Europese geschiedenis omdat zij verantwoordelijk waren voor de opbouw van de naoorlogse verzorgingsstaat. Daaruit volgt dan weer de ‘peaceful civil society’. Dat laatste wordt dan ook aangeduid als een Europees fenomeen – en als een opstap naar de Europese gemeenschap.

De beoordeling van de Commissie valt, ook hier weer, uiteen in een inhoudelijk én een praktisch argument. Om te beginnen met dat eerste: De Commissie stelt dat de aanvraag vooral relevant is voor de regio Sleeswijk-Holstein en het land Denemarken.¹³⁹ Zij impliceert daarmee dat dit erfgoed uitdrukkelijk *regionaal* én *nationaal* belang heeft – en uitdrukkelijk geen Europees belang. Dat maakt een locatie in de ogen van de Commissie ongeschikt voor het Label. Op het ‘statenargument’ van de aanvragers van de aanvragers gaat de Commissie niet in; ook daar ziet zij geen aanknopingspunt om het Label toe te kennen.

Het praktische bezwaar dat de Commissie heeft is de gebrekkige toegankelijkheid voor niet-Denen. Zo is er nauwelijks sprake van ‘multilingualism’, waardoor de Europese dimensie niet voldoende kan worden gearticuleerd.¹⁴⁰ Europese bezoekersaantallen zullen hierdoor niet toenemen – zij zullen zich, zo impliceert de Commissie dan ook, niet voldoende herkennen in het verhaal dat daar wordt verteld. Dybøll Hill heeft, zo is mijn conclusie, louter waarde voor de regio en de Deense natie.

Het Vredespaleis

In 1907 werd in Den Haag begonnen met de bouw van het Vredespaleis, in navolging van twee vredesconferenties die daar in 1899 en in 1907 hadden plaatsgevonden. Het Permanent Hof en het Internationaal Gerechtshof zetelen in het Vredespaleis. De aanvraag is opgesteld door de gemeente Den Haag in samenwerking met de Carnegiëstichting; zij is verantwoordelijk voor het beheer van het Vredespaleis.

Een centraal argument werken de aanvragers uit, en dat is dat het huidige Europa

¹³⁹ Europese Commissie, *European Heritage Label 2013*, 13.

¹⁴⁰ *Ibidem*, 13.

gebouwd is op vrede en, belangrijker nog, recht. ‘Het Vredespaleis is tot stand gekomen op de grens van twee eeuwen. Het markeert zowel de afsluiting als het begin van een periode. Aan het einde van de 19e eeuw bloeide het ideaal van de wereldvrede als nooit tevoren. In Europa en Amerika waren zeker zo’n honderd vredesorganisaties actief, enkele zelfs met miljoenen leden.’ Het Vredespaleis was het product van een, volgens de aanvraag, breed gedeeld Europees gevoel van wereldvrede, dat gestalte kreeg in de twee vredesconferenties, waar zaken als bevrozing van militaire uitgaven en het verbieden van het gebruik van torpedo’s werden besproken.¹⁴¹ Uit de aanvraag volgt dat die conferenties een omslag realiseerden. Dit was ‘de aanvaarding van de beginselen van bemiddeling en arbitrage om internationale geschillen in de toekomst te beslechten of te voorkomen.’¹⁴² Volgens de aanvraag staan de vredesconferenties, gestold in het Vredespaleis, symbool voor een voor die tijd revolutionair idee: dat geschillen tussen staten niet door middel van oorlog zouden worden beslecht, maar via *het recht*. Dit betekende de opstanding van het Permanent Hof van Arbitrage (1899) – dat tot 1913 zetelde aan de Haagse Prinsegracht.

Daarna werd het Hof gevestigd in het Vredespaleis. Inmiddels zijn 115 staten lid. Juridische geschillen tussen landen enerzijds en bedrijven of instellingen anderzijds worden hier beslecht. Het was de eerste internationale juridische organisatie ter wereld. Het Internationaal Gerechtshof, eveneens een zeer belangrijke internationale juridische organisatie, zetelt ook in het Vredespaleis. Het regelt juridische geschillen *tussen staten* en is het juridisch hoofdorgaan van de Verenigde Naties. ‘Elke dag wordt er hier [in het Vredespaleis] gewerkt aan de vrede, de vrede in Europa en in de rest van de wereld.’¹⁴³ Conclusie van de aanvragers: ‘Het Vredespaleis is bij uitstek het symbool voor een internationaal systeem gebaseerd op rechtsregels (de Rule of Law) en een systeem waarbij het recht de garanties geeft, niet de machtspositie.’¹⁴⁴ Die hang naar vrede *via het recht* wordt zo geclaimd als een Europees narratief; het betoog luidt dat het Vredespaleis voor die Europese eigenschap symbool staat.

De Commissie sluit zich aan bij het beeld dat door de aanvragers is uitgewerkt: dat Den Haag symbol staat voor vrede en recht. ‘The Hague thus has been, on the one hand, a symbolic site, in which since the end of the 19th century the efforts leading to the pursuit of “the dream of wild peace” have been concentrated, whilst, on the other, it became the seat of the institutions executing the ideas of peaceful co-existence in Europe and in the world,

¹⁴¹ Gemeente Den Haag en Carnegiëstichting, *Aanvraagformulier Europees Erfgoedlabel* (Den Haag 2012) 5.

¹⁴² Gemeente Den Haag en Carnegiëstichting, *Aanvraagformulier Europees Erfgoedlabel*, 5.

¹⁴³ Ibidem, 7.

¹⁴⁴ Ibidem, 9-10.

such as the International Court of Justice and the Permanent Court of Arbitration.’¹⁴⁵ Den Haag, en het Vredespaleis in het bijzonder, is hét vredessymbool bij uitstek. Het Vredespaleis kwam voort uit een breed gevoeld ideaal van wereldvrede. Dat heeft het niet direct bereikt; sinds 1913 is Europa zeker niet gevrijwaard gebleven van oorlog. Op basis van het oordeel van de Commissie stel ik vast dat dat geen beletsel is gebleken om het Label toe te kennen aan het paleis, dat, zo concludeer ik uit de Europese beoordeling, typerend is voor de gehele Europese gemeenschap; een plek waarin staten, bedrijven of instellingen kunnen worden *berecht*. Zij nemen het recht niet in eigen hand maar stappen naar het onafhankelijk hof – zodat in elke natie een breed gedragen gevoel van rechtszekerheid kan bestaan. Die rule of law staat volgens de Commissie centraal in het Europese verhaal.

Kamp Westerbork

Van 1939 fungeerde Kamp Westerbork, gelegen op de Drentse hei, als vluchtelingenkamp voor uit nazi-Duitsland en Oostenrijk gevluchte Joden. De daaropvolgende drie jaar diende het als ‘Judendurchgangslager’ – en daarmee verwierf het meteen de meeste bekendheid. Van 1945 tot 1948 werden Nederlanders, verdacht van collaboratie met de nazi’s, in het kamp opgesloten. In de periode 1950-1951 werden er Nederlanders opgevangen die terugkeerden uit de voormalige Nederlandse kolonie Nederlands-Indië, en van 1951 tot 1971 werd op het terrein kamp Westerbork een grote groep Molukkers gehuisvest, afkomstig uit de voormalige Nederlandse kolonie Nederlands-Indië. In 1971 werden de laatste barakken van het kamp afgebroken.¹⁴⁶ Dirk Mulder, directeur-bestuurder Herinneringscentrum Kamp Westerbork, heeft de aanvraag opgesteld.

Het volgende citaat illustreert dat hij in Kamp Westerbork een gelaagde geschiedenis gesymboliseerd ziet.

‘Naast de primaire aandacht voor de Holocaust geeft het tevens een beeld van de Europese geschiedenis in de twintigste eeuw: economische crisis en vluchtelingenproblematiek, bezetting en Jodenvervolging, opbouw van de na-oorlogse samenleving, omgang met dekolonisatie, het ontstaan van de multiculturele samenleving. Daarmee vormt de locatie een weerspiegeling van de Europese geschiedenis.’¹⁴⁷

De herdenking van de Holocaust is primair, volgens Mulder. De geschiedenis van de

¹⁴⁵ Europese Commissie, *European Heritage Label 2013*, 5.

¹⁴⁶ Dirk Mulder, *Aanvraagformulier Europees Erfgoedlabel* (Hooghalen 2012) 1.

¹⁴⁷ Mulder, *Aanvraagformulier*, 1.

Holocaust moet door de bezoeker worden gekend, opdat zo een beter begrip kan worden verkregen in het bestaansrecht van de Unie. Mulder ziet een wezenlijke rol in die overbrenging weggelegd voor Westerbork; zij staat symbool voor het wijdverbreide deportatienetwerk dat, in de jaren dertig en veertig, in geheel Europa werd opgezet. Ook Westerbork herinnert zo aan het thema oorlog, vrede en recht. Ik stel vast dat dat de centrale stellingname van Dirk Mulder is dat Westerbork een episode uit de Europese geschiedenis die de Unie niet herhaald wil zien. Daarom moet dat verhaal worden verteld.

Westerbork staat volgens Mulder niet symbool voor uitsluitend de Holocaust: het is de ‘gelaagde geschiedenis’ van de site die haar kenmerkt. Doordat Westerbork ook nog heeft gediend als opvangcentrum voor mensen die terugkeerden uit Nederlands-Indië en er eveneens plaats is geboden aan Molukkers, symboliseert Westerbork eveneens de omgang met vreemdelingen en het ontstaan van de multiculturele samenleving. In het zojuist aangehaalde citaat stelt Mulder dat Westerbork daarmee een weerspiegeling vormt van de Europese geschiedenis. De locatie wordt daarmee interessant voor een breed Europees publiek. De gemiddelde buitenlandse bezoeker begrijpt zo de historische context; deze is ook toepasbaar op de geschiedenis van zijn eigen land. De verschillende functies die het kamp heeft gehad symboliseren elk een belangrijk onderdeel van de diverse Europese geschiedenis van de tweede helft van de twintigste eeuw. Hier wordt geïmpliceerd dat de tweede helft van de twintigste eeuw voor veel Europese landen een soortgelijk verloop kende: economische crises voor en tijdens de oorlog, bezetting en Jodenvervolging, de wederopbouw, voor veel landen gepaard met een aantrekkende economie, het begin van de omgang met multiculturalisme – een fenomeen dat nog altijd centraal staat in het Europese politieke discours en niet zelden de *raison d'être* is van veel rechtse Europese partijen. Het is weliswaar een ruwe schets, maar het is een internationaal – en dus Europees – toepasbaar narratief.

Wat deed de Europese Commissie besluiten Westerbork het Label toe te kennen? Het is, ten eerste, de wijdverspreide Jodenvervolging die zij zo kenmerkend acht: ‘It presents the system of circulation for the people brought to the camp by train, then sorted and sent off again by train to extermination camps in other places.’ De herkenbaarheid van het narratief dat Westerbork vertelt, is groot. Zo kan een ‘breed, Europees publiek’ worden gewezen op het belang van de site.¹⁴⁸ En daarmee op het belang van de Unie. De beoordeling van de Commissie impliceert dat het gehele Europese project gebouwd is op de brandhaarden van de oorlog, op de verschrikkingen van de Holocaust – om die in de toekomst te voorkomen. Het is om die reden dat de bezoekers kennis moeten nemen van de geschiedenis van het

¹⁴⁸ Europese Commissie, *European Heritage Label 2013*, 8.

kamp. De omgang met diversiteit en het ontstaan van een multiculturele samenleving, volgens Mulder andere onderdelen van de Europese geschiedenis die in Westerbork worden gesymboliseerd, wordt door de Commissie niet expliciet benoemd. Het toont aan dat de Holocaustgedachte de primaire component is van dat Europese narratief – en dat de postkoloniale geschiedenis van Europa minder van belang is. Ik stel vast dat Commissie een narratief heeft samengesteld dat is opgebouwd uit *continentale* ingrediënten.

Het uitgebreide netwerk dat Westerbork met vergelijkbare sites onderhoudt beschouwt de Commissie als een pre: ‘This site is the focus of a long-term project to which the EHL will bring added value. Connections, including universities, and partnerships have been set up throughout Europe in order to update information, to place the site in a wider European context, as well as opening up the site to a larger European audience.’¹⁴⁹

De Commissie acht het zo een goede zaak dat een transnationaal netwerk ontstaat van ‘lieux de mémoire’; zo kan een bredere Europese context worden verkregen en staan de concentratiekampen niet op zichzelf. Een fundamenteel onderdeel van de Europese geschiedenis is dus de Jodenvervolging – een vloeiend netwerk door heel Europa waarbinnen sprake was van oneindige deportatiestromen. Net zo vloeiend – ironisch – moet het contact zijn tussen de voormalige concentratiekampen die nu herinneringscentra zijn geworden. En mede omdat Westerbork zich hiervoor expliciet inzet heeft het kamp in Hooghalen het label ontvangen. Opdat: ‘It is expected that the award of the EHL will contribute to raising awareness of the site’s significance and of the necessity to keep memory for the new of war crimes and abuses against human rights.’¹⁵⁰ Het verhaal van de misdaden van de oorlog moet, stelt de Commissie daarmee, blijven worden verteld. De toekenning van het Label zou bij die consequente overdracht van dat narratief moeten helpen. Om te zorgen dat die misdaden nooit meer zullen plaatsvinden. En om te benadrukken welke waarden in het Europese verhaal staan: mensenrechten en de wijdverspreide wens om de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust nooit meer te zien worden herhaald.

3.3 Conclusie

In mijn tweede deelvraag onderzocht ik, ten eerste, de procedure van de Europese Commissie rondom de toekenning van dat EHL. Denemarken, Estland, Nederland, Oostenrijk en Luxemburg nomineerden in totaal negen sites voor het Label. De Commissie onderzocht welke sites zij geschikt achtte voor het uit te dragen narratief – en welke niet. Zij

¹⁴⁹ Europese Commissie, *European Heritage Label 2013*, 8.

¹⁵⁰ *Ibidem*, 8.

toetste de sites op het belang dat deze zouden hebben gehad voor de Europese cultuur, de Europese geschiedenis en de eventuele rol in het Europese integratieproces. De Commissie benadrukte de educatieve component: jongeren moet op het belang van de Unie worden gewezen. Zonder aantrekkelijk project heeft een aanvraag geen kans.

De Commissie achtte vijf sites niet geschikt voor het Label. De Deense aanvragen van Carlsberg, met haar nadrukt op de ‘typisch Europese industriële revolutie’ overtuigde de Commissie niet; evenmin deden het Deense Løgumkloster en het slagveld Dybøll Hill dat; zij waren onvoldoende onderscheidend voor de historische casus die zij vertelden – hun aandeel in de *Europese* geschiedenis kon niet ontegenzeggelijk worden aangetoond. Hun verhaal had vooral *nationaal* belang. De Deense preselectie had deze drie aanvragen geselecteerd – deze achtte het dus van belang dat zij werden ingesloten in een Europees narratief. Ik concludeer dat de Deense preselectie echter vooral oog heeft gehad voor de *nationale* identiteit van het Deense erfgoed – er is in die aanvragen geen natie-overstijgend element te ontwaren. Het oorspronkelijk Oostenrijkse kerstlied ‘Stille nacht’ was weer te universeel: iedereen *ter wereld* kent dat. De Commissie ziet geen exclusief Europees verhaal, omdat het kan worden toegepast op de hele wereld. Hieruit blijkt dat de Commissie het door haar geconstrueerde narratief enerzijds ziet als natie-overstijgend – te nationale inzendingen werden afgewezen – anderzijds moet dat narratief ook weer niet *te* groot en algemeen toepasbaar zijn. Het kerstlied Stille Nacht onderscheidt Europa niet van bijvoorbeeld de Verenigde Staten – waar het kerstlied *ook* gezongen wordt. Er zitten dus wel degelijk grenzen aan het narratief dat de Commissie wil uitdragen – grenzen die parallel lopen aan de geografische grenzen van Europa. Het verhaal van Schengen achtte de Commissie wél voldoende representatief; zij wees het echter af vanwege het ontbreken van een werplan. Het verhaal van Schengen wordt door de Commissie als zeer belangrijk gezien, waarmee zij indirect stelt dat Schengen een zeer belangrijke rol heeft gespeeld in het proces van Europese eenwording – en dat dat verhaal aan de Europeaan moet worden verteld. De Commissie adviseerde Schengen de komende editie opnieuw mee te doen. Schengen zou dan het verhaal vertellen van een Europese handelsgeest, zonder handelsmuren, met vrij verkeer over het gehele continent.

Die handel is een onderdeel van het narratief dat de Commissie op basis van haar selectie geconstrueerd heeft. Vier sites kregen het Label. Ten eerste het archeologische park Carnuntum in Oostenrijk. Carnuntum was een belangrijke stad in het Romeinse Rijk. Uit de beoordeling van de Commissie kunnen vier zaken worden geconcludeerd. Ten eerste ziet de Commissie het Romeinse Rijk als een voorloper van de huidige Unie. Een belangrijke plek is, ten tweede, weggelegd voor het christendom omdat hier bij wet bepaald werd (308 AD) dat het vervolgen van christenen werd verboden; tolerantie wordt, ten derde, als belangrijke

Europese waarde beschouwd omdat niet alleen het christendom, maar meerdere religies vreedzaam naast elkaar leefden in het Romeinse Rijk. Tot slot wordt de bezoeker een inkijk gegeven in het leven van enkele Romeinse keizers; ook hun verhaal is het waard te worden verteld aan een Europees publiek. Hieruit volgt een Europese interesse in de ‘grote mannengeschiedenis’, een vorm van geschiedschrijving die in de negentiende eeuw zeer populair was. Het houdt een fascinatie met (politieke) grootheden in, die verantwoordelijk worden gehouden voor allerlei (dramatische) politieke gebeurtenissen. In die traditie valt ook de Brusselse nadruk op de grondleggers van Europa, zoals Schuman en Monnet. Het is in deze traditie dat de nadruk op de oude Romeinse keizers moet worden gezien.

De middeleeuwse Great Guild Hall in Tallinn ontving het Label eveneens. De belangrijkste motivatie van de Commissie was het belang dat deze stad had voor de Europese middeleeuwse handel. Hier benadrukt de Commissie impliciet dat de Europese Unie op handel gestoeld is. De Europese bezoeker moet zich dat dan ook realiseren; wanneer deze de Great Guild Hall bezoekt wordt het besef opgedaan waarom handel in Tallinn zo belangrijk was – en waarom dat nog altijd een centrale pijler is in het Europese integratieproject. De Commissie ziet de Great Guild, een Hanzeverbond, net als het Romeinse Rijk, als voorloper van de twintigste-eeuwse Europese gemeenschap.

Tot slot kregen maar liefst twee Nederlandse aanvragers, Kamp Westerbork en het Haagse Vredespaleis, het Label. Zij staan symbool voor oorlog, vrede en recht. Oorlog, omdat Kamp Westerbork als doorvoerkamp ruim 100,000 mensen transporteerde naar vernietigingskampen. Westerbork staat symbool voor iets wat de Unie niet herhaald wil zien; daartoe is zij immers opgericht. De ‘nooit meer oorlog-’ en ‘nooit-meer-Holocaustgedachte staat centraal in het Europese narratief. Die gedachte heeft volgens de Commissie gestalte gekregen in de oprichting van diverse juridische organisaties – via het recht zal Europa geschillen beslechten, dat is het symbolische belang dat het Vredespaleis en Westerbork voor de Unie hebben, in de ogen van de Commissie. Ergo: de Europese Commissie beschouwt de Unie als een opvolger van het Romeinse Rijk, dat zich kenmerkte door een tolerante houding jegens het christendom *maar ook* andere religies; eerbied voor handel, distantie van oorlog en eerbied voor vrede en rechtsstaat. Het narratief bakent af, is niet universeel en overstijgt de natie.

Hoofdstuk 4

Acht plaatsen van herinnering. De Nederlandse inzendingen

‘Geachte mevrouw Bussemaker,

U heeft de Raad voor Cultuur gevraagd om te adviseren over de nationale voorselectie voor het Europese Erfgoedlabel. In totaal hebben acht sites door middel van een aanvraagformulier kenbaar gemaakt zich te willen kandideren. Dit zijn: Kamp Westerbork, de Romeinse Maasbrug te Cuijck, het Nationale park de Hoge Veluwe, het Kloosterkwartier te Sittard, de Linie 1629 te Den Bosch, Huis Doorn, Arp Schnitger - Europees orgelbouwer in Groningen - en het Vredespaleis te Den Haag.¹⁵¹

Op 20 december 2012 ontving de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap Jet Bussemaker (PvdA) een brief van de Raad voor Cultuur. De raad is het wettelijk adviesorgaan van de regering en het parlement op het gebied van kunst, cultuur en media.¹⁵² Bussemaker vernam via deze weg welke van de acht *erfgoed sites* volgens de raad moesten worden voorgedragen aan de Europese Commissie om in aanmerking te komen voor het Europese Erfgoedlabel.

In dit hoofdstuk onderzoek ik die selectieprocedure. Ik beantwoord de volgende deelvraag: Wat zegt de selectie van de Raad voor Cultuur over de Nederlandse bijdrage aan het Europese identiteitsverhaal?

Die vraag valt, in drie delen uiteen. Ten eerste onderzoek ik de selectieprocedure van de Raad voor Cultuur, en stel de vraag: Welke rol speelt de Raad in de nationale selectieprocedure voor het European Heritage Label? In deel twee analyseer ik de aanvraagformulieren. De vraag die ik daar stel: Op welke manier plaatsen de aanvragers zich in een Europees én nationaal narratief? Merk op dat ik het Vredespaleis en Kamp Westerbork al in het voorgaande heb besproken; ik herhaal hun argumenten hier niet. De beoordeling van de Raad analyseer ik hier uiteraard wel. Ik analyseer de (resterende zes) aanvraagformulieren op twee zaken: ten eerste onderzoek ik de manier hoe de aanvragers zich in een Europees narratief schrijven, ten tweede stel ik vast of er ook een nationale

¹⁵¹ Raad voor Cultuur, *Advies Kandidaten Europees Erfgoedlabel* (Den Haag 20-12-2012) 1.

¹⁵² Website Raad voor Cultuur: <http://www.cultuur.nl/over-ons/algemeen/item139>

identiteit volgt uit wat de aanvragers betogen. Dan, ten derde, de beoordeling: Welke sites stuurde de Raad voor Cultuur door naar de Commissie en wat zegt dat over de balans tussen de nationale en Europese belangen van de Raad? De tweede en derde deelvraag beantwoord ik per aanvraag direct na elkaar. Dat komt de leesbaarheid ten goede. Ook bespreek ik de sites niet een voor een – afzonderlijk –, maar breng ik ze onder in thematische paragrafen. Ik volg de vier thema's die de Raad voor Cultuur heeft opgesteld: Tolerantie en recht, mobiliteit en maakbaarheid, cultuur en sport en, tot slot, geld en koopmanschap. Binnen het thema tolerantie en recht zijn vijf aanvragen onder te brengen. Het Kloosterkwartier Sittard, Linie 1629 Den Bosch en Huis Doorn; de beoordeling van de Raad volgt gelijk na elke aanvraag. Aan het slot van dit thema analyseer ik de argumenten die de Raad gebruikt heeft om de aanvragen van het Vredespaleis en Kamp Westerbork door te sturen naar Brussel; hun aanvragen heb ik in het voorgaande hoofdstuk geanalyseerd.

4.1 De Raad voor Cultuur in het selectieproces

Elk land dat deelneemt aan het European Heritage Label heeft een nationale coördinator. Vaak is die verbonden aan het Ministerie van Cultuur, of een ministerie dat daaraan verwant is. Een preselectie hoeft niet noodzakelijkerwijs plaats te vinden – in Luxemburg was er bijvoorbeeld maar één aanvraag – maar de realiteit laat zien dat er vaak meerdere sites zijn die voor het Label in aanmerking willen komen.

In Nederland is de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de officiële coördinator van het Label. Zij is verbonden aan het Ministerie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en neemt contact op met eventueel geschikte sites. De rol van de Rijksdienst is vooral communicatief; zij inventariseert welke erfgoedlocaties eventueel in aanmerking zouden kunnen komen voor het Label. Ook de organisatie Dutch Culture speelt in het proces een rol. Zij verzamelt alle aanvragen en controleert of ze voldoen aan de formele eisen.¹⁵³ Wanneer formulieren (te) incompleet zijn, worden die verder niet behandeld. De complete formulieren worden doorgestuurd naar het Ministerie van OCW – daar worden ze *inhoudelijk* behandeld.

Dat doet het ministerie niet zelf. Zij schakelt de Raad voor Cultuur in. 'De Raad voor Cultuur is het wettelijke adviesorgaan van de regering en het parlement op het terrein van kunst, cultuur en media. De raad is onafhankelijk en adviseert, gevraagd en ongevraagd, over actuele beleidskwesties en subsidieaanvragen.'¹⁵⁴ De minister van OCW neemt het

¹⁵³ Op deze website omschrijft Dutch Culture haar procedure: <http://sica.nl/content/nl-wat-het-europees-erfgoedlabel>

¹⁵⁴ Website Raad voor Cultuur: <http://www.cultuur.nl/over-ons/algemeen/item139>

advies van de Raad over en stuurt de aanvragen die door de Raad worden geadviseerd door naar de Europese Commissie. Daar worden ze opnieuw voorgelegd, nu aan een Europese jury.

Op 6 februari 2012 schreef Halbe Zijlstra, toenmalig staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, een brief aan de Raad voor Cultuur. ‘Met deze brief vraag ik uw advies over de keuze van algemene thema’s als kader voor de selectie van sites en over de sites die in aanmerking komen voor de voordracht voor het EEL.’¹⁵⁵ Zijlstra stelt dat de aanvragen aansluiting moeten vinden bij enkele door de Raad geformuleerde thema’s. ‘Werken met thema’s voorkomt een willekeurige keuze, reduceert het aantal kandidaat-sites, bevordert de inhoudelijke samenhang en samenwerking tussen siteholders en vereenvoudigt de opzet van een educatief programma. [...] Door middel van thema’s kan het belang van Nederland in Europa en de totstandkoming van de Europese Unie worden verwoord. Hierbij valt te denken aan bijvoorbeeld Nederland als intellectuele vrijhaven voor omstreden denkers.’¹⁵⁶ Zijlstra benadrukt zo de Nederlandse eigenheid die van toepassing zou moeten zijn op de aanvragen.

De Raad voor Cultuur nam zijn advies ter harte en vaardigde, ten eerste, een enquête uit. 54 deskundigen, ‘binnen en buiten de gelederen van de Raad’, zetten uiteen wat volgens hen de belangrijkste thema’s zijn waar erfgoedlocaties aan zouden moeten voldoen. De woorden die bij herhaling vielen: Water, Gouden Eeuw, tolerantie, design, internationaal recht, landbouw, mobiliteit, sport en jeugdcultuur.¹⁵⁷ De Raad stelde: ‘de top drie bevestigt het gangbare beeld waarmee Nederland zichzelf graag in het buitenland afficheert. Water, Gouden Eeuw en tolerantie zijn sterke thema’s, die nauwelijks ter discussie staan.’¹⁵⁸ Uit deze lijvige lijst destilleerde de Raad vier bredere thema’s met een hoger abstractieniveau: Tolerantie en recht, mobiliteit en maakbaarheid, cultuur en sport en, tot slot, geld en koopmanschap.¹⁵⁹ Wanneer de aanvragers hun betoog inkaderen in deze nationale thematiek kan, naast de Europese dimensie van de site, ook de nationale kant van het verhaal worden belicht. Wel stelt de Raad dat de aanvragen *ten eerste* op de Europese dimensie worden getoetst. Ten tweede kijkt zij naar de aansluiting bij de door haar geformuleerde nationale kaders, om zo, naast ‘Europese waarden en geschiedenis’, ook de regionale en nationale diversiteit in Europa te benadrukken.¹⁶⁰ De aanvragen zouden volgens de Raad, idealiter, een tweeledig verhaal moeten vertellen. Op die tweeledigheid

¹⁵⁵ Halbe Zijlstra, *Adviesaanvraag Europees Erfgoedlabel* (Den Haag, 6 februari 2012) 1.

¹⁵⁶ Zijlstra, *Adviesaanvraag*, 2.

¹⁵⁷ Raad voor Cultuur, *Plaatsen van herinnering. Naar een Europees Erfgoedlabel* (Den Haag, mei 2012) 6-7.

¹⁵⁸ Raad voor Cultuur, *Plaatsen van herinnering*, 7.

¹⁵⁹ *Ibid*, 8, 9 en 10.

¹⁶⁰ Raad voor Cultuur, *Advies Kandidaten Europees Erfgoedlabel* (Den Haag 20-12-2012) 3.

analyseer ik de aanvragen.

4.2 De aanvragers van het Label en de beoordeling van de Raad

4.2.1 *Tolerantie en Recht*

De uitslag van het onderzoek dat de Raad had ingesteld om de nationale kaders vast te stellen, bracht een overduidelijke communis opinio aan het licht: Nederland is een land dat zich door de eeuwen heen gepresenteerd heeft als tolerant, met eerbied voor de rechtsstaat. Het gaat hier om gewetensvrijheid, die een belangrijke voorwaarde is voor een vreedzame co-existentie. Die verdraagzaamheid is aan het licht gekomen bij bijvoorbeeld de vredesverdragen van Nijmegen (1678), Rijswijk (1697) en Utrecht (1713), zo stelt de Raad.¹⁶¹ ‘In Nederland kon Europa vrede sluiten.’¹⁶²

Inderdaad was een groot deel van de aanvragen onder te brengen bij het thema tolerantie en recht; maar liefst vijf vinden bij het thema aansluiting. Dit zijn, ten eerste, het Vredespaleis en Kamp Westerbork. De aanvragen van die sites analyseerde ik in hoofdstuk 3. De andere drie sites zijn het Kloosterkwartier Sittard en Huis Doorn; de Linie Den Bosch hoort er deels bij. De relevantie van die site schuilt volgens de aanvragers (ten dele) in de religieuze tolerantie die het beleg inluidde. Centraal staat in de aanvraag echter de Nederlandse droogleggingstechniek; daarbij sluit ik mij aan bij de Raad. Het is om die reden dat ik die aanvraag bespreek in de volgende paragraaf, binnen het thema mobiliteit en maakbaarheid.

Ik bespreek de aanvragen in chronologische volgorde, en onderzoek direct na elke aanvraag de beoordeling van de Raad voor Cultuur. In het slot van deze paragraaf analyseer ik de beoordeling van de Raad van het Vredespaleis en Kamp Westerbork.

Kloosterkwartier Sittard

De provincie Limburg en de gemeente Sittard-Geleen hebben samen een werkgroep opgericht die de aanvraag van het Sittardse Kloosterkwartier hebben opgesteld. Het Kloosterkwartier ligt in het centrum van Sittard, en heeft in de geschiedenis vele functies gekend: er stonden kloosters, die opereerden in Europees verband, een gasthuis en Dominicanen- en Jezuïetenkerken. De aanvragers zijn van mening dat hun verhaal onder te brengen is bij het thema tolerantie en recht: ‘We hebben bij de aanvraag aansluiting gezocht

¹⁶¹ Raad voor Cultuur, *Plaatsen van herinnering* 8.

¹⁶² Ibidem, 8.

bij het advies van de Raad voor Cultuur en betrekken daarbij met name het thema ‘Tolerantie en Recht’. Aan deze begrippen is in Europa voor een belangrijk deel vanuit de christelijke geloofsopvatting invulling gegeven.’¹⁶³ De eerste vraag die ik stel: waarin schuilt, volgens de aanvragers, het Europese belang van het Kloosterkwartier?

Dat moeten we zoeken in christendom, betoogt de werkgroep. Het christendom is volgens de aanvragers een stevig fundament voor de Europese cultuur: ‘[Het Kloosterkwartier is] een betrekkelijk kleine oppervlakte [en een] een concentratie van vele monumentale gebouwen, die stuk voor stuk verhalen vertellen die ons naar allerlei delen van Europa en belangrijke episodes uit de Europese geschiedenis voeren. Met name voor jongere mensen een unieke plek om de Europese, door het christendom geïmpregneerde cultuur, grenzeloos te ervaren.’ Gesteld wordt dat Europese cultuur door het christendom *geïmpregneerd* is; de Europese samenleving heeft, zagezegd, een christelijke erfenis. Volgens de aanvragers is Europa gebouwd op christelijke fundamenten. De aanvraag impliceert dat het zeer wenselijk is als bezoekers zich van die christelijke identiteit bewust worden. En dan vooral *jonge* bezoekers. Het zijn de jongeren aan wie dat belang van het christelijke geloof voor de Europese samenleving duidelijk moet worden gemaakt. In Sittard kunnen zij getuige zijn van de materiële restanten van die christelijke fundamenten: ‘Dominant op de locatie is de grote concentratie van christelijk cultureel erfgoed, waarmee men zich vanuit vele plekken in Europa kan identificeren.’¹⁶⁴ Het christendom, zo redeneren de aanvragers, is niet aan landsgrenzen gebonden. Zo kunnen mensen van diverse nationaliteiten Sittard bezoeken en zich met dat pan-Europese erfgoed *identificeren*. Hierin schuilt dan ook de kern van de aanvraag, stellen de aanvragers: ‘Het christelijk geloof heeft een grote rol gespeeld bij het bepalen van de identiteit van de Europeaan, de Nederlander, de Limburger en de Sittardenaar en is daarmee een van de belangrijkste verbindende elementen.’ Doordat het Kloosterkwartier een thuis was voor zowel Nederlanders, Belgen, Fransen als Duitsers, en de kloosterorde in Europees verband opereerde, staat het symbool voor een transnationale geschiedenis, is dan de redenering van de aanvragers. Daarin kan een internationaal publiek zich herkennen. Dat dat publiek internationaal is ligt voor de hand, vanwege de geografische ligging van Sittard.

De werkgroep bespreekt ook nog het belang van het Kloosterkwartier voor *Nederland*. Betoogd wordt namelijk dat Sittard een belangrijke rol heeft gespeeld in de Nederlandse natievorming. In het kwartier huisde immers een openbare school waarin onderwijs werd gegeven in het Nederlands. De aanvragers betogen dat Sittard een wezenlijke rol heeft

¹⁶³ Provincie Limburg en gemeente Sittard-Geleen, *Aanvraagformulier Europees Erfgoedlabel* (Sittard 2012) 14.

¹⁶⁴ Provincie Limburg en gemeente Sittard-Geleen, *Aanvraagformulier*, 6.

gespeeld in de Nederlandse natievorming van de negentiende eeuw, toen het Nederlands inderdaad gestandaardiseerd werd. Naast de internationale uitwisseling die Sittard volgens de werkgroep zo kenmerkt – op andere scholen in het kwartier werd namelijk weer Duits en Frans gesproken, vanwege de internationale studenten – heeft het Kloosterkwartier ook zeker een Nederlandse, *nationale* dimensie.

Op dat laatste punt ging de Raad bij haar beoordeling niet in. Zoals zij op 20 december 2012 al aan Jet Bussemaker had medegedeeld analyseerde de Raad *in de eerste plaats* het belang van de site voor de Europese cultuur, de Europese geschiedenis of de Europese integratie. En daarin is Sittard niet onderscheidend geweest. Of, om met de woorden van de Raad te spreken: ‘Ondanks het gegeven dat kloosterordes in Europees verband opereerden, kan van het kloosterkwartier in Sittard niet worden gezegd dat het daarin een prominente rol heeft vervuld en op die manier bijgedragen heeft aan de loop van de Europese geschiedenis. De raad ziet in de aanvraag geen aanknopingspunten om de site in aanmerking te laten komen voor een nominatie.’¹⁶⁵ Wanneer de Raad die aanknopingspunten inderdaad niet ziet, stel ik twee dingen vast. Ten eerste: ze onderschrijft niet dat de moderne Europese cultuur op een christelijke grondslag gebaseerd is. Ze ziet immers überhaupt geen aanknopingspunten om Sittard in aanmerking te laten komen voor een nominatie. Nergens sluit zij zich openlijk aan bij de werkgroep. Dat Europa een zware christelijke erfenis draagt is voor de Raad geen vanzelfsprekendheid. Wat ik daarnaast concludeer uit de beoordeling van de Raad is dat zij ook *Nederland* niet direct associeert met het christendom – anders had ze ook hier wel aanknopingspunten gezien.

Huis Doorn

In 1920 vluchtte de Duitse keizer Wilhelm II uit Duitsland; hij werd verantwoordelijk gehouden voor de verloren oorlog. Hij streek neer in het Nederlandse Doorn. Hij omringde zich met al zijn persoonlijke bezittingen – treinwagons vol – die eeuwen vorstelijke Duitse geschiedenis weerspiegelen.¹⁶⁶ Deze bezittingen waren uitingen van een diepgewortelde imperiale traditie van voor de negentiende eeuw. De sitemanager Cornelis van der Bas heeft met een kleine redactie betoogd waarom Huis Doorn het Europese Erfgoedlabel zou moeten krijgen. De aanvragers zien twee redenen waarom Huis Doorn symbool staat voor de Europese geschiedenis.

Ten eerste omdat Huis Doorn symbool staat voor iets waar het moderne Europa afstand

¹⁶⁵ Raad voor Cultuur, *Advies Kandidaten*, 12.

¹⁶⁶ *Website Huis Doorn*, geraadpleegd op 23-04-2014: <http://huisdoorn.nl/nld/huis/>

van heeft genomen: de monarchale traditie, waarin de macht ligt bij het pompeuze hof in plaats van bij het volk. De aanvragers betogen dat Huis Doorn aan Europese waarden herinnert; het markeert de transitie naar een democratische constellatie waarin de mens vrij is – en leeft in een democratische staat. Huis Doorn representeert zo een Europese geschiedenis in bredere zin, waarin waarden als democratie en gelijke rechten nadrukkelijk worden omarmd. De aanvragers stellen dat Wilhelm II de moderne samenleving niet had begrepen. ‘Wilhelm is in dat opzicht exemplarisch voor veel van zijn Europese collega’s, die hun blindheid voor de veranderde tijdgeest met het verlies van macht hebben moeten bekopen. Huis Doorn staat dus niet op zichzelf maar is deel van een netwerk, waarachter een Europese geschiedenis schuil gaat.’¹⁶⁷ Hier vinden we dezelfde redenering als bij Westerbork; de sites illustreren beide een Europa waarvan afstand moet worden genomen – waarvan met name jongeren moeten bedenken: binnen de huidige Unie zijn wij beter af. Zij leven, volgens de aanvragers, in een werelddeel waarin de macht verdeeld is en waar de democratische rechtsstaat goed functioneert. Zo zou de Unie volgens de aanvragers gezien moeten worden, daarin schuilt de kern van het huidige Europa: een democratische samenleving met machtsevenwicht.

Voorts wordt betoogd dat met de terugtrekking van Wilhelm uit de publieke sfeer een voorzichtig begin werd gemaakt met de Europese integratie: ‘Aan het eind van de oorlog wordt de basis gelegd voor economische integratie en voor de vorming van een Europese Federatie. De oprichting van de Volkenbond – die voortkwam uit het Verdrag van Versailles – is een voorbeeld van een eerste stap richting de intensievere samenwerking, een samenwerking die na de tweede Europese oorlog uiteindelijk zal resulteren in de vorming van de Verenigde Naties en de Europese Unie’.¹⁶⁸ Niet alleen binnen de geschiedenis van Europa *in bredere zin* heeft Huis Doorn – volgens de aanvragers zelf althans – een prominente rol gespeeld, ook binnen de geschiedenis van de Europese *integratie* moet enige aandacht worden geschonken aan de symboliek van dit Huis, omdat het einde van de oorlog (en daarmee het einde van Wilhelm II) als een eerste stap zou moeten worden gezien in het lange proces van Europese eenwording. Die eenwording, zo stel ik vast, ontwaren de aanvragers al voor de Tweede Wereldoorlog. De internationale organisaties die toen tot stand kwamen waren voorlopers van de huidige Unie, zo redeneren zij. Dat tussen die organisaties én de huidige Unie nog een vernietigende oorlog plaatsvond, en nota bene voortvloeide uit het feit dat Hitler uit de net opgerichte Volkenbond stapte, daar wordt niet over uitgeweid. De aanvragers van Doorn zien zo de Tweede Wereldoorlog niet als enige legitimatie van Europese samenwerking – die bestond immers al, zij het mondjesmaat.

¹⁶⁷ Cornelis van der Bas, *Aanvraagformulier Europees Erfgoedlabel* (Doorn 2012), 8.

¹⁶⁸ Van der Bas, *Aanvraagformulier*, 11.

Tot slot stel ik vast dat de aanvragers ook een Nederlandse identiteit menen te zien in de geschiedenis van Huis Doorn. Zij leggen immers de nadruk op de gastvrijheid van Nederland – ‘Huis Doorn staat voor de tolerante positie van Nederland binnen Europa. [...] Gesteld kan worden dat Nederland als neutraal land een veilige haven bood aan beschadigde betrokkenen bij dit conflict, of het nu ging om Belgische vluchtelingen op de vlucht voor het oorlogsgeweld of om een gevallen Duitse keizer, die uitweek voor de juridische toorn van de geallieerde overwinnaars. Nederland verzette zich tegen de uitleveringseisen van de geallieerden en wees daarbij nadrukkelijk op de gastvrijheid die het door de eeuwen heen had geboden aan buitenlanders die om politieke en religieuze redenen waren vervolgd.’¹⁶⁹ Hier wordt de tolerantie aangestipt die Nederland ‘door de eeuwen heen’ heeft gekenmerkt. Nederland bood een veilige haven – en kon op die manier toch nog uniek zijn in Europa. Ook hier zien we weer de nadruk op die ‘typisch Nederlandse’ eigenschap terug – Nederland als hoeder van de rechtsstaat, als tolerant toevluchtsoord binnen een verder woelig continent. Tolerantie en neutraliteit worden zich nu door de aanvrager toegeëigend – zij stellen die twee begrippen voor als typisch Nederlands en sluiten zo naadloos aan bij de definitie die de Raad al aan dat thema gekoppeld had.¹⁷⁰

De Raad voor Cultuur vond het voorstel te mager om door te sturen naar de Europese Commissie. Het grootste bezwaar dat de raad formuleerde had betrekking op het (te) biografische gehalte van het huis: ‘Huis Doorn representeert op biografische wijze een bepaald facet van de nadagen van een monarchistisch tijdperk. In Europa zijn vanaf de 19^e eeuw grote vorstenhuizen onttroond. Huis Doorn bevat objecten die spreken van het sluitstuk van een klein stukje van die geschiedenis. Dat gegeven alleen, en vooral de beperking van een biografische invalshoek, is in de ogen van de raad te mager om een voordracht voor een Europees Erfgoedlabel op te baseren.’¹⁷¹

Dat impliceert ten eerste dat de raad ‘Europese geschiedenis’ of ‘Europese cultuur’ ziet als iets overkoepelends – als een breed narratief dat graag wordt gelezen door een substantieel deel van de Europese bevolking. Het verhaal van keizer Wilhelm is dan te fragmentarisch – het staat te weinig symbool voor een *Europese* geschiedenis, eerder de geschiedenis van Wilhelm zelf.

Het is interessant om te zien dat de raad de historische context die Huis Doorn formuleerde niet zo serieus lijkt te nemen. De raad ziet wel dat een verband wordt gelegd ‘tussen de gebeurtenissen in de Eerste Wereldoorlog en de eenwording’ – maar erg overtuigd lijkt zij door deze geschiedenisles niet te zijn geraakt. Ergo: Huis Doorn heeft wel

¹⁶⁹ Van der Bas, *Aanvraagformulier*, 8.

¹⁷⁰ Raad voor Cultuur, *Plaatsen van herinnering*, 8.

¹⁷¹ Raad voor Cultuur, *Advies Kandidaten*, 7.

geprobeerd het biografische narratief in een breder historisch kader in te perken, maar dat neemt, afgaande op het advies van de raad, het individualistische karakter van de casus niet weg.

Zeer summier slechts bespreekt de Raad het Nederlandse aandeel in de aanvraag, te weten ‘de gastvrijheid die het door de eeuwen heen had geboden aan buitenlanders die om politieke en religieuze redenen waren vervolgd’.¹⁷² En dat terwijl het hier toch gaat om ‘een sprekend voorbeeld van de Nederlandse eigenheid’ – om met de woorden van Halbe Zijlstra te spreken.¹⁷³ Hieruit spreekt een zekere tegenzin van de Raad om het Nederlandse karakter van de site als al te zeer leidend te beschouwen in de selectieprocedure. We hebben al kunnen vaststellen dat de Raad Europese kenmerken van een site laat prevaleren boven nationale. Een aanvraag zou zeer goed kunnen aansluiten bij een nationaal thematisch kader; wanneer de Raad het Europese belang niet duidelijk wordt acht zij de aanvraag niet geschikt.¹⁷⁴ Huis Doorn zou dan wel een sprekend voorbeeld van Nederlandse gastvrijheid kunnen zijn, dat gegeven heeft de aanvraag in Europese zin geenszins kansrijker gemaakt. De aanvraag is, zo stel ik vast, niet kansrijker als er een positieve *Nederlandse* identiteit uit spreekt, terwijl Halbe Zijlstra daar in zijn brief nog zo vurig op hoopte.

De Raad voor Cultuur over Het Vredespaleis

In hoofdstuk 3 heb ik uiteengezet dat de aanvragers uit Den Haag betoogden dat het Vredespaleis als een onderdeel moet worden gezien van de breed gedeelde Europese vredeswens van het begin van de twintigste eeuw. Vrede en recht werden door de aanrager én de Commissie als *Europees* geclaimd.

De Raad voor Cultuur beoordeelde het Vredespaleis op nationaal niveau, en stelde: ‘De stichting van het Vredespaleis symboliseert de vredesbeweging die op gang kwam binnen en buiten Europa. Daarmee staat het Vredespaleis volgens de aanvraag tevens aan de basis van het moderne Europa.’¹⁷⁵

Zoals de Raad al voor haar selectie had aangekondigd zou zij ook in gaan op de aansluiting bij de door haar vastgestelde nationale kaders, wel na ná toetsing van de Europese dimensie. Zij ziet in het Vredespaleis niet alleen een weerspiegeling van een Europees verhaal – ook van een *nationaal* verhaal: ‘Dat Nederland gekozen werd als locatie om het Hof voor Arbitrage te huisvesten, hield verband met de Nederlandse openheid en zijn destijds neutrale positie in Europa. Nederland heeft in zijn geschiedenis met Erasmus

¹⁷² Van der Bas, *Aanvraagformulier*, 11

¹⁷³ Zijlstra, *Beleidsreactie*, 2.

¹⁷⁴ Raad voor Cultuur, *Advies Kandidaten*, 3.

¹⁷⁵ *Ibidem*, 8.

en Grotius aan de wieg gestaan van internationaal recht.¹⁷⁶ De conclusie moet zijn dat de Raad in het geval van het Vredespaleis zeker oog gehad heeft voor het *nationale* verhaal, voor de Nederlandse inbreng in het Europese narratief. Tolerantie en neutraliteit worden dan geclaimd als Nederlandse begrippen, evenals een breed gedeelde eerbied voor de rechtsstaat. Hieruit volgt dat europeanisering van erfgoed, volgens de Raad althans, niet noodzakelijk ‘denationalisatie’ van erfgoed betekent; de implicatie van het oordeel van de Raad is dat erfgoed een nationaal én Europees narratief kan symboliseren – *tegelijktijd*. Dat is dan ook wat de Raad beoogt; zij kijkt primair naar de Europese dimensie van een aanvraag en grijpt, als dat mogelijk is, de kans aan om ook de nationale relevantie van de aanvraag te toetsen, om zo de plaats van Nederland in Europa te definiëren. Zo zou er, in theorie, een dubbele identiteit kunnen spreken uit erfgoed. Den Haag reflecteert die tweeledigheid.

De Raad voor Cultuur over Kamp Westerbork

De Raad zag in de aanvraag van Kamp Westerbork geen spiegel van ‘nationale eigenheid’. Zij gebruikt één argument om de preselectie van Westerbork te legitimeren: de geschiedenis van de Jodenvervolging en het belang daarvoor voor de Europese integratie. De Raad stelt: ‘Kamp Westerbork getuigt op een omgekeerde wijze van de Europese eenwording; in die zin dat de Holocaust een periode van de Europese geschiedenis vertegenwoordigt die de gezamenlijke Europese landen niet herhaald willen zien.’¹⁷⁷ Westerbork vertelt dat verhaal – omdat het verhaal *moet* worden verteld. Alleen zo kan een begrip worden opgedaan van het bestaansrecht van de Unie; op deze manier wordt jongeren het besef bijgebracht waar de geboortepapieren te vinden zijn. Namelijk: in een wijdverbreid ‘nie wiederstreven’.

4.2.2 Mobiliteit en maakbaarheid

Het tweede thema dat de Raad opstelde was mobiliteit en maakbaarheid. De Raad ziet Nederland als een doorvoerhaven – en dat gegeven heeft zich in de geschiedenis, en nu nog steeds, op diverse manieren geuit. Zo heeft Nederland een geavanceerde fietsinfrastructuur en staat ook bedrijvigheid van de Rotterdamse haven voor die identiteit symbool.¹⁷⁸ De (succesvolle) strijd tegen het water wordt door de Raad gezien als een van Nederlands meest karakteristieke eigenschappen, met de bijbehorende poldertechniek. In deze sectie

¹⁷⁶ Raad voor Cultuur, *Advies Kandidaten*, 8.

¹⁷⁷ *Ibidem*, 5.

¹⁷⁸ Raad voor Cultuur, *Plaatsen van herinnering*, 8.

analyseer ik twee aanvragen. Ten eerste die van de Romeinse Maasbrug in Cuijk, die als belangrijk handelsknooppunt diende in de Romeinse Tijd. Ten tweede analyseer ik de aanvraag uit Den Bosch, waar door middel van een opgezette verdedigingslinie het Spaanse leger werd verslagen.

De Romeinse Maasbrug

De Maasbrug in Cuijk heeft in de Laat Romeinse Tijd gefungeerd als een handelsknooppunt. De fundamenteën van de brug zijn intact gebleven – zij het onder water. De aanvraag is opgesteld door de twee erfgoed specialisten Thessa Fonds en Olav Reijers, in opdracht van Kees Peters (gemeente Cuijk). De aanvraag sluit aan bij het thema handel en mobiliteit, maar dan wel in Europese zin; nergens in de aanvraag wordt de Maasbrug als een typisch *Nederlands* fenomeen beschouwd. Ik herleid één argument dat de aanvragers gebruiken om de brug in te kaderen in een Europees narratief.

Uit de aanvraag volgt dat de Romeinse Maasbrug een voorloper was van de mobiliteit binnen de huidige Europese gemeenschap. Rondom Cuijk vond intensief verkeer van personen, goederen en diensten plaats, een belangrijke parallel met het huidige Europa. Het vormde onderdeel van een rijk waarin een grote diversiteit aan volkeren bestond – volkeren die ondanks de verschillen vreedzaam naast elkaar leefden. ‘De inheemse bevolking leverde voedsel in de vorm van graan en vee aan de Romeinen. Daarnaast werd kennis uitgewisseld, waardoor op allerlei gebieden ‘mengvormen’ ontstonden: inheemse goden kregen Romeinse trekjes, Bataafse boerderijen werden voorzien van een Romeinse zuilenrij, enzovoorts. Zo vond een versmelting van culturen plaats met behoud van identiteit.’

De aanvragers menen in de site treffende parallellen met het huidige tijdsgewricht te ontwaren:

‘Het Romeinse Rijk geeft een beeld van een gemeenschappelijk verleden, de Europese Unie wijst een weg voor een gemeenschappelijke toekomst. In beide tijdsgewrichten is er sprake van een grote mobiliteit door het uitbouwen van de infrastructuur om vrij verkeer van goederen en mensen mogelijk te maken en was uitwisseling van kennis essentieel. Door deze mobiliteit is er zowel in heden als verleden sprake van samenwerking en integratie van mensen uit verschillende regio’s of landen. Als deel van de infrastructuur hielp de brug van Cuijk deze mobiliteit en uitwisseling tot stand te brengen.’¹⁷⁹

De theorie van vrij verkeer van personen, goederen en diensten werd, zo volgt uit de aanvraag, al ten uitvoer gebracht voordat deze was geïnstitutionaliseerd in de Europese

¹⁷⁹ Thessa Fonds en Olav Reijers, *Aanvraagformulier Europees Erfgoedlabel* (Cuijk 2012) 7.

Unie. Dat zou volgens de aanvragers dan de Europese dimensie vormen; de centrale waarden van de huidige Unie vonden kennelijk al hun weerslag in het Late Romeinse Rijk: ‘op hun beurt droegen deze [goede infrastructuur, politieke bouwwerken] bij aan snelle en veilige routes, goede hygiëne, eerlijke handel en gemeenschapszin. Voor al deze gemeenschappelijke waarden die ten grondslag liggen aan de Europese integratie is toen een basis gelegd. Deze waarden werden in de Renaissance en de Verlichting weer als ijkpunten gebruikt’, betogen de aanvragers.¹⁸⁰ Zo claimen zij dat de huidige Unie zich kenmerkt door mobiliteit. De EU is, zogezegd, een gemeenschap waarin vrij verkeer van goederen, personen en diensten plaatsvindt. Daarin schuilt volgens de aanvraag de identiteit van de Europese gemeenschap. De slotsom: De Unie bouwt letterlijk voort op materiële restanten uit het verleden – uit de Romeinse Tijd. De aanvragers betogen zo dat de gedeelde geschiedenis van de Unie al moet worden gezocht in de Romeinse Tijd. Erfgoed dat symbool zou kunnen staan voor Europese integratie, Europese geschiedenis of Europese cultuur hoeft, zo is dan de redenering, niet noodzakelijk te stammen uit een tijd waarin die Europese integratie dan ook letterlijk tot stand werd gebracht – namelijk in de twintigste eeuw. Integendeel zelfs: wat de aanvragers uit Cuijk suggereren, is dat vroegere vormen van de Europese integratie uit de twintigste eeuw al vóór de Middeleeuwen kunnen worden ontwaard.

De Raad acht de Europese betekenis evenwel te klein, maar wijdt daarover niet verder uit.¹⁸¹ Dat is een gemis; zo kan niet worden vastgesteld waar de Raad de Europese geschiedenis dan zou laten beginnen. Staat de Romeinse geschiedenis te ver weg van onze tijd? Is de Romeinse geschiedenis onvoldoende representatief voor de huidige Unie – *bindt* die geschiedenis de Europese burgers onvoldoende? Op die vragen geeft de Raad geen antwoord.

Het grootste bezwaar is dat de brug zich onder water bevindt. ‘Het is een van de aangetoonde Romeinse bruggen in Nederland. Hoewel sites zich ook onder water mogen bevinden [dat had de Commissie uitdrukkelijk gemeld¹⁸²], vindt de Raad het toch een bezwaar dat van de brug bovengronds niets te zien is.’¹⁸³ Ergo: het verhaal achter een site is beslist belangrijk, maar moet niet verkozen worden boven de zichtbaarheid. Het Europese publiek kan het verhaal pas tot zich nemen wanneer het in staat wordt gesteld de site met eigen ogen te aanschouwen. Pas dan ook komt de educatieve component van het Label tot volle wasdom. Cuijk voorziet volgens de Raad niet in die behoefte.

¹⁸⁰ Fonds en Reijers, *Aanvraagformulier*, 8.

¹⁸¹ Raad voor Cultuur, *Advies Kandidaten*, 13.

¹⁸² Europees Parlement en Europese Raad, ‘Establishing a European Union action’, 3.

¹⁸³ Raad voor Cultuur, *Advies Kandidaten*, 13.

Linie 1629 Den Bosch

Huibert Crijns is erfgoeddeskundige en is verbonden aan de gemeente 's-Hertogenbosch. In de aanvraag beschrijft hij gedetailleerd hoe Frederik Hendrik eind april 1629 de Maas over trok, op weg naar Den Bosch. Hij voerde een leger aan van zo'n 24.000 man. Met behulp van enkele ingenieurs bedacht Frederik-Hendrik een ingenieus plan: hij legde de stad compleet droog. In krap een maand tijd construeerde hij een linie van zo'n 48 kilometer rond Den Bosch. De Spanjaarden zagen zich hierdoor genoodzaakt zich over te geven. Uit de aanvraag volgt één Europese implicatie van deze gebeurtenis, en drie nationale.

Het Europese belang van de Linie schuilt volgens Crijns in de opmaat naar de Europese vrede, die in 1648, na lang onderhandelen, zijn intrede deed. De Tachtigjarige Oorlog werd met het Verdrag van Münster beëindigd. In hetzelfde jaar werd ook de Vrede van Osnabrück gesloten, waarmee ook de Dertigjarige Oorlog tot een einde kwam. 'Het nieuwe van dit verdrag [de twee verdragen samen vormen de Vrede van Westfalen] is dat het voortkomt uit moderne diplomatische onderhandelingen. De soevereiniteit van verschillende staten wordt erkend en het principe van niet-inmenging van buitenlanders in interne zaken van de diverse staten doet zijn intrede in de Europese politiek. [...]. Zo vormt het beleg van Den Bosch de opmaat tot een periode van vrede in Europa.¹⁸⁴ De gedachte die volgt uit de aanvraag is dat de huidige Europese gemeenschap wordt gekenmerkt door (bestendige) vrede, en dat de zeventiende-eeuwse vrede als een voorloper daarvan kan worden gezien. De Europese integratie, zo redeneert Crijns dan, is een vredesproject. In de zeventiende eeuw zou diezelfde Europese gedachte hebben geleefd.

Het belang van de Linie voor de toenmalige Republiek is groter, zo stel ik vast. Uit de aanvraag volgen drie nationale implicaties die het beleg heeft had. De aanvraag sluit, in de eerste plaats, naadloos aan bij het thema mobiliteit en maakbaarheid, vanwege de strijd tegen het water en de daaruit voortvloeiende polderkunst. Het Beleg zette, volgens de aanvraag, Den Bosch 'definitief op de kaart': de ingenieurskunde van Frederik-Hendrik kwam onder de aandacht van vele Europese vorstenhuizen.¹⁸⁵ Deze hadden grote bewondering voor de Hollandse polderkunst. Uit de aanvraag volgt dat Nederland al eeuwen gekenmerkt wordt door een voortdurende strijd tegen het water – en dat daarin de identiteit van Nederland moet worden gezocht. De Linie zou dan getuige zijn van die verfijnde polderkunst.

Ten tweede luidde het een periode in van vreedzame co-existentie; de stad werd in naam

¹⁸⁴ Huibert Crijns, *Aanvraagformulier Europees Erfgoedlabel* (Den Bosch 2012) 4.

¹⁸⁵ Crijns, *Aanvraagformulier*, 2.

gereformeerd maar kende een vrij hoge mate van tolerantie. Zo werkten katholieken en gereformeerden met elkaar samen in de stadsgilden. Een ander voorbeeld zijn de Zwanenbroeders, ‘die tot op de dag van vandaag actief zijn en bekendstaan als een van de eerste oecumenische gemeenschappen van Europa.’¹⁸⁶ Ook hier wordt tolerantie, net als bij Huis Doorn, *geclaimd* als typisch Nederlandse eigenschap. Op dit punt sluit de aanvraag zich dan ook ondubbelzinnig aan bij de door de Raad geformuleerde uitleg over dit thema, het thema tolerantie en recht.¹⁸⁷

De derde nationale implicatie van het Beleg sluit niet direct aan bij een door de Raad geformuleerd thema, maar wordt door de gehele aanvraag wel consequent benadrukt. Het Beleg vormde namelijk de opmaat naar autonomie – naar een Republiek. Enthousiast stelt Crijns: ‘De Republiek Nederland telt eindelijk officieel mee in Europa! [...] In 1648 wordt de Vrede van Münster gesloten, waarmee Spanje de Republiek als soevereine staat erkent: de eerste Republiek ter wereld!’¹⁸⁸ De gewonnen soevereiniteit die volgde uit de vredesverdragen zette, zo volgt uit de aanvraag, de Republiek op de kaart. De Republiek was pionier: zij was de eerste ter wereld. Daarachter schuilt een ideaal van autonomie; het verhaal van de afscheiding moet volgens de aanvraag worden verteld omdat in 1648 een periode van zelfstandigheid zijn intrede deed. Bovendien wordt de republiek als staatsvorm hier als iets typisch Nederlands voorgesteld, althans voor die tijd. De Republiek kenmerkte zich namelijk door de *afwezigheid* van absoluut gezag en een diepgewortelde overlegcultuur in alle gewesten. Een republiek is Nederland niet langer, de overlegcultuur wordt doorgaans nog wel als iets Nederlands beschouwd. Het poldermodel is daarvan de belichaming – en werd uitgevonden door de in 1648 gevormde Republiek, die, volgens de aanvraag, mede door het Beleg van Den Bosch, tot stand kwam.

Hoewel de Raad voor Cultuur erkent dat Den Bosch een ambitieus programma heeft opgesteld dat een relevante historische gebeurtenis vertelt, is zij niet overtuigd van die Europese dimensie. ‘De linie 1629 is volgens de Raad echter onvoldoende onderscheidend in Europees perspectief; de Raad ziet onvoldoende aanknopingspunten in het educatieve programma om er het thema ‘Europese eenwording’ aan te verbinden.’¹⁸⁹

Ik concludeer hieruit dat de Raad Europese eenwording als iets twintigste-eeuws beschouwt. De eenwording werd, zo is dan de redenering, geïnstitutionaliseerd in de Brusselse bureaucratie van de Unie. Daarmee ook de vrede. In de vrede van de zeventiende eeuw ziet de Raad geen voorbeeld van Europese eenwording. Oorlogen én vredesverdragen van vroeger tijden zijn, impliceert de Raad, niet noodzakelijk tekenend voor de huidige Unie

¹⁸⁶ Crijns, *Aanvraagformulier*, 4.

¹⁸⁷ Raad voor Cultuur, *Plaatsen van herinnering* 8.

¹⁸⁸ *Ibidem*, 4.

¹⁸⁹ Raad voor Cultuur, *Advies Kandidaten*, 11.

want ze zijn niet duurzaam gebleken – de Tweede Wereldoorlog hebben zij niet kunnen voorkomen. Omdat de verschrikkingen van de Holocaust als fundament hebben gediend voor de Europese gemeenschap is het *die* geschiedenis waarvan de Europese burger op de hoogte zou moeten zijn. Wanneer de Europese burger een beter besef van een begrip als vrede zou moeten ontwikkelen is het zaak om de geschiedenis van *de twintigste eeuw* goed te kennen: daarin schuilt, volgens de Raad, immers het bestaansrecht van de Unie.

Ook hier stel ik vast dat de Raad inderdaad Europese motieven heeft laten prevaleren boven nationale. De aanvraag uit Den Bosch is tamelijk nationaal gekleurd. De Linie kende vooral nationale implicaties. De gebeurtenis zou, zo kan worden gesteld, de plaats van Nederland in Europa kunnen symboliseren. De argumenten die in de aanvraag worden gegeven sluiten aan bij de door de Raad geformuleerde nationale kaders. De Raad is echter *in de eerste plaats* niet overtuigd van de Europese dimensie. Wanneer dat het geval is, stel ik vast dat de nationale argumenten er niet meer toe doen. Wanneer erfgoedlocaties *uitsluitend* relevant zijn voor een Nederlands publiek verdienen zij het Europese Erfgoedlabel niet, zo redeneert de Raad.

4.2.3 *Cultuur en sport*

Cultuur en sport is het derde nationale kader dat door de Raad is vastgesteld. De Raad doelt hier vooral op de kunstproductie, waarmee Nederland in Europa gekend wordt. Gedoeld wordt dan vooral op de Gouden Eeuw. Het thema omvat de 17^e eeuwse Nederlandse schilderkunst, de bijdrage aan de wetenschap, diplomatie, kapitalisme en de bijdrage aan industriële ontwikkelingen'.¹⁹⁰ Geen enkele aanvraag verwijst direct naar de Gouden Eeuw. In de toekomst zal dat ongetwijfeld wel het geval zijn. De Raad deelde een aanvraag in bij het thema cultuur en sport. Het gaat hier om de Groningse orgelbouwer Arp Schnitger, die in de zeventiende en achttiende eeuw orgels bouwde voor diverse Europese landen.

Arp Schnitger, orgelbouwer in Groningen.

De aanvraag is opgesteld door het Bureau Stichting Oude Groninger Kerken met bijdragen van Hans Fidom, hoogleraar Orgelkunde aan de Vrije Universiteit. Zij maken niet expliciet op welk thema de Arp Schnitger aansluiting zou hebben. De Raad deelde de aanvraag in bij het thema cultuur en sport; 'de orgels zijn een exponent van de Noord-Europese

¹⁹⁰ Raad voor Cultuur, *Plaatsen van herinnering* 9.

orgelcultuur aan het eind van de 17^e en begin van de 18^e eeuw'.¹⁹¹ De erfgoedlocaties die het werk van Schnitger symboliseren, zijn verspreid. Het gaat om vijf instrumenten: 'de uitmuntend bewaard gebleven orgels in de dorpskerken in Nieuw Scheemda (1698), Uithuizen (1701), Eenum (1704) en Godlinze (1704), en het wereldberoemde orgel in de Der Aa-kerk te Groningen (1702).¹⁹²

De aanvragers betogen dat in *geheel* Europa orgels van Schnitger terug te vinden waren, daarin schuilt dan het Europese belang van de aanvraag: vooral in Engeland, Rusland, het toenmalige Duitsland, en, in mindere mate, Spanje en Portugal. 'Zonder overdrijving kan men stellen dat zijn werk qua belang vergelijkbaar is met dat van Rembrandt voor de schilderkunst, Shakespeare voor het toneel, en Bach voor de muziek.'¹⁹³ Door de grote invloed die hij heeft gehad op kerken in diverse Europese landen, concluderen de aanvragers dat hier sprake is van 'grensoverschrijdend cultureel erfgoed'.¹⁹⁴ Hieruit vloeiden dan weer internationale handelscontacten voort. Geïmpliceerd wordt dat die internationale handelscontacten cruciaal zijn geweest in de Europese geschiedenis – en Arp Schnitger zou hebben bijgedragen aan die internationale uitwisseling.

De aanvragers hebben geen duidelijke projecten in het leven geroepen die de zichtbaarheid van Schnitger's orgel zouden kunnen vergroten. Dat is het centrale bezwaar van de Raad: 'De bezoekers van de vijf orgels kunnen in de verschillende dorpskerken terecht [in dorpjes rondom Groningen staan ook orgels van hem.] Hiervoor is echter nog geen duidelijke organisatie in het leven geroepen. Evenmin is bekend hoeveel bezoekers verwacht worden. [Wat betreft educatie] Er is nog geen plan of organisatie in het leven geroepen om educatieve diensten te ontwikkelen.'¹⁹⁵ De aanvraag is dan ook incompleet. De Raad komt wel met een inhoudelijk argument – 'de geografische reikwijdte van de symbolische betekenis voor Europa is zeer beperkt'¹⁹⁶ – maar door de absentie van een helder plan van aanpak voert het ook op deze plek te ver om inhoudelijk dieper op deze aanvraag in te gaan. De afwijzing door de Raad geschiedt hier, net als bij de Maasbrug, vooral op *formele* gronden. Daar was de brug niet zichtbaar, hier is het Groningse werkplan onvoldoende.

¹⁹¹ Raad voor Cultuur, *Advies Kandidaten*, 9.

¹⁹² Hans Fidom en Stichting Oude Groninger Kerken, *Aanvraagformulier Europees Erfgoedlabel* (Groningen 2012) 2.

¹⁹³ Fidom en SOGK, *Aanvraagformulier*, 11.

¹⁹⁴ *Ibidem*, 11.

¹⁹⁵ Raad voor Cultuur, *Advies Kandidaten*, 9.

¹⁹⁶ *Ibidem*, 9.

4.2.4 Geld en koopmanschap

‘Nederland afficheert zich graag als handelsnatie. Behalve dat Nederland fungeert als doorvoerhaven, zijn Nederlanders overal in de wereld als handelaren vertegenwoordigd.¹⁹⁷ Met deze woorden legitimeerde de Raad voor Cultuur het laatste thema, geld en koopmanschap. Zij deelde een aanvraag bij dat thema in: Het Nationale Park de Hoge Veluwe. Die aanvraag is echter op meerdere thema’s toepasbaar. De twee Europese motieven die de aanvragers hebben vallen eerder onder het thema cultuur en sport, of symboliseren Europese waarden. Volgens de Raad staat het koopmanschap van Anton Krölller Müller centraal; dat is het *nationale* motief dat uit de aanvraag naar voren komt.

Nationale Park De Hoge Veluwe

Anton Krölller en zijn vrouw Helene Müller bewoonden vanaf 1909 het jachtterrein De Hoge Veluwe. Helene verzamelde kunst. Helene en Anton gingen regelmatig met naar het buitenland om kunst te kopen. Vaak werd er gekocht bij handelaren, maar ook op veilingen. Helenes wens was het onderbrengen van haar collectie in een te bouwen pand. De aanvragers achten vooral dit museum, waarvan de bouw startte in 1921, van grote Europese waarde, omdat Helene in korte tijd een ‘kunstcollectie bijeenbracht van Europese kunstenaars bestaande uit ruim 800 schilderijen, ongeveer 275 beelden (van heel groot tot heel klein) circa 5000 tekeningen en bladen grafiek en een kleine 500 stuks kunstnijverheid.’¹⁹⁸ Volgens de aanvragers schuilt de Europese dimensie van de locatie in het museum, waar een grote diversiteit aan *Europese* kunst hangt. Ferme nadruk wordt gelegd op de aanwezigheid van werken van Van Gogh. Het Park zou zo een symbool zijn voor de Europese kunstgeschiedenis. Zo staat het museum niet symbool voor opbouw van de Europese Unie, maar wel voor een bredere Europese cultuur. Kunst wordt, zo herleid ik uit de aanvraag, van groot belang geacht voor de Europese cultuur. Wanneer kennis wordt gemaakt met de Europese kunstgeschiedenis, kan een beter begrip worden gevormd van de gehele Europese cultuur. Dat is wat ik concludeer uit de aanvraag.

Ten tweede betogen de aanvragers dat het park diverse Europese waarden symboliseert. Gelijkheid tussen man en vrouw, bijvoorbeeld: ‘Het echtpaar was opvallend vanwege de gelijkheid tussen Anton en Helene. Een huwelijk en zakelijke samenwerking op basis van gelijkheid. Dat was behoorlijk modern voor begin 20e eeuw!’¹⁹⁹ Of solidariteit: de

¹⁹⁷ Raad voor Cultuur, *Naar een Europees Erfgoedlabel* 10.

¹⁹⁸ Aafke Kylstra, *Aanvraagformulier Europees Erfgoedlabel* (Hoenderloo 2012) 7.

¹⁹⁹ Kylstra, *Aanvraagformulier*, 12.

kunstenaars van wie het echtpaar kunst kocht, konden zo in hun onderhoud voorzien. Of, tot slot, ‘rechtvaardigheid/vrijheid/democratie/rechtsstaat/menselijke waardigheid’: ‘Anton Kröller speelde een belangrijke rol in de eerste Wereldoorlog om de neutraliteit van Nederland te behouden en in de beschikbaarheid van levensmiddelen voor gewone burgers gedurende de oorlog.’²⁰⁰ Ook hier is sprake van *toe-eigening* van diverse waarden; de aanvragers stellen dat Europese Unie gebouwd is op waarden als gelijkheid en rechtvaardigheid, en daarvan is het Park een fysiek symbool. Het Park zou dan herinneren aan de waarden die binnen de Europese gemeenschap worden gedeeld.

De reden dat de Raad de aanvraag van het Park onderbracht bij het thema geld en koopmanschap, is omdat het verhaal van het echtpaar herinnert aan de Nederlandse handelsgeest; Nederland afficheert zichzelf immers graag als handelsnatie. Door de gehele aanvraag wordt de handelsgeest van Anton Kröller benadrukt: ‘Hij bleek over een sterk zakeninstinct en een scherpe handelsgeest te beschikken.’²⁰¹ Dat zien de aanvragers op deze manier terug: ‘Anton Kröller was betrokken bij de oprichting van de “Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij” (NOT), die moest zorgen voor de noodzakelijke import van goederen overzee. [Hij] werd voorzitter van de Commissie voor Handelsverkeer met het Buitenland (CHB).’²⁰² Ook werd het echtpaar opdrachtgever van verschillende bouwprojecten.²⁰³ Uit de aanvraag concludeer ik dat Anton Kröller als de verpersoonlijking wordt voorgesteld van de handelsgeest die de Raad al eerder geformuleerd had.²⁰⁴ Op dit vlak sluit de aanvraag dan ook naadloos aan op dat thema; op Europees gebied niet.

De Raad oordeelt als volgt. ‘In het park worden natuur en cultuur gecombineerd. De invalshoeken ondernemerschap, met het mecenaat van de stichters en de aanwezigheid van werk van Van Gogh, maken van het park een unieke site. De Europese dimensie is echter zeer zwak vormgegeven in de aanvraag. De nadruk ligt op de biografische geschiedenis van de stichters. De verbinding met Europese waarden wordt daardoor op geen enkele wijze niet [sic] gelegd.’²⁰⁵ Dat is niet geheel juist; de aanvragers verbinden wel degelijk Europese waarden aan het Park. De link doet echter kunstmatig aan. Is ‘gelijkheid’ meteen een fundamenteel onderdeel van het Park wanneer het huwelijk van de twee oprichters door enige balans werd gekenmerkt? Moet het project van het echtpaar als een fier symbool van ‘solidariteit’ worden gezien, enkel omdat kunstenaars door hun opbrengsten hun boterham van beleg konden voorzien? Staat, ten slotte, het Park synoniem voor ‘democratie’ of

²⁰⁰ Kylstra, *Aanvraagformulier*, 12.

²⁰¹ Ibidem, 7.

²⁰² Ibidem, 8.

²⁰³ Ibidem, 8.

²⁰⁴ Raad voor Cultuur, *Naar een Europees Erfgoedlabel* 10.

²⁰⁵ Kylstra, *Aanvraagformulier*, 14.

‘rechtsstaat’, louter omdat Anton Krölller-Müller levensmiddelen beschikbaar stelde voor gewone burgers, ten tijde van de Eerste Wereldoorlog? De antwoorden hierop zijn – volgens de Raad dan – ontkennend. De aanvragers hebben geprobeerd een relatie te leggen met de waarden die de Europese Unie bij haar oprichting formuleerde. Het heeft de Raad niet overtuigd.

Naast deze zwakke en geforceerde verwijzing naar Europese waarden formuleert de Raad nog een ander punt van kritiek: de aanvraag is te biografisch. Bij Huis Doorn stuitte we op eenzelfde bezwaar; het geheel kan onvoldoende worden geprojecteerd op het Europese publiek. Het kan zich onvoldoende herkennen in het individuele narratief; het kan het niet *toepassen* op zichzelf. De Raad impliceert daarmee dat er van de educatieve functie van het Label weinig zou overblijven, zou het Label aan het Park zijn toegekend. Bezoekers kunnen veel leren van de geschiedenis van het echtpaar Krölller-Müller of over afzonderlijke Europese schilders – zij leren echter niets of nauwelijks iets van de geschiedenis van de Europese integratie, de Europese geschiedenis of de Europese cultuur als geheel – en dat is nu juist wél de bedoeling.²⁰⁶ Hieruit spreekt een voorkeur voor brede toegankelijkheid. Zo wordt het bezoekersbereik vergroot en wordt een breed, divers publiek onderwezen over het belang van en het idee achter Europese samenwerking.

4.3 Conclusie

In dit hoofdstuk onderzocht ik wat de selectie van de Raad voor Cultuur zegt over de Nederlandse bijdrage aan het Europese identiteitsverhaal. De conclusie moet zijn dat de constructie van de vier thematische kaders door de Raad voor Cultuur erop duidt dat de Nederlandse preselectie eveneens oog heeft gehad voor het *nationale* belang van een erfgoedlocatie. De Raad voor Cultuur heeft onderzocht in welke termen de identiteit van de Nederlandse geschiedenis doorgaans beschreven wordt. Daaruit volgde haar constructie van de vier thema's tolerantie en recht, mobiliteit en maakbaarheid, geld en koopmanschap en, tot slot, cultuur en sport. Zij stelde dat ze een aanvraag in de eerste plaats zou beoordelen op de *Europese* dimensie van een aanvraag. Was die onvoldoende, zou de nationale component niet meer relevant zijn.

Dat is de Raad nagekomen. De verhalen van het Haagse Vredespaleis en Kamp Westerbork, de twee aanvragen die werden doorgestuurd naar de Europese Commissie, achtte de Raad relevant omdat zij *in de eerste plaats* Europese verhalen zijn. Volgens de Raad hebben zij een bijdrage geleverd aan de opbouw van de Unie, omdat ze symbool staan

²⁰⁶ Raad voor Cultuur, *Advies Kandidaten*, 14.

voor een wijdverbreid vredesideaal, de oplossing van geschillen *via het recht* en een diepgewortelde ‘nie wederwens’; het idee dat de Unie gebouwd zou zijn op de verschrikkingen van de oorlog – en dat die oorlog nooit zal moeten worden herhaald. Daarin schuilde volgens de Raad het Europese belang van de aanvragen uit Den Haag en Westerbork.

Inderdaad keek zij *in de tweede plaats* naar het *nationale* belang van de aanvragen. Ook dat zien we terug bij de beoordeling van het Vredespaleis; de Raad stelde daar waarden als tolerantie en recht voor als symbolisch voor de Nederlandse bijdrage aan het Europese verhaal. Dit deed zij echter wel *nadat* zij de Europese dimensie van het Vredespaleis had benadrukt. Bij Westerbork heb ik vastgesteld dat de nationale dimensie geheel ontbrak, maar dat dat niet betekende dat de Raad Westerbork ongeschikt achtte – de Europese dimensie – nooit meer oorlog, nooit meer Holocaust en de weergave van een gelaagde geschiedenis – was immers wél sterk weergegeven. De priorisering van de Europese dimensie zien we ook terug bij de afvallers van het Label, bij bijvoorbeeld de Linie 1629 Den Bosch. Die aanvraag was juist overwegend *nationaal* gekleurd, had een zwakke Europese dimensie – en werd door de Raad niet doorgestuurd naar de Europese Commissie. Ook in de andere aanvragen die niet werden geselecteerd vormde die zwakke Europese dimensie het hoofdargument. Zo was het verhaal van Huis Doorn en de Hoge Veluwe te biografisch en niet breed toepasbaar en had het Kloosterkwartier Sittard volgens de Raad nauwelijks Europese implicaties. ‘Formele’ argumenten had de Raad ook: de Romeinse Maasbrug in Cuijk is niet zichtbaar en daardoor weinig geschikt voor het Label, terwijl het werkplan van het Groningse verhaal over Arp Schnitger geheel ontbrak.

Uit de Nederlandse preselectie concludeer ik dat de europeanisering van erfgoed in de Nederlandse case niet noodzakelijk ‘denationalisatie’ van dat erfgoed betekent. De Raad benadrukt dat erfgoed, wanneer het daadwerkelijk wordt geëuropeaniseerd, nog altijd een deels nationale identiteit kan behouden. Het Vredespaleis liet dat zien. Daar zag de Raad kansen de ‘nationale eigenheid’ van het paleis te blijven benadrukken, naast weergave van het Europese belang. Zij sloot zich daarbij aan bij de woorden van Halbe Zijlstra, die eerder al had gesteld dat de door Nederland te selecteren locaties tegelijkertijd een ‘sprekend voorbeeld kunnen zijn van de Nederlandse eigenheid’.²⁰⁷ Dat is wat de Raad gedaan heeft. Ze heeft erfgoed geëuropeaniseerd – een Europese kleur gegeven. Ze heeft het tegelijkertijd niet gedernationaliseerd. Het Vredespaleis symboliseert, volgens de Raad, de Nederlandse bijdrage aan het Europese verhaal: een tolerant en neutraal Nederland, dat past in de Europese rechtstraditie.

²⁰⁷ Zijlstra, *Beleidsreactie*, 1.

Hoofdstuk 5

Conclusie en aanbeveling

In het naoorlogse Europa vond een uniek bovenstatelijk project plaats. De wapens werden ingeruild voor verdragen, de slagvelden voor vergaderzaaltjes. Economische integratie nam een vlucht; er kwam een douane-unie, een interne markt, een paspoortunie, een munt. De uniciteit van het project schuilt niet alleen in het economische. Het is een uniek project omdat diverse Europese instanties vanaf de jaren tachtig eveneens een *herinneringspolitiek* voeren. Zij achtten deze politiek onontkoombaar omdat de Europese integratie in de jaren tachtig hevig was geïntensiveerd. Een dermate geïntegreerd vereist ook een Europees *volk*, was dan de gedachte. Die Europese, transnationale herinneringspolitiek was het onderwerp van mijn thesis.

Het European Heritage Label diende daarin als case. De Europese Commissie startte dat project in 2011. Het Label wordt uitgereikt aan erfgoed dat een belangrijke rol heeft gespeeld in de Europese geschiedenis, in de geschiedenis van de Unie of in de Europese cultuur in bredere zin. In mijn thesis onderzoek ik wat de toekenning van het Label aan diverse Europese erfgoedsites zegt over het narratief dat de Europese Commissie construeert.

De Commissie ziet de Unie in de eerste plaats als een gemeenschap die ontstaan is uit de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog. De Unie is opgebouwd om oorlog en Holocaust te voorkomen. Centraal in de integratie staat dan ook het recht. Het recht is volgens de Commissie een wezenlijk Europese manier om oorlogen het hoofd te bieden. De Unie koestert, in haar woorden, eerbied voor de rechtsstaat. Het is om die reden dat Kamp Westerbork en het Vredespaleis het Label hebben ontvangen. Zij articuleren dat anti-oorlogssentiment én passen in de rechtsstatelijke traditie.

Handel kenmerkt de Unie ten tweede. Dat is af te leiden uit de Great Guild Hall Tallinn, dat het Label eveneens verkreeg. De Great Guild was een middeleeuwse Hanzegemeenschap waarin Europese handel gedreven werd. De Commissie ziet hierin de twintigste-eeuwse integratie weerspiegeld. Zij benadrukt daarmee de Europese handelsgeest.

Ten derde ziet de Commissie een belangrijke voorloper van de Unie terug in het Romeinse Rijk. Dat zien we terug in het Oostenrijkse archeologische park Carnuntum. Op die plek vond in 308 een volgens de Commissie belangrijke Keizersconferentie plaats, waarin onder andere het voortbestaan van het christendom werd veiliggesteld. De Commissie benadrukt hiermee dat de Unie christelijke wortels heeft. Uit de vijf andere aanvragen bleek hoe de Commissie de Unie *niet* ziet: te nationaal gekleurde aanvragen

werden afgewezen, te *universeel* erfgoed, het kerstlied Stille Nacht, achtte zij eveneens onwenselijk, omdat dat Europa niet onderscheidt van de rest van de wereld; in de Verenigde Staten zingen ze het ook. Europa kent in de ogen van de Commissie grenzen – zij schrijft *continentale* geschiedenis.

De Commissie betoogt dat het EHL een natie-overstijgend initiatief is. Desondanks worden aanvragen van het Label *op nationaal niveau* voorgeselecteerd. In Nederland deed de Raad voor Cultuur dat. Zij stelde dat ze bij de selectie de aanvragen primair zou beoordelen op hun Europese dimensie – en pas dan op hun nationale. Dat heeft zij gedaan. Ze selecteerde het Haagse Vredespaleis en Kamp Westerbork vanwege hun Europese belang. Het Vredespaleis achtte de Raad tegelijkertijd wel typisch Nederlands, omdat het de neutrale en tolerante positie van Nederland in de wereld benadrukt. *Te nationale* aanvragen, zoals de Linie 1629 Den Bosch, die drie nationale implicaties had, wees de Raad af vanwege de te zwak vormgegeven Europese dimensie. Datzelfde gold voor Huis Doorn. Evenwel moet ik vaststellen dat de Raad in de preselectie nationale sentimenten niet zomaar terzijde schuift. Zij stelde zelfs nationale thema's op waarop de aanvragen betrekking zouden moeten hebben – en die de Nederlandse eigenheid zouden benadrukken.

Deze casus onderschrijft dat er inderdaad spanningen bestaan wanneer nationaal erfgoed geëuropeaaniseerd wordt – dat er competitie kan ontstaan wanneer wordt gediscussieerd over de betekenis van erfgoed. Ik beschreef in de historiografie dat erfgoed lange tijd als een nationaal fenomeen beschouwd werd, dat natiestaten kunnen inzetten om hun volk te definiëren. De Europese integratie maakte de zoektocht naar Europees erfgoed onvermijdelijk. Daarbij sluit ik mij aan. Zeker, op een continent met zoveel landen dichtbij elkaar is er erfgoed dat bindt. Er bestaat zoiets als Europees erfgoed. Dat betekent niet dat dat erfgoed gedenationaliseerd moet worden. Europees erfgoed kan evengoed nationaal belang hebben, zoals wij ons ook simultaan Amsterdammer, Nederlander en Europeaan kunnen voelen. Het selectieproces van de Raad voor Cultuur heeft bewezen dat een preselectie geenszins gevrijwaard hoeft te zijn van nationaal sentiment. Verder onderzoek naar preselecties in andere Europese landen is nodig. Gaan ze daar op eenzelfde manier te werk? Formuleren nationale coördinatoren daar ook nationale kaders waarop de aanvragers aansluiting kunnen hebben? Zo kan worden vastgesteld hoe transnationaal het EHL-project nu werkelijk is. Wanneer alle preselecties voornamelijk nationaal gekleurd zijn, is de uiteindelijke selectie van de Commissie niet meer dan de som van nationaal erfgoed. De selectie van de Raad voor Cultuur heeft echter laten zien hoe op een juiste en aantrekkelijke manier de Europese dimensie van een site verkozen kan worden boven de nationale – zonder gelijk afbreuk te doen aan dat laatste.

De Raad voor Cultuur stelde enkele standaardthema's op waarop de Nederlandse

aanvragen aansluiting konden hebben – zij duwde het proces al in een bepaalde richting voordat de selectie überhaupt plaatsvond. Maar liefst vijf van de acht aanvragen werden ondergebracht bij het thema ‘tolerantie en recht’. Zij creëert, in de woorden van Rigney, een ‘masternarratief’ met een sleutelboodschap, het traditionele Nederlandse succesverhaal, met de strijd tegen water, religieuze tolerantie en het poldermodel.

Iets soortgelijks deed de Europese Commissie. Het narratief dat zij uiteindelijk construeerde – een vredige Unie met de kernbegrippen rechtsstaat, tolerantie, mensenrechten en handel – vertoont opvallende parallellen met het Europese standaardverhaal dat Rigney in de historiografie beschreef. Zij zag de vorming daarvan terug in een andere case, de bouw van het Europese Huis van de Geschiedenis: *The overcoming, to a large extent, of nationalisms, dictatorship and war, coupled with, since the 1950s, a willingness to live together in Europe in peace and liberty, [in a] a supranational and civil union.*²⁰⁸ Had ik mijn thesis in het Engels geschreven zou dat letterlijk mijn conclusie zijn geweest. Het is het bewijs dat de Commissie een standaardverhaal – sterker: een *succesverhaal* – gebruikt om de Unie in termen te vatten. De afzetting van dictators, de opbouw van de verzorgings- en rechtsstaat die voor een vredige gemeenschap gezorgd heeft waar oorlog ondenkbaar is. Dat is eerder een *route* – een teleologische. Ik onderschrijf Rigney wanneer zij stelt dat het in het door Brussel geconstrueerde narratief ontbreekt aan dynamiek en originaliteit en dat de Commissie, ten tweede, een top-downbenadering hanteert, waarin de voorwaarden voor een geschikte aanvraag al zijn geschapen. In de aanvragen hebben we dat teruggezien: de aanvraag van het Kröller-Müller zocht zeer geforceerd aansluiting bij Europees geachte waarden. Terwijl de volgorde toch andersom zou moeten zijn: de aanvragers creëren zelf een verhaal en de Commissie construeert op basis daarvan een verhaal dat van toepassing zou zijn op Europa. De komende edities van de EHL-toekenning zullen duidelijk maken of dit het Europese succesverhaal door de Commissie in stand wordt gehouden. Het zou wijs zijn als de Commissie de verhalen die zij in de volgende edities construeert van meer dynamiek en originaliteit voorziet. Het Label is er voor jongeren – en dat is goed ook. Het is echter de vraag of en hoe lang zij zich nog in het Europese ‘oorlog en vredenarratief’ zullen vinden. Zal dat het verhaal zijn waarmee het vertrouwen in het Europese project wordt gewonnen?

Europa blijft een unieke casus om zaken als identiteit en collectief geheugen in een nieuw perspectief te zien. Het is zinnig na te denken over geschiedenis en erfgoed dat ons, Europeanen, bindt. Niet zinnig is het om dat soort zaken louter binnen de landsgrenzen te zoeken. Dat past niet in deze tijd.

²⁰⁸ Rigney, ‘Transforming memory’, 615.

Pieter Steinz stond hetzelfde voor ogen als de Europese Commissie. Hij zocht kunst die het continent bindt. De resultaten verschillen. De EHL-selectie bewijst dat er sprake is van een Europees masternarratief; in het boek van Steinz is nauwelijks coherentie te ontwaren – een compliment. Wat het boek zo kenmerkt is dynamiek en originaliteit. Het toont de diversiteit waarop Europa zich toch zo graag laat voorstaan – en waarvoor in Brussel meer waardering zou moeten bestaan dan nu het geval is.

Hoofdstuk 6

Bibliografie

6.1 Primaire bronnen:

Schuman, R., *Declaration du 9 mai* (Parijs 1950).

6.1.1 Geraadpleegde websites

‘Complete list of the Council of Europe's treaties’ geraadpleegd op 23-03-2014.

<http://www.conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeTraites.asp?CM=8&CL=ENG>

Victor Hugo, *Opening Address to the Peace Congress* (Parijs, 21 augustus 1849) in te zien op: <http://www.ellopos.net/politics/hugo-addresses-europe.asp>

‘Carnuntum: reborn city of emperors’, geraadpleegd op 12-06-2014.

<http://www.carnuntum.co.at/park-en>

‘Rutte: meer inzet op handel en groei’ (12 mei 2014).

<http://www.boerderij.nl/Home/Nieuws/2014/5/Rutte-meer-inzet-op-handel-en-groei-EU-1520517W/>

Raad voor Cultuur.

<http://www.cultuur.nl/over-ons/algemeen/item139>

‘Wat is het Europees Erfgoedlabel?’, geraadpleegd op 1-07-2014.

<http://sica.nl/content/nl-wat-het-europees-erfgoedlabel>

‘Huis Doorn’, geraadpleegd op 23-04-2014:

<http://huisdoorn.nl/nld/huis/>

6.1.2 Verdragen en beleid van Europese instanties

-Commissie van de Europese Gemeenschappen:

Commissie van de Europese Gemeenschappen, *Verdrag betreffende de Europese Unie* (Maastricht 1992).

Commissie van de Europese Gemeenschappen, 'The European Community and Culture', *European File* (Brussel 1988)

-Europese Commissie:

Europese Commissie, *European Heritage Label 2013 Panel Report* (Brussel 2013).

-Europese Economische Gemeenschap:

Europese Economische Gemeenschap, *The Treaty of Rome* (Rome, 25 maart 1957).

-Europees Parlement en de Europese Raad:

Europees Parlement en Europese Raad, 'Establishing a European Union action for the European Heritage Label', *Official Journal of the European Union* 303 (Brussel 2011).

-Raad van Europa:

Raad van Europa, 'Statute of the Council of Europe', *European Treaty Series* 1 (Londen, 5 mei 1949).

Raad van Europa, 'European Cultural Convention', *European Treaty Series* 18 (Parijs, 19 december 1954).

Raad van Europa, 'European Convention on the Protection of the Archeological Heritage', *European Treaty Series* 66 (Londen, 6 mei 1969).

Raad van Europa, 'Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe', *European Treaty Series* 121 (Granada, 3 oktober 1985).

Raad van Europa, 'European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (revised)', *European Treaty Series* 143 (Valletta, 16 januari 1992).

Raad van Europa, 'European Convention for the Protection of the Audiovisual Heritage', *European Treaty Series* 183 (Straatsburg, 8 november 2001).

Raad van Europa, 'Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society', *European Treaty Series 199* (Faro, 27 mei 2005).

Council of Europe, 'Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society', *European Treaty Series 199* (Faro, 27 mei 2005).

Raad van Europa, 'The Role of Culture and Cultural Heritage in Conflict Prevention, Transformation, Resolution and Post-Conflict Action: The Council of Europe Approach' (Brussel 2011).

6.1.3 Buitenlandse aanvragen European Heritage Label

Dybøll Hill

Dragsbo, P., *Application Form European Heritage Label* (Sønderborg 2012).

Carlsberg

Jonhson, L. e.a., *Application Form European Heritage Label* (Kopenhagen 2012).

Carnuntum

Wachter M., *Application Form European Heritage Label* (Petronell-Carnuntum 2012).

Great Guild Hall

Laurik-Teder, I. e.a., *Application Form European Heritage Label* (Tallinn 2012).

Løgumkloster/Pelplin

Moesgaard, K. en Yde Iversen, G., *Application Form European Heritage Label* (Løgumkloster 2012).

Schengen

Kneip, M., *Application Form European Heritage Label* (Schengen 2012).

Stille Nacht

Reinecker, E., *Application Form European Heritage Label* (Oberndorf 2012).

6.1.4 Verdragen en beleid Nederland

-Raad voor Cultuur:

Raad voor Cultuur, *Plaatsen van herinnering. Naar een Europees Erfgoedlabel* (Den Haag, mei 2012).

Raad voor Cultuur, *Advies Kandidaten Europees Erfgoedlabel* (Den Haag 20-12-2012).

Zijlstra, H., *Adviesaanvraag Europees Erfgoedlabel* (Den Haag, 6 februari 2012).

Zijlstra, H., *Beleidsreactie advies 'Plaatsen van herinnering. Naar een Europees erfgoedlabel'* (Den Haag, 25 juni 2012).

6.1.5 Nederlandse aanvragen EHL

Arp Schnitger, orgelbouwer Groningen

Stichting Oude Groninger Kerken en Fidom, H., *Aanvraagformulier Europees Erfgoedlabel* (Groningen 2012).

Huis Doorn

Bas, C. van der, *Aanvraagformulier Europees Erfgoedlabel* (Doorn 2012).

Kamp Westerbork

Mulder, D., *Aanvraagformulier Europees Erfgoedlabel* (Hooghalen 2012).

Kloosterkwartier Sittard

Provincie Limburg en gemeente Sittard-Geleen, *Aanvraagformulier Europees Erfgoedlabel* (Sittard 2012).

Linie 1629 Den Bosch

Crijns, H., *Aanvraagformulier Europees Erfgoedlabel* (Den Bosch 2012).

Nationale Park de Hoge Veluwe

Kylstra, A., *Aanvraagformulier Europees Erfgoedlabel* (Hoenderloo 2012).

Romeinse Maasbrug Cuijk

Fonds, T, en Reijers, O., *Aanvraagformulier Europees Erfgoedlabel* (2012).

Vredespaleis

Gemeente Den Haag en Carnegiestichting, *Aanvraagformulier Europees Erfgoedlabel* (Den Haag 2012).

6.2 Literatuur

Anderson, B., *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism, new edition* (Londen 2006).

Ashworth, G.J. en Graham, B., 'Heritage, Identity and Europe', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geografie* 4 (1997) 381-388.

Bottici, C., 'European identity and the politics of remembrance' in: Tilmans K., Vree, Frank van en Winter, J., *Performing the past. Memory, history, and identity in modern Europe* (Amsterdam 2010) 335-353.

Boxtel, C van, Bruijn, P.A.C De en Grever, M, 'Negotiating historical distance' *Paedagogica Historica* (2012) 873-887 .

Carey, S, 'Undivided Loyalties. Is national identity an obstacle to European integration?', *European Union Politics* 3 (2002) 387-413.

Cinpoes, R, 'From national identity to European identity', *Journal of Identity and Migration Studies* 2 (2008).

Dinan, D., *Europe recast. A history of European Union* (New York 2004).

Grever, M en Ribbens, K., *Nationale identiteit en meervoudig verleden* (Amsterdam 2007).

Kansteiner, W., 'Finding meaning in memory: A methodological critique of collective memory studies', *History and theory* 2 (2002) 179-197.

Lorenz, C., 'Unstuck in time. Or: the sudden presence of the past' in: Karin Tilmans, Frank van Vree and Jay Winter eds., *Performing the past. Memory, history, and identity in modern Europe* (Amsterdam 2010) 67-102.

Lowenthal, D., "Heritage and history: Rivals and partners in Europe", in Rob van der Laarse, ed. *Bezeten van vroeger: Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam: Het Spinhuis, 2005), 29-39.

McLean, F., 'Introduction: Heritage and identity', *International Journal of Heritage*

Studies 12 (2006) 3-7.

McLean, F. en Newman, A., 'The impact of museum upon identity', *International Journal of Heritage Studies* 12 (2006) 49-68.

Middelaar, L van, *Passage naar Europa. Geschiedenis van een begin* (Amsterdam 2006).

Munasinghe, H., 'The politics of the past: constructing a national identity through heritage conservation', *International Journal of Heritage Studies* 12 (2005) 251-260.

Rigney, A., 'Transforming memory and the European project', *New Literary History* 4 (2012) 607-628.

Segers, M., *Reis naar het continent. Nederland en de Europese integratie, 1950 tot heden* (Amsterdam 2013).

Shore, C., *Building Europe. The cultural politics of European integration* (Londen 2000).

Steinz, P., *Made in Europe. De kunst die ons continent bindt* (Amsterdam 2014).

Wertsch, J., 'Narrative tools of history and identity', *Culture & Psychology* 1 (1997) 5-20.

Wilson, R., 'History, memory and heritage', *International Journal of Heritage Studies* 15 (2009) 374-378.

Zerubavel, E., *Time maps. Collective memory and the social shape of the past* (Chicago 2003).

Appendix

AANVRAAGFORMULIER
EUROPEES ERFGOEDLABEL

Het Europees erfgoedlabel (EHL) is een nieuw initiatief van de Europese Unie dat voortbouwt op een intergouvernamenteel initiatief dat in 2006 werd gelanceerd. Het doel van de actie is de aandacht te vestigen op erfgoedsites die de Europese integratie, idealen en geschiedenis huldigen en symboliseren. Zij is ingesteld bij Besluit nr. 1194/2011/EU van het Europees Parlement en de Raad.

De algemene doelstellingen van het Europees erfgoedlabel bestaan erin het gevoel van de Europese burgers dat zij deel uitmaken van de Europese Unie te versterken, met name bij jongeren, op basis van gemeenschappelijke waarden en elementen uit de Europese geschiedenis en het Europees cultureel erfgoed, alsook de waardering van nationale en regionale diversiteit te stimuleren en de interculturele dialoog te versterken.

Daartoe zal het label trachten de symbolische waarde te benadrukken en het profiel te verhogen van sites die een belangrijke rol gespeeld hebben in de geschiedenis en cultuur van Europa en/of de opbouw van de Europese Unie.

De selectie- en monitoringprocedures van het EHL zijn vastgelegd in een wetstekst: Besluit nr. 1194/2011/EU van het Europees Parlement en de Raad van 16 november 2011 tot instelling van een actie van de Europese Unie voor het Europees erfgoedlabel²⁰⁹. Zij worden nader toegelicht in de richtsnoeren voor kandidaatsites²¹⁰. Het wordt daarom aanbevolen dat aanvragers de richtsnoeren voor kandidaatsites en Besluit nr. 1194/2011/EU aandachtig lezen voordat zij beginnen met de voorbereiding van hun aanvragen.

Er zij op gewezen dat het Europees erfgoedlabel verschilt van andere initiatieven op het gebied van het cultureel erfgoed zoals de werelderfgoedlijst van de Unesco, de conventies van de Unesco over immaterieel cultureel erfgoed of de culturele routes van de Raad van Europa.

- Er zullen alleen sites worden aangewezen die een sleutelrol in de geschiedenis van Europa en/of de integratie van de EU hebben gespeeld.

²⁰⁹ (Publicatieblad van de Europese Unie (PB) L 303 van 22 november 2011. Het besluit is te vinden op het volgende adres: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:303:0001:0009:NL:PDF> .

²¹⁰ (link met doc op de website).

- Het gaat niet om de schoonheid of de architecturale kwaliteit van een site, maar om de symbolische waarde daarvan.
- Het gaat niet om de instandhouding van sites maar om de activiteiten die zij bieden en hun educatieve dimensie, vooral voor jongeren.
- De actie zal de sites waaraan het label is toegekend effectiever maken door het bevorderen van de vorming van netwerken, wat het intercollegiale leren zal vergemakkelijken en voor de nodige stimulansen zal zorgen.

De aanvragers moeten gebruik maken van het door de Europese Commissie opgestelde gemeenschappelijke aanvraagformulier. Zij moeten dit formulier invullen en het zenden naar de nationale autoriteit die verantwoordelijk is voor de voorselectie op nationaal niveau. Alle lidstaten die in een bepaald selectiejaar aan de actie deelnemen, moeten de aanvraagformulieren betreffende de gepreselecteerde sites naar de Europese Commissie doorsturen voor de selectie op EU-niveau. De voorselectie op nationaal niveau en de definitieve selectie op Europees niveau zullen zijn gebaseerd op de voor het label vastgestelde criteria en de voor de kandidaatsites ingevulde aanvraagformulieren. De monitoring van de sites waaraan het label is toegekend, zal ook worden gebaseerd op het project en het werkplan, als beschreven in de aanvraagformulieren.

Het panel beveelt aan dat de voor de kandidaatsites ingevulde aanvraagformulieren niet langer zijn dan 30 bladzijden (Times New Roman 12), inclusief foto's en kaarten.

De Commissie verwacht dat zij de aanvraagformulieren ontvangt in de taal (talen) van de voorselectie op nationaal niveau, mits zij behoort (behoren) tot de 23 officiële talen van de EU. Bovendien is het met het oog op een doeltreffender selectieproces en rekening houdend met het feit dat de discussies tussen de panelleden zeer waarschijnlijk in het Engels zullen plaatsvinden, van essentieel belang dat de Commissie ook een Engelse versie van de aanvraagformulieren ontvangt.

Deel A hieronder bevat het in te vullen aanvraagformulier voor kandidaatsites (in de zin van artikel 2, lid 1, van Besluit nr. 1194/2011/EU) en voor sites die deelnemen aan een transnationale site of een nationale thematische site (in de zin van artikel 2, lid 2, respectievelijk artikel 2, lid 3, van Besluit nr. 1194/2011/EU).

Bovendien moeten aanvragers voor transnationale sites de tabel in deel B hieronder invullen.

Bovendien moeten aanvragers voor nationale thematische sites de tabel in deel C hieronder invullen.

A. In te vullen aanvraagformulier voor kandidaatsites (in de zin van artikel 2, lid 1, van Besluit nr. 1194/2011/EU) en voor sites die deelnemen aan een transnationale site of een nationale thematische site (in de zin van artikel 2, lid 2, respectievelijk artikel 2, lid 3, van Besluit nr. 1194/2011/EU).

I/ Identificatie van de site	
Lidstaat	
Naam van de site	
Postadres van de site	
Officieel webadres	
Soort site (zie artikel 2, lid 1, van Besluit nr. 1194/2011/EU)	Vink een of meer van de volgende vakjes aan: Monument ☐ Immaterieel erfgoed (open het vakje: noem de plaats waarmee het immateriële erfgoed in verband wordt gebracht) ☐
Naam en contactinformatie van de sitemanager	
Naam en bijzonderheden van de contactpersoon voor deze aanvraag	
Beschrijving van de site	
Relevantie van de aanvraag: samenvatting (maximaal 250 woorden):	
Licht toe waarom de site het Europese erfgoedlabel verdient te ontvangen en waarom de site wordt beschouwd als een plaats met een sterke symbolische Europese waarde. Waarom is de site in vergelijking met andere sites zo bijzonder? Wat zijn de doelstellingen en het verwachte effect van de toekenning van het label aan deze site?	
Heeft de site reeds het Europees erfgoedlabel in het kader van het intergouvernementele initiatief ontvangen?	

Eigenaar van de site	
Natuurlijke of rechtspersoon die juridisch verantwoordelijk is voor de site	
Publieke of particuliere autoriteiten die verantwoordelijk zijn voor het beheer van de site	
<p>Is aan de site een specifieke internationale status toegekend?</p> <p>- Staat de site op de werelderfgoedlijst van de Unesco? Staat zij op de indicatieve lijst van de Unesco?</p> <p>- Staat de site op de representatieve lijst van het immaterieel cultureel erfgoed van de mensheid van de Unesco?</p> <p>- Maakt de site deel uit van een culturele route van de Raad van Europa?</p> <p>- Andere</p>	
Is aan de site de Prijs voor Cultureel Erfgoed van de Europese Unie/ Europa Nostra-prijs toegekend?	
Dient u een aanvraag in als deel van een transnationale site?	
Dient u een aanvraag in voor een nationale thematische site?	

II/ Criteria waaraan de kandidaatsite moet voldoen

1. Kandidaat-sites voor het label moeten een symbolische Europese waarde hebben en een belangrijke rol hebben gespeeld in de geschiedenis en de cultuur van Europa en/of de opbouw van de Europese Unie. Toon **een of meer** van de volgende criteria aan:

1.1 De grensoverschrijdende of pan-Europese aard van de kandidaatsite: beschrijf de invloed van de site nu en in het verleden en hoe de aantrekkingskracht ervan de nationale grenzen van de lidstaat overschrijdt (maximaal 300 woorden).

1.2

De plaats en de rol van de kandidaatsite in de Europese geschiedenis en de Europese integratie, en de banden ervan met belangrijke Europese gebeurtenissen, persoonlijkheden of ontwikkelingen (maximaal 300 woorden). Europese ontwikkelingen kunnen culturele, artistieke, politieke, sociale, wetenschappelijke, technologische of industriële ontwikkelingen omvatten.

De met de site verbonden Europese gebeurtenissen en persoonlijkheden kunnen verder in het verleden liggen dan de oprichting van de Europese Gemeenschappen of de datum van toetreding van de verschillende lidstaten. De aanvrager moet deze banden toelichten (zie ook 1.2) en aangeven hoe deze gebeurtenissen of persoonlijkheden het proces van de Europese integratie hebben geïnspireerd, hebben bijgedragen tot de beëindiging van de verdeeldheid op het Europese continent, het gevoel van samenhang hebben versterkt en het pad hebben geëffend voor wat thans de Europese Unie is.

1. 3 De plaats en rol van de kandidaatsite bij de ontwikkeling en bevordering van de gemeenschappelijke waarden die ten grondslag liggen aan de Europese integratie.

Geef aan in welke mate uw site een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de ontwikkeling en/of de bevordering van een of meer van deze waarden (maximaal 300 woorden).

Artikel 2 van het Verdrag betreffende de Europese Unie luidt als volgt: "De waarden waarop de Unie berust, zijn eerbied voor de menselijke waardigheid, vrijheid, democratie, de rechtsstaat en eerbiediging van de mensenrechten, waaronder de rechten van personen die tot minderheden behoren. Deze waarden hebben de lidstaten gemeen in een samenleving die gekenmerkt wordt door pluralisme, non-discriminatie, verdraagzaamheid, rechtvaardigheid, solidariteit en gelijkheid van vrouwen en mannen." De gemeenschappelijke waarden die ten grondslag liggen aan de Europese integratie worden ook uitvoeriger beschreven in het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie.

2. De aanvragers van het label moeten een **project** indienen dat **alle** hieronder vermelde elementen (van 2.1 tot en met 2.5) omvat. Geef een samenvatting van het project in maximaal 300 woorden, voordat u de individuele aspecten daarvan uitvoerig beschrijft. Eigenlijk voeren we de hieronder voor het grootste gedeelte al uit. Zie 2.1 t/m 2.5

Er zij op gewezen dat uiterlijk aan het einde van het aanwijzingsjaar met de uitvoering van het project moet worden begonnen (d.w.z. een jaar na de definitieve selectie van de site). Dit is ook een van de elementen die zullen worden geverifieerd tijdens de monitoring van de sites waaraan het label is toegekend, en op grond waarvan een site het label kan behouden.

2.1. Bewustmaking van de Europese betekenis van de site, met name door passende informatieactiviteiten, bewegwijzering en opleiding van personeel. (Maximaal 250 woorden). Hoe wordt de Europese betekenis van de site thans belicht? Zijn er specifieke onsite- of online-informatieactiviteiten? Beschrijf de bewegwijzering. Is het personeel opgeleid om de Europese betekenis van de site toe te lichten?

Heeft u verdere activiteiten gepland voor de bewustmaking van de Europese betekenis van de site, indien het label wordt toegekend? Wanneer wordt een begin gemaakt met deze activiteiten? Zullen zij uitgevoerd zijn een jaar na de definitieve selectie van de site? Beschrijf de geplande activiteiten. Hoe groot zal het jaarlijkse budget voor deze activiteiten zijn? Hoe zullen deze bijkomende activiteiten worden gefinancierd? (Geef de bronnen aan).

2.2. Organisatie van educatieve activiteiten, met name voor jongeren, ter bevordering van een beter begrip van de gemeenschappelijke geschiedenis van Europa en van zijn gedeeld maar divers erfgoed, en ter versterking van het gevoel tot een gemeenschappelijke ruimte te behoren. (Maximaal 250 woorden)

Vermeld en beschrijf alle educatieve activiteiten die momenteel op de site worden georganiseerd. Geef aan welke van deze activiteiten geschikt zijn voor of specifiek zijn gericht op jongeren. Hebt u partnerschappen met scholen of universiteiten? Hoe bevorderen uw educatieve activiteiten een beter begrip van de gemeenschappelijke geschiedenis van Europa en van zijn gedeeld erfgoed? Hoe dragen zij bij tot een waardering van de nationale en regionale diversiteit van Europa? Hoe dragen zij bij tot de interculturele dialoog?

Hoe versterken zij het gevoel tot een gemeenschappelijke ruimte te behoren? Hoe vergroten zij het

bewustzijn van de gemeenschappelijke waarden van Europa?

Welke bijkomende activiteiten zullen worden uitgevoerd, als het label aan uw site wordt toegekend? Wanneer zal een begin worden gemaakt met deze activiteiten? Zullen zij voor het einde van het toewijzingsjaar zijn uitgevoerd? Hoe groot zal het jaarlijkse budget voor deze activiteiten zijn? Hoe zullen deze bijkomende activiteiten worden gefinancierd (geef de bronnen aan)?

2.3. Bevordering van meertaligheid en vergemakkelijking van de toegang tot de site door gebruikmaking van meerdere talen van de Unie. (Maximaal 250 woorden).

Welke talen van de Europese Unie worden thans gebruikt om de site te promoten? Welke andere talen worden gebruikt? Geef voor elk van deze talen aan of zij worden gebruikt voor informatieactiviteiten, educatieve activiteiten, culturele activiteiten, bewegwijzering, rondleidingen, audiogidsen, website, ontvangstfaciliteiten ...? Heeft uw personeel een opleiding in deze talen gekregen? Voert uw site specifieke activiteiten uit ter bevordering van de meertaligheid?

Als uw site het label krijgt, welke bijkomende talen zullen dan worden gebruikt en welke verdere activiteiten in verband met meertaligheid zullen dan worden uitgevoerd? Wanneer zal een begin worden gemaakt met deze activiteiten? Zullen zij voor het einde van het toewijzingsjaar zijn uitgevoerd? Hoe groot zal het jaarlijkse budget voor deze activiteiten zijn? Hoe zullen deze bijkomende activiteiten worden gefinancierd (geef de bronnen aan)?

2.4. Deelname aan de activiteiten van netwerken van sites die het label hebben ontvangen om ervaringen uit te wisselen en gemeenschappelijke projecten op te zetten. (Maximaal 250 woorden).

Neemt uw site reeds deel aan Europese netwerken of samenwerkingsprojecten? Sinds wanneer? Beschrijf deze activiteiten en geef de voornaamste voordelen aan.

Een van de doelstellingen van het Europees erfgoedlabel is de bevordering van netwerken tussen sites die het label hebben ontvangen, met name via een jaarlijkse conferentie. Wat zijn uw verwachtingen van deze netwerkmogelijkheden in termen van uitwisseling van ervaringen, intercollegiaal leren of gemeenschappelijke projecten?

Als uw site het label ontvangt, welke verdere netwerk- of samenwerkingsactiviteiten zult u dan organiseren? Geef de mijlpalen voor de uitvoering van deze activiteiten aan. Hoe groot zal het jaarlijkse budget voor deze activiteiten zijn? Hoe zullen deze bijkomende activiteiten worden gefinancierd (geef de bronnen aan)?

2.5. Vergroting van de profilering en de aantrekkelijkheid van de site op Europees niveau, onder meer door de benutting van de mogelijkheden van nieuwe technologieën en digitale en interactieve middelen en het streven naar synergieën met andere Europese initiatieven. (Maximaal 250 woorden).

Licht toe hoe de site momenteel zijn profilering en aantrekkelijkheid op Europees niveau vergroot. Heeft u daartoe synergieën met andere Europese initiatieven ontwikkeld?

Als uw site het label ontvangt, welke verdere activiteiten zult u dan organiseren? Wanneer zal een begin worden gemaakt met deze activiteiten? Hoe groot zal het jaarlijkse budget voor deze activiteiten zijn? Hoe zullen deze bijkomende activiteiten worden gefinancierd (geef de bronnen aan)?

2.6 De organisatie van artistieke en culturele activiteiten die de mobiliteit van Europese beoefenaars van culturele beroepen, kunstenaars en collecties bevorderen, de interculturele dialoog stimuleren en verbanden leggen tussen erfgoed en hedendaagse creaties en creativiteit, moet worden verwelkomd, wanneer het specifieke karakter van de site dit toestaat.

In tegenstelling tot de andere activiteiten onder dit punt zijn artistieke en culturele activiteiten niet verplicht. Zij worden echter, wanneer mogelijk, aangemoedigd. (Maximaal 250 woorden).

Maakt de specifieke aard van uw site de organisatie van artistieke en culturele activiteiten mogelijk?

Wat voor artistieke en culturele activiteiten organiseert u momenteel (bijvoorbeeld evenementen, festivals, huiskunstenaars ...)?

Hoe bevorderen zij de mobiliteit van Europese beoefenaars van culturele beroepen, kunstenaars en collecties? Hoe stimuleren zij de interculturele dialoog? Hoe leggen zij verbanden tussen erfgoed en hedendaagse creaties en creativiteit?

Hebt u partnerschapsprojecten met de creatieve industrie? Hebt u partnerschappen met plaatselijke bedrijven?

Als u het label ontvangt, welke van de in dit punt beschreven bijkomende artistieke en culturele activiteiten zullen dan worden uitgevoerd? Wanneer zal een begin worden gemaakt met deze

activiteiten? Hoe groot zal het jaarlijkse budget voor deze activiteiten zijn? Hoe zullen deze bijkomende activiteiten worden gefinancierd (geef de bronnen aan)

2.7 In welke mate bevordert de site synergieën met hedendaagse creaties en creativiteit of is zij van plan dit te doen? (Maximaal 250 woorden).

3. Aanvragers van het label moeten een **werkplan** indienen dat **alle** volgende elementen omvat:

Zoals voor het in punt 2 vermelde project zij erop gewezen dat uiterlijk aan het einde van het aanwijzingsjaar met de uitvoering van dit project moet worden begonnen (d.w.z. een jaar na de definitieve selectie van de site). Dit is ook een van de elementen die zullen worden geverifieerd tijdens de monitoring van de sites waaraan het label is toegekend, en op grond waarvan een site het label kan behouden.

3.1. Zorg dragen voor een degelijk beheer van de site, met inbegrip van het definiëren van doelstellingen en indicatoren.

Licht de huidige managementstrategie en -regeling toe. Hebt u plannen om deze verder te ontwikkelen? (Maximaal 250 woorden).

3.2. Zorg dragen voor het behoud van de site en de overdracht daarvan aan toekomstige generaties, in overeenstemming met de relevante beschermingsregelingen. (Maximaal 250 woorden).

Wordt de site beschermd? Zo niet, wordt bescherming overwogen? Geef de juridische, regelgevende, contractuele, planning- of institutionele status van de site aan (bijvoorbeeld historisch monument of beschermd gebied uit hoofde van de nationale of regionale wetgeving). Beschrijf hoe de site zal behouden blijven en aan toekomstige generaties zal worden overgedragen.

3.3. Zorg dragen voor de kwaliteit van de ontvangstfaciliteiten, zoals de historische presentatie, informatie voor bezoekers en bewegwijzering (maximaal 250 woorden).

Beschrijf alle ontvangstfaciliteiten van de site, waaronder historische presentatie, informatie voor bezoekers, bewegwijzering, rondleidingen, audiogidsen, publicaties, interactieve instrumenten, enz. die reeds zijn aangebracht en, indien relevant, plannen voor toekomstige ontwikkelingen.

3.4. Zorg dragen voor de toegankelijkheid voor een zo breed mogelijk publiek, onder meer door aanpassing van de site of opleiding van het personeel

(maximaal 250 woorden).

Verstrek beschikbare statistieken of schattingen van bezoekersaantallen per jaar. Kunnen deze aantallen met het label verder toenemen?

Licht het beleid inzake de toegankelijkheid van de site voor het grote publiek toe. Hoeveel dagen per jaar is de site open voor het publiek? Hoe kan de site toegankelijk worden gemaakt voor openbaar of particulier vervoer?

Is de site gemakkelijk toegankelijk voor mensen met beperkte mobiliteit? Is de site aangepast? Is het personeel opgeleid om hulp te bieden?

Is dicht bij de site overnachtingsmogelijkheid? Zijn er restaurant- of verfrissingsfaciliteiten? Parkeerplaatsen? Toiletten? Zijn volop aanwezig in de nabije omgeving.

Geef aan welke verdere ontwikkelingen gepland zijn om het label te verkrijgen.

3.5. Bijzondere aandacht besteden aan jongeren, met name door hen bevoorrechte toegang tot de site te bieden (maximaal 250 woorden);

Besteedt uw site bijzondere aandacht aan jongeren? Hebben zij bevoorrechte toegang tot de site? Zo ja, hoe is dit georganiseerd?

Geef aan welke verdere ontwikkelingen gepland zijn om het label te verkrijgen.

3.6. Promoten van de site als duurzame toeristische bestemming (maximaal 250 woorden)

Hoe wordt uw site gepromoot als een duurzame toeristische bestemming? Beschrijf het marketingplan van de site. Gebruikt u nieuwe technologieën en digitale en interactieve middelen? Neemt u deel aan toerismebeurzen? Maakt u deel uit van een nationale, regionale of lokale strategie voor de ontwikkeling van het toerisme?

Geef aan welke verdere ontwikkelingen gepland zijn om het label te verkrijgen.

Meer samenwerken met partners in de stad (met musea/internationale instellingen) om een

gezamenlijk programma (denk aan rondleidingen door de stad, apps etc) te ontwikkelen)	
3.7. Ontwikkelen van een coherente en omvattende communicatiestrategie om de Europese betekenis van de site te onderstrepen (maximaal 250 woorden).	
Beschrijf de communicatiestrategie van de site. Hoe belicht deze strategie de Europese betekenis van de site?	
Geef aan welke verdere ontwikkelingen gepland zijn om het label te verkrijgen.	
3.7. Ontwikkelen van een coherente en omvattende communicatiestrategie om de Europese betekenis van de site te onderstrepen (maximaal 250 woorden).	
Beschrijf de communicatiestrategie van de site. Hoe belicht deze strategie de Europese betekenis van de site?	
Geef aan welke verdere ontwikkelingen gepland zijn om het label te verkrijgen.	
4.1 Licht het doel van de site en de eventuele ontwikkelingsstrategie toe? (Maximaal 250 woorden).	
4.2 Wat is de huidige exploitatiebegroting voor het beheer en de activiteiten van de site (exclusief instandhouding)?	
- jaarlijkse exploitatiekosten;	
- communicatie;	
- culturele, educatieve, onderzoek-, netwerkactiviteiten?	
4.3 Wat zijn de inkomstenbronnen van de site (exclusief instandhouding)?	
III/Conclusie	
Door wie en hoe is deze aanvraag opgesteld?	
Met het oog op de ontvangst van het label, wat zijn de voornaamste troeven en de grootste uitdagingen van de site? (Maximaal 300 woorden).	

Nadere informatie

Voeg eventueel verdere gegevens toe die u voor deze aanvraag nodig acht.

B: TRANSNATIONALE SITES

Dit deel moet worden ingevuld door de coördinatoren van transnationale sites	
<p>1. Dient u een aanvraag in namens:</p> <p>a. meerdere sites in verschillende lidstaten die gericht zijn op een specifiek thema met het oog op het indienen van een gezamenlijke aanvraag</p> <p>of</p> <p>b. een site op het grondgebied van ten minste twee lidstaten (geef aan welke)?</p>	Vink het passende vakje aan
2. Voor de transnationale site te gebruiken gemeenschappelijke naam	Dit is de naam die zal voorkomen in al het gepubliceerde materiaal over het Europees erfgoedlabel. Deze naam moet kort zijn en mag de namen van de aan de transnationale site deelnemende individuele sites niet omvatten.
Coördinatorsite	Een van de aan de transnationale site deelnemende sites moet worden aangewezen als de coördinator. Deze coördinator zal het enige contactpunt voor de Europese Commissie zijn.
Naam en contactinformatie van de contactpersoon in de coördinatorsite	<p>Naam:</p> <p>Titel:</p> <p>Adres:</p> <p>Stad, provincie, land:</p>

	Telefoon: Fax: E-mail:
Lijst van alle deelnemende sites met hun adressen (indien relevant).	
Thematische band	Toon zo mogelijk de thematische band aan die de deelnemende sites verbindt.
Meerwaarde van een gezamenlijke aanvraag (indien relevant)	Licht toe waarom een gezamenlijke aanvraag een grotere Europese meerwaarde heeft dan afzonderlijke aanvragen door deelnemende sites. Deze meerwaarde kan verband houden met de symbolische dimensie van de transnationale site, de kwaliteit en de schaal van het voorgestelde project of de kwaliteit van het werkplan.

C: NATIONALE THEMATISCHE SITES

Dit deel moet worden ingevuld door de coördinatoren van nationale thematische sites	
Voor de nationale thematische site te gebruiken gemeenschappelijke naam	Dit is de naam die zal voorkomen in al het gepubliceerde materiaal over het Europees erfgoedlabel. Deze naam moet kort zijn en mag de namen van de afzonderlijke sites die deelnemen aan de nationale thematische site niet omvatten.
Coördinatorsite	Een van de aan de nationale thematische site deelnemende sites moet worden aangewezen als de coördinator. Deze coördinator zal het enige contactpunt voor de Europese Commissie zijn.
Naam en contactinformatie van de contactpersoon in de coördinatorsite	Naam: Titel: Adres: Stad, provincie, land:

	<p>Telefoon:</p> <p>Fax:</p> <p>E-mail:</p>
Lijst van alle deelnemende sites met hun adressen.	
Thematische band	Toon de thematische band aan die de deelnemende sites verbindt.
Meerwaarde van een gezamenlijke aanvraag	Licht toe waarom een gezamenlijke aanvraag een grotere Europese meerwaarde heeft dan afzonderlijke aanvragen door deelnemende sites. Deze meerwaarde kan verband houden met de symbolische dimensie van de nationale thematische site, de kwaliteit en de schaal van het voorgestelde project of de kwaliteit van het werkplan.